

U.Ü.S.B.E. FEN EDEBİYAT ANABİLİM DALI TARİH BİLİM DALI	T. C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ FEN EDEBİYAT ANABİLİM DALI TARİH BİLİM DALI 1929 EKONOMİK BUNALIM SONRASI TÜRKİYE’DEKİ SİYASAL ve İKTİSADİ DÜZENLEMELER Cüneyt DEMİRTAŞ BURSA 2010		
1929 EKONOMİK BUNALIM SONRASI TÜRKİYE’DEKİ SİYASAL ve İKTİSADİ DÜZENLEMELER (YÜKSEK LİSANS TEZİ)			
Cüneyt DEMİRTAŞ			
BURSA 2010			

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FEN EDEBİYAT ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**1929 EKONOMİK BUNALIM SONRASI TÜRKİYE’DEKİ
SİYASAL ve İKTİSADİ DÜZENLEMELER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Cüneyt DEMİRTAŞ

BURSA 2010

T. C.

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FEN EDEBİYAT ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**1929 EKONOMİK BUNALIM SONRASI TÜRKİYE'DEKİ
SİYASAL ve İKTİSADİ DÜZENLEMELER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Cüneyt DEMİRTAŞ

Danışman

Prof. Dr. Saime YÜCEER

BURSA 2010

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Fen Edebiyat Anabilim Dalı, Tarih Bilim Dalı'ndanumaralı Cüneyt DEMİRTAŞ'ın hazırladığı "1929 Ekonomik Bunalım Sonrası Türkiye'deki Siyasal ve İktisadi Düzenlemeler" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının olduğıuna ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20....

ÖZET

Yazar	: Cüneyt DEMİRTAŞ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Fen Edebiyat
Bilim Dalı	: Tarih
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XIII + 124
Mezuniyet Tarihi	: /07/ 2010
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Saime YÜCEER

1929 EKONOMİK BUNALIM SONRASI TÜRKİYE'DEKİ SİYASAL ve İKTİSADİ DÜZENLEMELER

1929 yılında ABD’de başlayıp bütün Dünyaya yayılan ekonomik kriz, 10 yıl süren bir toplumsal ve siyasal krizin de sebebi olmuştur. Sonrasında Avrupa’da yeşeren aşırı milliyetçi akımlar aynı dünyayı 4 yıl süren bir dünya savaşının kucağına atmıştır.

Balkan Savaşlarıyla başlayan ve Kurtuluş Savaşı ile sona eren yoğun savaş döneminden sonra kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti varını yoğunu bu savaşta harcamıştı. Oysa önünde ise kazanılması gereken bir iktisadi savaş ve bu savaş ile birlikte yürümesi gereken toplumsal ve siyasal devrimler vardı. Bu mücadele, 1911’den 1922’ye kadar dört harp geçiren, yanan, yıkılan, milyonlarca evlâdını kaybeden, üstelik bütün gelir kaynakları sıfıra inen bir ülkenin ekonomik durumu ile yapılacaktı.

Krizin yanı sıra Osmanlıdan kalan dış borçlar ve 1929 yılına kadar devam eden 1 Eylül 1916 tarihli gümrük tarifesi de Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin önündeki önemli ekonomik engellerdi.

Ülkede, eğitim seviyesi yüzden onun altındaydı. Genç nüfus birbiri ardına gelen savaşlarda eriyip gitmişti. Ulaşım ağı olarak bir miktar demiryolundan başka bir şey yoktu. Sanayi, azınlıkların ve yabancıların kontrolü altında idi.

Böyle bir dönemin başında genç Türkiye Cumhuriyeti bu küresel ekonomik kriz ile tanıştı. Atatürk 1929 yılına kadar olan dönem içerisinde siyasal ve toplumsal devrimlere öncelik verdi ve ekonomik kalkınma için özel sektörü teşvik edici kararlar aldı. Fakat sanayinin gelişmişlik düzeyinin düşük ve sermaye birikiminin az olması bu konuda istenen başarıyı getirmedi.

1929 sonrası yaşanan ekonomik sıkıntılara Türk paranın değer kaybetmesi ve dış ticaretinin açık vermesi de eklenince devletin ekonomiye müdahalesi gecikmedi. Bu dönem ve sonrası Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin devletçilik ilkesini yoğun olarak uyguladığı bir dönem oldu.

Bu dönem içerisinde başta Merkez Bankası olmak üzere pek çok banka açılarak yatırımların yapılması için gerekli olan sermayenin teminine çalışıldı. Çıkarılan Türk Parasını Koruma Kanunu ve ithalat/ihracatta alınan vergilerin yeniden düzenlenmesi Türk Parasının diğer ülke paraları karşısında değer kaybetmesi ve dış ticaret açığının oluşması engellendi.

Tarımın gelişmesine katkı sağlamak maksadıyla aşar vergisinin kaldırılmasının yanı sıra köylünün modern üretim yapması için tedbirler alındı ve ürettiklerini değerlendirici pek çok fabrika ülkenin çeşitli yerlerine açıldı.

Ağır sanayiye tesis edici çalışmalar kapsamında madenler çıkarılmaya başlandı ve bunların işleneceği tesisler kuruldu.

Ulaşım alanında, özellikle demiryollarının ülkenin her tarafına ulaşması için seferberlik ilan edildi. Karayolları ve limanların da aktif hale getirilmesi önemli

alışmalar yapıldı.

Bu dönem içerisinde ekonomik alanda yapılan bunca yenilik toplumsal ,kültür ve siyasi yeniliklerle de desteklenmiş ve Türk insanın her açıdan ağdaş medeniyetler seviyesine ulaşması hedef alınmıştır.

Bu maksatla öncelikle eğitime verilmiş bu maksatla; eğitim kurumları tek çatı altında toplanarak eğitim dini kesimlerin ve yabancı devletlerin egemenliğinden kurtarılmıştır.

Yeni Türk harflerin kabulü ile okuma yazma kolaylaştırılmış velke çapında okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Halk evleri ve köy enstitüleri kurularak eğitim ve kltrnlkenin encra noktasına kadar ulaştırılması hedeflenmiştir.

Batı standartlarında eğitim yapanniversiteler açılmış pek çok genç eğitim maksadıyla yurt dışına gönderilmiştir.

Kadın hakları, Kılık kıyafet, şapka, takvim, saat ve ölçü birimleri, hafta sonu tatilleri, güzel sanatlar vb. pek çok alanda batı medeniyetlerinin standartlarının yakalanması için kanunlar çıkarılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Ekonomik Buhran Atatürk İnkılapları Siyasi Devrimler Toplumsal Devrimler
İktisadi Devrim Devletçilik

ABSTRACT

Author : Cüneyt DEMİRTAŞ
University : Uludağ University
Department : Science and Letters
Science : History
Type of Dissertation : Post Graduate
Number of Pages : XIII + 124
Date of Graduation : /07/ 2010
Thesis Advisor : Prof. Dr. Saime YÜCEER

POLITICAL AND ECONOMICAL REGULATIONS MADE IN TURKEY AFTER THE GREAT DEPRESSION

The Great Depression that started in U.S. in 1929 and spread all over the world also caused a social and political crisis lasted 10 years. Afterwards, ultra-nationalist movements arose in Europe led the world to a world war lasted 4 years.

The young Turkish Republic founded after a dense war period that began with Balkan War and ended in The Independence War had lost all its economical power. Whereas, for the young Turkish Republic there was an economical war that must be won and some social and political revolutions to be conducted together with the war. This struggle was to be conducted under the economical situation of a nation destructed and lost her millions of citizens after 4 wars between 1911 and 1922.

In addition to the economical crisis, the foreign debts inherited from Ottoman Empire and the tariff dated September 1, 1916 and lasted until 1929 were the other economical drawbacks of young Turkish Republic.

Education level in the nation was less than 10 percent. The wars occurred one after another had decreased the young population sharply. There had not been any transportation network other than a few railway lines. The industry was under control of foreigners and minorities.

The young Turkish Republic had faced with this global economical crisis in the early years of a period like this. Atatürk gave priority to political and social revolutions until the year 1929 and made some decisions to encourage the private sector for economical development. But desirable success had not been gained due to the inadequacy in capital stock and low level of industrialization.

The government intervened the economy immediately when the currency lost value and the gap between import and export expanded. Beginning this period etatism in the economy had been adopted and applied for a long time by the Governments of Turkish Republic.

In order to provide the businessmen with capital to make investments, Central Bank and many commercial banks had been established during this period. The Law of Protecting Turkish Currency was enacted to prevent Turkish currency from losing value and some regulations were made to overcome the deficit in foreign trade.

In order to contribute to development of agriculture the tithe was taken off in addition to measures taken to encourage the villagers to conduct modernized agricultural activities and new factories were established for processing the agricultural products.

Within the context of studies conducted to establish heavy industry, mines were extracted from the ground and the mining facilities were established to process those mines.

In the field of transportation, a general mobilization was declared to reach every part of the nation via railway lines. In addition to this, some important studies were conducted to activate the highways and the ports.

During this period, many innovations were made in economy and those were supported with other innovations in other fields like social, cultural, political etc. The aim was to reach Turkish people to the level of contemporary civilizations.

For this reason, education was given particular importance and firstly education institutions were combined in order to prevent them from being under control of religious sector and foreigners.

With the adoption of new Turkish alphabet literacy was made easier and a nation wide literacy campaign had been started. Institutions for public education and village institutes had been established to struggle with illiteracy in all parts of the nation.

New universities had been established to train the university students in the standards of western countries and many students had been sent abroad for training purposes.

In many fields like women's rights, dress, hat, calendar, time and measurement units, weekend vacations, fine arts etc. some laws were enacted in order to catch up on the standards of the Western Civilizations.

Key Words

The Great
Depression

Ataturk Revolutions

Political
Revolutions

Social Revolutions

Economical
revolution

Etatism

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın temel amacı 1929 ekonomik bunalım sonrası Türkiye’deki siyasal ve iktisadi düzenlemelerin neler olduğunu bu düzenlemeler yapılırken hükümet ve toplum üzerinde ne gibi yansımaları olduğunu anlatmaktır.

Çalışma, büyük ölçüde konu hakkında yazılan kitaplara dayanmaktadır. Konu ile ilgili olarak dönemin bir kısım gazeteleri incelenmiş ve kaynak olarak gösterilmiştir. İlgili kanunların Meclis görüşmeleri için T.B.M.M Zabıt Cerideleri’nden, kabul edilen kanun metinleri için Düstur ve Resmi Gazete’den yararlanılmıştır. Bu kaynaklara ulaşmak için Milli Kütüphane ve TBMM Kütüphanesi kullanılmıştır.

Bu yüksek lisans tezinin konusunu “1929 Ekonomik Bunalım Sonrası Türkiye’deki Siyasal Ve İktisadi Düzenlemeler” teşkil etmektedir. Tez dört bölümden oluşmaktadır;

Tezin I Bölümünde; Kriz öncesi ABD ve Avrupa’daki durum değerlendirilmiş ve sonrasında krizin çıkışı ve Avrupa’da yayılışı incelenmiştir.

Tezin II. Bölümünde; 1923-1929 yılları arasında Türkiye’deki ekonomik durum incelenmiş, bunun için öncelikle Osmanlının son dönemindeki ekonomik yapı ele alınmış, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte yapılan ekonomik devrimler sorgulanmıştır.

Tezin III. Bölümünde, 1929 Dünya ekonomik buhranı sonrası yaşanan krizin ekonomik açıdan Türkiye’ye yansımaları incelenmiş, krizin etkilerini gidermek ve iktisadi kalkınmayı sağlamak alınan tedbirler sorgulanmıştır.

Tezin IV. Bölümünde ise aynı kriz sonrası Türkiye Cumhuriyeti’nde, yapılan sosyal siyasal devrimler anlatılmış, bu devrimler, kadın hakları, eğitim öğretim , hukuk ve siyasal başlıkları altında ayrıntılı olarak sorgulanmıştır.

Son olarak, beni bu konuda çalışmaya yönlendiren Tarih Bölüm Başkanımız, değerli hocam sayın Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu’na, çalışmalarım boyunca yardım ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof.Dr. Saime Yüceer’e ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkürü borç bilirim.

Cüneyt

Demirtaş

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	
VII	
İÇİNDEKİLER.....	
VIII	
KISALTMALAR.....	XI
TABLolar.....	XII
EKLER.....	
XIII	
GİRİŞ	
1	

BİRİNCİ BÖLÜM

(1923-1929 DÖNEMİ TÜRKİYE'DEKİ EKONOMİK DURUMUN İNCELENMESİ)

I. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerindeki İktisadi Yapı	
03	
II. 1922-1929 Döneminde Türkiye Ekonomisi	05
A. Lozan Barış Anlaşmasında Ekonomiyi İlgilendiren Hususlar	
08	
1. Osmanlı Dış Borçları.....	09
2. Gümrük Tarifeleri.....	10
B. 1923 İzmir İktisat Kongresi	
10	

C. Üretim Sektörlerinin Gelişimi	13
1. Tarım Alanında Yaşanan Gelişmeler	13
2. Sanayi Alanında Yaşanan Gelişmeler	16
a. Sanayi ve Maadin Bankası	18
b. 1927 Senesi Teşvik-i Sanayi Kanunu	19
3. Bankacılık Alanında Yaşanan Gelişmeler, Türkiye İİ Bankası.....	20
D. Ekonomi Politikasını Yönlendirici Yeni Kurumların Gelişimi	23
1. Ticaret ve Sanayi Odaları	23
2. İstatistik Umum Müdürlüğü'nün Kuruluğu	24
3. Ali İktisat Meclisi	24
4. İktisat Vekaletinin Kuruluğu	25

İKİNCİ BÖLÜM

(1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ VE KRİZ SONRASI TÜRKİYE'DEKİ İKTİSADİ DÜZENLEMELER)

I. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Çıkışı ve Dünya Üzerindeki Etkileri	26
A. 1'inci Dünya Savağı Sonrası Ekonomik Hayatın Avrupa'da Gerileyiğı	26
B. 1'inci Dünya Savağı Sonrası Amerikan Ekonomisi	27
C. Kriz ve Krizin Getirdiğı Süreçte Yaşanan Gelişmeler.....	29
II. 1929 Sonrasında Devletçi İktisat Politikasına Geçiğı Sağılayan Etkenler	30
A. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Etkileri.....	30
B. Özel Sektörün Bağımsızlığı.....	34
C. Yetiğmiğ Eleman Eksikliği ve Sanayi ve Ticaretin Azınlıkların Elinde Olması	35

III. Maliye Politikasının Dayandığı Ana İlkeler.....	37
A. Türk Parasının Değerinin Korunması.....	37
B. Bütçe Politikası (Denk Bütçe-Düzen Ödeme).....	38
C. Vergi Politikası.....	39
D. Borçlanma Politikası.....	41
IV. Dış Konjonktürün Değişmesi ve Sovyetler Birliği.....	43
V. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Kurulması.....	46
VI. Sanayileşme Alanında Yaşanan Gelişmeler.....	50
A. Sanayinin Teşvik Edilmesi.....	50
B. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	53
C. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	55
VII. Bankacılık Alanında Yaşanan Gelişmeler.....	56
A. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının Kurulması.....	56
B. Devlet Sanayi Ofisinin Kurulması.....	57
C. Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası.....	58
D. Sümerbank'ın Kurulması.....	59
E. Etibank'ın Kurulması.....	62
F. Denizbank.....	63
G. 3460 Sayılı Devlet İşletmeleri Kanunu.....	64
VIII. Tarım Alanında Yaşanan Gelişmeler.....	65
IX. Madencilik ve Enerji.....	67
X. Dış Ticaret.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

(1929 EKONOMİK BUNALIM SONRASI TÜRKİYE'DEKİ SİYASİ DÜZENLEMELER)

I. 1922-1929 Yılları Arasında Yapılan Siyasi Düzenlemeler.....	69
--	----

II. 1929-1938 Yılları Arasında Yapılan Siyasi Düzenlemeler.....	71
A. Çok Partili Sisteme Geçiş Denemesi, (Serbest Cumhuriyet Fırkası).....	71
B. Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Yaşanan Gelişmeler	78
C. CHF Programlarında Yaşanan Değişiklikler	79
D. Kemalizm Kavramının Parti Programına Girmesi	82
E. Kemalizm ve Devletçilik	84
SONUÇ.....	88
KAYNAKLAR.....	92
EKLER.....	96
ÖZGEÇMİŞ.....	124

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
A.A.M	Atatürk Araştırma Merkezi
a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.md.	Adı Geçen Madde
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	Çeviren

der.	Derleyen
haz.	Hazırlayan
mad.	Madde
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
nu.	Numara
s.	Sayfa
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
ss.	Sayfadan sayfaya
sy.	Sayı
T.B.M.M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
ts.	Basım tarihi yok
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
vs.	Vesaire
yy	Yüzyıl
y.y.	Basım yeri yok

Tablolar

Tablo-1: 1913-1914 Yılları İle 1922 Yılındaki Bazı Üretim Dallarındaki Üretim Miktarının Mukayesesi, Sayfa:13.

Tablo 2: Bitki Üretimi (1927), Sayfa:15.

Tablo 3: Ziraat Bankası Kredileri (1923-1929 Yılları Arası), Sayfa:15.

Tablo 4: Bankaların Genel Finansman Durumu, Sayfa:20.

Tablo 5: Ziraat Bankası'nın Genel Finansman Oranları İçindeki Payı, Sayfa:21.

Tablo 6: Gümrük Vergisi Gelirleri, Sayfa:21.

Tablo 7: Atatürk Dönemi Dış Ticaret Rakamları, Sayfa:33.

Tablo 8: Atatürk Döneminde Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri, Sayfa:34.

Tablo 9: Kuruluş yıllarına göre özel sektör işletmelerinin sektörel dağılımı, Sayfa:35.

Tablo 10: 1929-1938 Dönemi Bütçeleri, Sayfa:38.

Tablo 11: Ziraat Bankası Kredileri (1929-1938), Sayfa:67.

Tablo 12: Dış Ticaret Verileri (1933-1938) (Cari Fiyatlarla, Milyon TL), Sayfa:68.

EKLER

EK 1: Misak-ı İktisadi Esasları, Sayfa:11.

EK 2: (LOZAN) Ticaret Mukavelenamesi, Sayfa:32.

EK 3: Lozan Barış Antlaşması Mali Hükümler, Sayfa:34.

EK 4: Yerli Malı Kullanmayı Teşvik Etmek İçin Hazırlanan Afişlerden Bazıları, Sayfa:49.

EK 5: Çocukları Tasarrufa Teşvik Etmek Maksadıyla Hazırlanmış Kumbara Afişi, Sayfa:49.

EK 6: İktisat Ve Tasarruf Dergisinde Keriman Halis'in Rol Aldığı Yerli Malı Kullanmayı Teşvik Edici Reklam, Sayfa:50.

EK 7: Dokuz Umde, Sayfa:121.

GİRİŞ

Lozan Barış Antlaşması ile Dünya tarihinde yerini alan genç Türkiye Cumhuriyetini muharebe meydanlarında kazanılan zafer sonrası yeni ve daha çetin geçecek muharebeler beklemekteydi. Yüzyıllarca süren bir yönetim sonrası beyinlere yer eden köhnemiş bir zihniyetin atılıp çıkarılması olan bu savaş hiç de kolay geçmemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında öncelikle siyasal reformlar oturtulmuş toplumsal, iktisadi, hukuk ve eğitim alanlarında yapılacak diğer köklü rejimler için uygun zemin hazırlanmıştır. Siyasi ve sosyal düzenin her safhasında laikliği esas alan bu süreç, Cumhuriyetin ilanı ile başlamış ve halifeliğin kaldırılması ile devam etmiştir. Kuruluş yılları dediğimiz bu dönem, özellikle ekonomi politikasının başlıca ilkelerinin belirlenmesi ve yeni kurumsal ve yasal düzenlemeleriyle daha sonraki gelişmeleri belirleyici niteliktedir.

İktisadi alanda yapılacak yenileşme hareketleri, Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin önüne çıkarılan Osmanlı Borçlarının ödenmesi ve Osmanlı vergi sisteminin 1929 yılına kadar devam ettirilmesi sebepleriyle istendiği şekilde gitmemiştir. 1923-1929 yılları arasında bu olumsuz faktörlerin de etkisiyle liberal bir politika izlenerek ekonomik gelişimin sağlanması özel sektöre bırakıldıysa da gerekli ilerlemenin sağlanamadığı görülmüş, 1929 ekonomik buhranı ise bu olumsuzluk tabloyu daha da arttırarak hükümetin bu konuda radikal tedbirler almasına sebep olmuştur.

Tezde ulaşmayı amaçladığım hedef, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye olan etkileri ve Türkiye'nin bu krize karşı aldığı tedbirler olmuştur. Tabi bunu yaparken bağımsızlığı kazanan Türkiye Cumhuriyeti'nin devraldığı ekonomik mirastan ve 1923-1929 yılları arasında yapılan siyasi ve iktisadi devrimlerden de bahsetmek ihtiyacı hissettim. 1929 -1938 yılları arasında yapılan devrimlerin ne kadar zor şartlar altında yapıldığını anlayabilmek için bu dönemlerin de iyi irdelenmesi gerektiğini değerlendiriyorum. Gerek bu dönemde yaşanan siyasi ve iktisadi sorunlar, gerekse devletçilik ilkesinin uygulamaya sokulması, 1929 krizi ile birlikte bu dönemlerde yaşananların bir sonucudur.

1929 sonrası iktisadi gelişmeleri incelerken; ekonominin her alanında ilerlemenin sağlanması, milli bankaların özellikle Merkez Bankası'nın kurularak para piyasasının kontrol altına alınması, devlet gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaya rağmen köylünün sırtında ağır bir yük olan aşar vergisinin kaldırılması, halkı tasarrufa alıştırmak için Milli Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması, iç ve dış ticaretinin dengede tutulması, Sovyetler Birliği'nin rejimi yarmak amacını güden parasal ve teknik desteğinin çarçur edilmeden iktisadi kalkınmada kullanılması dikkate değer noktalar olarak karşınıza çıkacaktır. En ilginç nokta ise, bütün bunlar yapılırken para basma yoluna gidilmemiş ve Türk parasının değeri korunmuştur.

Pek çok olumsuz etkenin bir arada olduğu bir tablo içerisinde ekonomik, sosyal ve siyasi devrimlerin bir arada yürütülmesi ve başarıya ulaşılması dikkate değer bir süreçtir. Bu dönem, iktisadi bağımsızlık savaşının yapıldığı ve başarıya ulaşıldığı en kritik dönem olarak tarihteki yerini almıştır. Bugün yaşanan ekonomik ve siyasi krizlerin çözülmesi için de faydalanabilecek güzel bir örnek olduğunu değerlendiriyorum.

Bütün bu iç ve dış sorunlara rağmen Atatürk'ün Dünya üzerinde eşi olmayan ekonomik politikaları ile her açıdan çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmayı başaran bir mucize başarılmıştır. Yaptığım çalışma bu günlere ne kadar zorluklarla geldiği konusunda o günleri bilmeyen bir kişiye dahi ışık tutarsa bu benim en büyük kazanımım olacaktır. Böylece, bizlerin bugün bağımsız olarak Türk Bayrağı altında yaşamamıza imkan sağlayan başta Atatürk olmak üzere, o dönemin tüm değerli şahsiyetlerine az da olsa borcumu ödememin mutluluğu yaşayacağım.

BİRİNCİ BÖLÜM

(1923-1929 DÖNEMİ TÜRKİYE'DEKİ EKONOMİK DURUMUN İNCELENMESİ)

I. Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemlerindeki İktisadi Yapı

Osmanlıların askeri örgüt, sivil idare, vergi ve toprak tasarrufu sistemleri, hep fetih ile yayılan bir toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlenmişti. Fakat duraklama dönemi ile birlikte yönetim sistemi, bozulan ordu yapısı ve toprak sistemi ile yeni kaynaklar bulamamış, devletin yaşayışını sağlayan gerekler sağlanamaz hale gelmiştir.

Avrupa'nın ortasında kaybedilen büyük savaşlar ve topraklar, Batılı Devletlerin denizcilikte yaptığı büyük atılımlar ile kazandığı yeni zengin sömürgeler, dengeleri giderek Osmanlı İmparatorluğunun aleyhine daha da bozdu. Onyedinci yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin Asya'da yerleşmesi ve dünya ticaret yollarının okyanuslara kayması, Osmanlı İmparatorluğunu dış ticaretinin büyük bir bölümünden yoksun kıldı ve onu, hükmü altındaki ülkelerle birlikte, içinde dünya ticaretinin can damarının artık akmadığı durgun bir geri suda bıraktı.

Avrupa'nın yeni sömürgelerinde gelen değerli maden akışının Osmanlı ekonomisi üzerindeki mali etkisi de bir felaket oldu. Türk hammaddeleri Avrupalı tacirler için çok ucuz hale geldi ve büyük miktarlarda ihraç edildi. Yerli sanayi yıkılmaya başladı ve Avrupa mamullerin ithalatı genişledi. Gittikçe artan harcamalar ve düşen bir para ile karşı karşıya kalan Hazine her geçen gün daha da tatmin edilmez hale geldi.¹

Sanayi İnkılabıyla ekonomik büyümesi katlanarak artan İngiltere'nin 1838 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı ticaret anlaşması, Osmanlı ekonomisini Avrupa'daki sanayi birikimi için açık pazar haline getirdi. 1838 sözleşmesi ile Osmanlı hükümeti ekonomideki tekelci karışmaları kaldırmayı kabul ediyor, Osmanlı topraklarında iş yapan yabancıları mallarının imparatorluğun içindeki hareketinden alınan resmi harç ve benzeri ödemelerden muaf tutuyordu.

Avrupa bilim ve teknolojiye hızla ileri giderken, Osmanlılar tarım, sanayi ve ulaştırmada Ortaçağ düzeyinde kaldılar. Silahlı Kuvvetler bile Avrupalı düşmanların teknolojik ilerlemelerini gecikerek ve yetersiz olarak izledi.

İlk Osmanlı tarım sisteminin dayanağı olan tımarlı sipahilerin kaldırılması ve insafsız, aşırı vergilendirme, kaybedilen savaşlarla birlikte merkeze doğru olan büyük göçler, tarımda sürekli hale gelen bir çöküşe yol açtı.

¹ Lewis, Bernard, "Modern Türkiye'nin Doğuşu", Türk Tarih Kurumu,, Ankara, 2000, s.29-33.

Çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu gittikçe artan mali bir bunalımla meşgul hale geldi. Hükümet bazen Galata'daki yerli bankacılardan yüksek faizli, kısa vadeli borç almakta bazen de Avrupalı devletlerden borç almakta idi. Bu durum imparatorluğun iflasa ve yabancı mali kontrole doğru gidişini çok geciktirmedi.²

Boratav, "Türkiye İktisat Tarihi" adlı kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemde içinde bulunduğu durumu E.G.Mears'ın "Modern Türkiye" adlı kitabından aldığı şu alıntı ile ifade ediyor:³

"Yabancı sermayenin etki alanının daha geniş olduğu bağımsız bir devlet herhalde yoktur. Bu miras, sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmekle kalmaz, Türkiye'nin politik ve toplumsal hayatının tümüne etkilerini yayar... Siyasi denetim sağlamanın en güvenceli ve en basit yöntemlerinden biri sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamaktır... Eski Osmanlı İmparatorluğu, şaşılacak derecede dış mali çıkarlara ipotek edilmiş durumda idi."

Bu anlatım 1922 yılında Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin aldığı ekonomik mirası açık bir şekilde izah etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, 19 yy.'dan başlayarak Avrupa devletleri için hammadde ihracatı ve sanayi ürünleri ithalatı yapılan bir ülke konumuna gelmişti. Bu dönemde Avrupa menşeli sanayi ürünleri iç piyasaya büyük ölçüde hakim olmuştu. 1915 yılında yapılan sanayi sayımı, bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan bölgede mevcut sanayi tesislerinin ne kadar az sayıda olduğunu açıkça gösteriyordu.⁴ Bu tesislerin içeriğine baktığımızda da aslında 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda çağdaş anlamıyla bir sanayinin olmadığı açıkça görülmektedir.

Bu yarı-sömürge durumun diğer belirtisi dış borçlanma idi. Düyün-u Umumiye, imtiyazlar kazanarak ülkeye giren dış sermaye ve Kapütilyasyonlar, ülke yönetiminin iktisadi, askeri ve siyasal alanlarda Batılı Devletlerin denetimine girmesine sebebiyet verdi.

1908-1918 tarihleri arasındaki yıllar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dizi savaş, ihtilal, darbe ve ayaklanmalarla dolu yılları olmuştur. Bu dönem içerisinde iktidarda

² Lewis, a.g.e., s.120.

³ Boratav, Korkut, "Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985", Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993, s.11.

⁴ Türkiye sınırları içerisinde kalan Batı Anadolu ve Marmara bölgelerinde 1908'den önce kurulmuş sanayi tesisleri; 20 un değirmeni, 2 makarna, 6 konserve, 1 bira fabrikası, 2 tütün mağazası, 1 buz, 3 tuğla, 3 kireç, 7 kutu, 2 yağ, 2 sabun, 2 porselen imalathanesi, 11 tabakhane, 7 marangoz ve doğrama atölyesi, 7 yün, 2 pamuklu iplik ve dokuma, 36 ham ipek, 1 ipekli dokuma ve 5 sair dokuma fabrikası, 35 matbaa, 8 sigara kağıdı, 5 madeni eşya ve 1 kimyasal ürün fabrikası, Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Boratav, a.g.e., s.12.

bulunan ittihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ulusal nitelikte bir kapitalizme yönelik çabaları olmakla birlikte yarı sömürge olmanın yarattığı olumsuzluklar, bu çabaların ileriye gitmesine engel olmuştur. Mevcut iktidar, uluslararası sermayenin ve büyük devletlerin imparatorluk üzerindeki denetim ve baskı mekanizmaları karşısında çaresiz kalmıştır. Bu çaresizlik ortamında Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere ve Almanya arasında süregelen ve sonucu Dünya savaşına giden hakimiyet mücadelesi sürecine Almanya'nın yanında dahil olmuş, yaşanan sıkıntılardan bu şekilde kurtulmaya çalışılmıştır. 1908-1922 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısı tarım ağırlıklı olarak kalmaya, dışa bağımlı niteliklerini korumaya devam etmiştir.

II. 1922-1929 Döneminde Türkiye Ekonomisi

Kurtuluş Savaşı sonrası sıra ekonomik savaşın kazanılmasına gelmişti. Kısa ve uzun vadeli hiçbir ödünç alma imkânı yoktu. Her şey yapılacak ve 1911'den 1922'ye kadar dört harp geçiren, yanan, yıkılan, milyonlarca evlâdını kaybeden, üstelik bütün gelir kaynakları sıfıra inen vatan yoksullarının parası ile yapılacaktı.

Şevket Süreyya Aydemir ise Tek Adam adlı kitabında o günleri şöyle anlatır:

“Yeni Türkiye artık gerçi özgürdü, müstakildi. Ama haraptı. Geri, fakir sermayesizdi. İhtisassız ve hepsinden de ayrı olarak da, cihan içinde yalnızdı. Birikmiş sermayeler yoktu. Bankacılık, dış ticaret, demiryolları, belediye işletmeleri, hep yabancıların ellerindeydi. Levantenler, yani tatlı su Frenkleri denilen Şarklılaşmış Avrupalılarla azınlıklar, hemen hemen bütün iç ve dış ticareti ellerinde bulunduruyorlardı. Türk kasaba ve köyleri murabahacı zümre elinde esirdi. Kaldı ki yarı sömürgecilikten yeni kurtulmuş, bağımsızlığını almış, fakat geri ve az gelişmiş bir memleketin; hızla kalkınabilmesi, milli ekonomisini teşkil edebilmesi için seçilecek yollar, takip edilecek usuller belirli değildi.”⁵

1927 yılındaki nüfus sayımı da bunu doğrular niteliktedir. Nüfus sayımına göre ülke nüfusu 13.648.270 kişidir ve bu nüfusun yüzde 24,2'si şehirlerde, yüzde 75,8'i köylerde yaşarken okuma yazma oranı sadece yüzde 11 düzeyindedir. Çalışan nüfusun, 4368.061'i zirai faaliyetlerle ilgilenmesine karşılık, sınai meslek sahibi yalnızca 299.369 kişidir.⁶

⁵ Aydemir, Şevket Süreyya, “Tek Adam Cilt:III”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s.326-327.

⁶ Tuna, Serkan, “Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)”, Derlem Yayınları, İstanbul, 2009, s.31.

Boratav, “Türkiye İktisat Tarihi” kitabında, o dönemi “1923-1929 döneminin iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri bakımından 1908-1922 dönemi ile şaşılabacak bir süreklilik içinde olduğunu gözliyoruz.” diye ifade eder.⁷ Kepenek ise “Türkiye Ekonomisi” adlı kitabında, bu dönemi: “ Kuruluş yılları dediğimiz bu dönem, özellikle ekonomi politikalarının başlıca ilkelerinin belirlenmesi ve yeni kurumsal ve yasal düzenlemeleriyle daha sonraki gelişmeleri belirleyici niteliktedir.”⁸ diye anlatır

Ekonominin nasıl bir kurumsal yapı içerisinde olacağı 1923 yılında yapılan iktisat kongresinde belirlenmişti. Bu kongrede ulusal bir ekonomiden bahsediliyordu. Fakat bu ekonomik sistem Türk olan girişimcilerin, eski yabancı tüccarın yerine geçtiği, Türk bankaların yabancı bankaların yerini aldığı bir sistem olarak düşünülüyordu. Eski azınlıkların yerine Türk girişimcilerin geçmesinin yeterli olacağı düşünülüyordu. Ulusal bir ekonomi kurmak için yeni bir düzenlemeye ihtiyaç olmayacağı düşünülüyordu. Mevcut düşünce, ekonominin eski kurumlar ile devamını öngörüyordu. Fakat zaman içerisinde bunun yeterli olmadığı görüldü. Mevcut kurumsal düzenlemenin ekonomik sorunları çözmediği, gelişmeyi hızlandırmadığı ve dışa bağımlılığı azaltmadığı görüldü. 1929 yılında dünyayı saran ekonomik kriz ise bu gerçeği daha da açık bir şekilde ortaya çıkardı.

Yinede Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomik politikayı, gelişmeyi sadece piyasa güçlerinin işlemesine bırakan, devletin rolünü bu piyasa güçlerinin işlemesini sağlayan bir liberal politika olarak da anlamak lazımdır.

Ekonominin yabancı hakimiyetinden kurtarılması ve bir iç pazar yaratılması maksadıyla demiryolu şebekesinin ve tütün işletmelerinin millileştirilmesini kabotaj hakkının sadece Türk vatandaşlarına verilmesi bu dönemde olmuştur.

Falih Rıfki Atay, Çankaya adlı kitabında cumhuriyetin ilk yıllarındaki bu sorunu şöyle dile getiriyordu: ⁹

“...Bir de sömürgeleşme davamız vardı. Demir yolları, tramvaylar, şehir ışıkları, suları, gaz, rıhtımlar, fenerler, hepsi imtiyazlı yabancı şirketler elinde idi. Bunları satın alarak millileştirecektik.

Anadolu yaylasında, rayları Ankara'ya kadar döşenen demiryolları bizim değildi ve Düyun-u Umumiye'den kurtulamamıştık. Bu borcu ödeyemezdik. Bu demir yollarını

⁷ Boratav, a.g.e., s.28.

⁸ Kepenek, Yakup, “Türkiye Ekonomisi”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, a.g.e., s28.

⁹ Atay, Falih Rıfki, “Çankaya”, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s.490.

yalnız millileştirmek değil, kısa zamanda sınır boylarına ulaştırmak zorunda idik. Birinci Dünya Harbinde demir yolsuzluktan neler çektiğimizi bilen iki askerden biri Devlet Reisi, öteki Başvekildi.

Bilmiyorduk. Bir bilen ve öğreten de yoktu. Herkes şaşırtıcı ve umut kırıcı idi. Mekteplerde okudukları veya okuttukları on dokuzuncu asır iktisat teorileri ile yeni devlete nasihat verenleri dinlesek, kollarımızı kavuşturup bir asır beklemeli idik. Başvekil, demir yollarını kendimiz yapacağımızdan bahsettiği vakit, her taraftan:

-Devlet, demir yolu yapamaz, kitapta yeri yok... sesi geliyordu.

Demir yolunu imtiyazlı yabancı şirketler yapmalı idi. Hâlbuki Türk bağımsızlığının bize sağlayacağı ilk menfaat, imtiyazlı yabancı şirketlerin sömürüşünden, yani yarı-sömürgelelik şartlarından kurtulmaktı. Memlekette sermaye yoktu. Sermaye simsarları vardı. Bu simsarlar, Türkiye'ye ekonomik bağımsızlık tadı tattırmak istemeyen politikacı sermayenin avukatları idiler..."

Tekeli, "Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışı" adlı kitabında, bu ilk tekel uygulamasını "Lozan Barış Antlaşmasında gümrük duvarları konusunda verilen ödünün doğurduğu gelir kayıplarının içindeki bir kurumsal düzenleme ile azaltılması yolunda alınan bir karar"¹⁰ olarak görür. Bütün bu kamulaştırmalar aslında 1929 yılından sonra devlet eliyle yapılacak sanayi işletmeciliğinin de ilk habercileridir.

Bu çalışma kapsamında, 1924 yılında Haydarpaşa Liman ve rıhtımı ile birlikte, Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya, Arifiye-Adapazarı, 1928 yılında ise, Mersin-Tarsus-Adana hatları millileştirildi. 1926 yılında ise Kabotaj hakkı, yabancı sermayeye yasaklandı. Tütün işletmeleri de 1925 yılında 4 milyon liraya satın alınarak millileştirilmiştir.¹¹

A. Lozan Barış Antlaşmasında Ekonomiye İlgilendiren Hususlar

Lozan Barış Antlaşmasında siyasi sınırların çizilmesi kadar iktisadi bağımsızlığın kazanılması içinde büyük bir mücadele verilmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması, Kabotaj hakkının Türklere bırakılması gibi hususlar da başarılı sonuçlar alınsa da Osmanlı Borçları ve vergi tarifeleri hususlarında aynı başarı sağlanamamış ve bu konular Bir süre daha Türk ekonomi hayatını olumsuz yönde meşgul etmiştir.

¹⁰ Tekeli, İlhan – İlkin, Selim, "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.35.

¹¹ Boratav, a.g.e., ss.34-35

Genç Türkiye Cumhuriyeti siyasi bağımsızlığının yanı sıra ekonomik bağımsızlığını da kazanmak üzere Lozan'da barış görüşmelerine başladı. Lozan'da İngiliz Baş delegesi Lord Curzon, Türk Baş delegesi İsmet Paşa'nın yabancı imtiyazlarına dair reddettiği her teklifine:¹²

“Bir bende, bir de (Fransız Baş delegesini göstererek) bunda para var, nasıl olsa bizden para istemeğe geleceksin. Bu reddettiğin tekliflerimi o zaman birer birer geri vereceğim”, diye cevap verdiği toplantıda ekonomik bağımsızlığın kazanılması için ne kadar çetin mücadeleler verildiği açıkça görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik politikalar izah edilirken değinilmesi gereken en önemli konular, Lozan Barış Antlaşmasının ekonomiyi sınırlayıcı bu hükümleridir.

Türk Ekonomisi için sıkıntılar doğuran bu hükümler Osmanlı borçları ve gümrük tarifeleri idi.

1. Osmanlı Dış Borçları

Yeni hükümetin önündeki en önemli zorluklardan birisi de Osmanlıdan devir alınan borç yükü olmuştur. Düyun-u Umumiye İdaresi Lozan'da kaldırılmıştır. Lozan Antlaşması ile ilke olarak Osmanlı dış borçlarının İmparatorluğun savaş öncesi toprakları arasında oransal dağılımı kabul edilirken bu borçlar, Lozan'la kurulan Türkiye Cumhuriyetinin dışında kalan ve eski Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde bulunan ülkeler arasında paylaştırılmıştır.¹³

1928 yılında Lozan Antlaşması uyarınca Paris'te kurulan komisyonda Türkiye'nin dış borçlarını nasıl ödeyeceği konusunda sözleşme imzalanmıştır.

1929'da ortaya çıkan ekonomik kriz nedeniyle Cumhuriyet hükümeti borçlarını ödemekte güçlük çekmiş ve yıllık taksitlerin azaltılması ve bir kısmının da yerli parayla ödenmesi için ilgili komisyona başvurmuştur.¹⁴

Cumhuriyet yönetimi Düyun-u Umumiye'yi tanımadığı halde 1933 yılında imzalanan Paris antlaşması ile 1912 yılından önceki borçların %62 sini, 1912 yılından

¹² Atay, a.g.e., s.489-493.

¹³ Bu ülkeler, Türkiye, Suriye-Lübnan, Yunanistan, Irak, Yugoslavya, Filistin, Bulgaristan, Arnavutluk, Hicaz(S.Arabistan), Yemen, Ürdün, İtalya, Necit(S.Arabistan), Maan(Güney Ürdün) ve Asir(S.Arabistan)'dir. Bunlardan Yunanistan, S.Arabistan(Hicaz, Necit ve Asir), Arnavutluk ve Yemen hiçbir borç ödemesinde bulunmamışlardır.

¹⁴ Işık, A. Kadir, Karayılmazlar, Ekrem, Organ, İbrahim, Işık, “Devlet Borçları”, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2005, s.23.

sonrakilerin ise %72'sini ödemeyi kabul etmiştir ¹⁵ Aynı antlaşma ile yıllık taksitler indirilmiş ve ödeme süresi de 30 yıldan 50 yıla çıkarılmıştır. Cumhuriyet hükümeti İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra biriken döviz stoklarına güvenerek borçlarının tamamını ödeyeceğini belirtmiştir. Böylece 1854 yılında başlamış olan 100 yıllık Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma süreci 1954 tarihinde sona ermiştir.¹⁶

Borçların ödenmesine devam edilirken Düyun-u Umumiye İdaresinin sadece adı değişerek, “Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Taksim Edilmiş Düyun-u Umumiyesi Meclisi” olmuş ve idarenin merkezi Paris'e taşınmıştır ¹⁷

2. Gümrük Tarifeleri

Gümrük alanındaki en önemli kısıtlama ise, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin 1 Eylül 1916 yılında yürürlüğe soktuğu gümrük tarifesi beş yıl süre ile uygulayacağını taahhüt etmesiydi. Buna göre Türkiye 24 Ağustos 1928 tarihine kadar Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'ya Osmanlı gümrük tarifesi uygulayacak, ayrıca ülkeye mal sokmaya ve ülkeden mal çıkarmaya ilişkin yasaklamaları kaldıracak ve bu yasakları tekrar getirmeyecekti.¹⁸

B. 1923 İzmir İktisat Kongresi

Lozan Konferansına ara verildiği tarihte (17 Şubat-04 Mart 1923) İzmir İktisat Kongresi 1135 delege ile toplanmıştır. “*Milletimiz mazisinden mesul değildir, artık istikbalinden mesuldür*”¹⁹ diyen Atatürk için ekonomik sorunlar artık henüz savaştan çıkan Türk yurdu için başlıca konu oluyordu.

Henüz sulh antlaşmasının imzalanmadığı ve Lozan Konferansına ekonomik meselelerden dolayı ara verildiği bir dönemde toplanan bu kongre her bakımdan ilgi çekicidir.

Kongrenin toplanma amacını İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt şu şekilde belirtmiştir:²⁰

¹⁵ Işık, a.g.e., s.23.

¹⁶ Işık, a.g.e., s.23.

¹⁷ Özen Ahmet, Özpençe Özay (Nisan 2006). “*Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Borçlanma Politikaları ve Sonuçları*”, Mevzuat Dergisi, Nisan, 2006, Sayı: 100.

¹⁸ Tuna, a.g.e., s.19.

¹⁹ İnan, Afet, “İzmir İktisat Kongresi”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.12.

²⁰ Kumkale, Tamer, “Atatürk'ün Ekonomi Mucizesi”, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2007, s.240.

“...Memleketin rençper, ticaret ve endüstri mensuplarının bir arada toplanacağı bu kongreyi memleketin ekonomik gelişmesi için acele olarak alınacak tedbirler hakkında görüşecek ve aldığı kararları Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ve Hükümete verecektir.”

Kongre çalışmalarına üç açış konuşması ile başlamıştır. İlk konuşma bizzat Atatürk tarafından yapılmış, ikinci konuşma İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt ve üçüncü konuşma ise Kongre Başkanlığına seçilen Kazım Karabekir Paşa tarafından yapılmıştır.²¹

Kongrenin açılış konuşmasında Atatürk: ²²

“ ...Efendiler, Hey’et-i aliyenizin bugün akdedmiş olduğu İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Millinin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ilk temel taşlarını tedarik hususunda amel olmuş, müessir olmuş müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarih-i millimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmiş ise, kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve halas-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihraz edip ortaya koymak suretiyle tarihte büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir....Bu kadar kıymetli ve tarihi kongrenizi küşad etmek şerefini bana bahsettiğinizden dolayı hassaten arz-ı teşekkür ederim....Ve böyle bir kongreyi akdeden sizlersiniz. Bundan dolayı sizi şayan-ı tebrik görür ve tebrik ederim....Kongre küşad edilmiştir efendim.” değerlendirmesini yaparak, İzmir İktisat Kongresi’nin ne kadar çok önemli olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nin toplanma amacını, savaştan yorgun çıkmış olan iktisadi faktörlerin ve birimlerin birbirlerini tanımalarını sağlamak, onların ihtiyaçlarını tespit etmek, iktisadi konular üzerine dikkatleri çekmek ve iktisat politikalarını da bu sonuçlara göre belirleme isteği olarak değerlendirebiliriz.²³

Kongrede alınan kararlar, “Misak-ı İktisadi” (EK-1 Misak-ı İktisadi Esasları) ve “Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarına İlişkin Esaslar” olarak adlandırılan iki bölümde toplanmıştır. . Bu Misak-ı İktisadi; yurt içi sanayiye kurmayı ve geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren ve mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik

²¹ Kumkale, a.g.e., s.240.

²² İnan, Afet, “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İlk Türkiye İktisat Kongresindeki İftitahi Nutukları, İzmir İktisat Kongresi”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989 s. 69.

²³ Gökçen, M. Ahmet, “Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:23, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998, s.3256.

sistemi oluşturmaya amaç edinmiştir. İlk bölüme giren kararlardan bir bölümü şunlardır.²⁴

- Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacaktır,
- Lüks ithalattan kaçınılacaktır,
- Ekonomik gelişmeye katkısı olmak koşuluyla yabancı sermayeye izin verilecektir.

İkinci bölümde yer alan bazı kararlar ise şunlardır:

- Reji idaresi ve yönetimi kaldırılacaktır,
- Tütün tarımı ve ticareti serbest olacaktır, ihraç edilen tütünün işlenmiş olması gerekmektedir ve vergileri tüketiciden alınacaktır,
- Aşar kaldırılacak, yerine uygun bir vergi konulacaktır,
- Temettü vergisi gelir vergisine dönüştürülecektir,
- İç gümrükler kaldırılacak, koruyucu gümrük tarifeleri kabul edilecektir,
- Ziraat Bankası yeniden düzenlenecektir,
- Sanayicilere kredi vermek üzere bir Sanayi Bankası kurulacaktır,
- Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun günün ihtiyaçlarını karşılar hale getirilmesi ve beş yıl sonra 25 yıl süreyle uzatılması sağlanacaktır,
- Türk limanlarında kabotaj hakkı sağlanması ve demiryolu, limanlar ile diğer ulaşım altyapısı geliştirilecektir,
- İşçilerin çalışma saatleri düzenlenecek ve 18 yaşından küçükler çalıştırılmayacak, haftada 1 gün çalışanlara tatil imkanı verilecektir,
- “Amele” kavramı yerine “İşçi” kavramı kullanılacaktır,
- Tüm işgücüne sendika hakkı tanınacaktır.

Atatürk, İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda, ekonomiye faydalı olabilecek özel sermayenin girmesine ilke olarak izin verileceğini belirtmiştir. Ancak, o dönemde dünyada gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akımı

²⁴ Yavi, Ersal, “Bir Ülke Nasıl Batırılır?”, 4. Baskı, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2001, s.283.

sınırlı düzeydeydi. Bu nedenle Türkiye'ye yabancı sermaye girişi beklendiği düzeyde olmamıştır.²⁵

C. Üretim Sektörlerinin Gelişimi

1. Tarım Alanında Yaşanan Gelişmeler

Tablo-1'de görüldüğü gibi tarım üretiminde büyük bir düşüş yaşanmıştır. Bunda Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın 8 yıl boyunca süren tahribatının büyük etkisi olmuştur. Erkek nüfusun cephelerde olması ve tarım alanlarının harp alanlarına dönüşmesi bu düşüşün en önemli sebepleridir.

Tablo-1: 1913-1914 Yılları İle 1922 Yılındaki Bazı Üretim Dallarındaki Üretim Miktarının Mukayesesi

Yıllar	Buğday (Ton)	Tütün (Ton)	Pamuk (Ton)	Fındık (Ton)	Koyun/Keçi (Milyon/Baş)
1913-1914 Ortalaması	3.788.000	46.000	29.000	52.000	33
1922 Yılı	2.042.000	21.000	7.000	10.000	15

Kaynak: Kumkale, T.Tamer, "Atatürk'ün Ekonomi Mucizesi, Türk Ekonomisine Şok Tedavi", İstanbul, 2007, s.121.

Bu dönemde tarım alanında yaşanan en büyük gelişme aşar vergisinin kaldırılmasıdır. Aşar; Osmanlı mülkiyet rejimini temsil eden zamanın en önemli vergilerindendir. Aşar; mülkiyeti devlete ait olan toprakların kullanımı karşılığında alınan bir tür kira gibi düşünülebilir. Osmanlı Devleti'nde bütçenin gelir kaleminde önemli bir yer tutmaktaydı. Fakat İzmir İktisat Kongresi'yle liberal bir ekonomi tasarlandığı ve liberalizmin temeli özel mülkiyete dayandığından, aşarın varlığı bir çelişki haline gelmiş ve yeni Cumhuriyet idaresi, tarafından kaldırılmıştır.

Aşarın kaldırılmasında güdülen ekonomik amaç kanun gerekçesinde ise şöyle açıklanmaktadır:²⁶

"Bu yasa tasarısında izlenen amaç; tarım ürünlerinin safi hasılatının vergiye tabi tutulması ilkesine ve aşarın serbest tarımı kısıtlayan ilkelerinin ortadan kaldırılması ile halkın gereksinmelerini baskı altına almayacak bir şekilde tahsiline yönelik olmasıdır."

²⁵ Hiç, Mükerrrem, "Atatürk ve Ekonomik Rejim, Devletçilikten Günümüzde Piyasa Ekonomisine", Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:23, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998, s.286.

²⁶ Koç, Mustafa, "Türk Kamu Maliyesinde Kemalist Devrimler", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 89, Ankara, Haziran 2004, s.15.

Diğer taraftan 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan kanunlar ile devlete ait toprakların 711 bin hektarlık bir bölümü topraksız ailelere dağıtılmıştır. Bu uygulama ile devlete ait toprakların topraksız ve göçmen ailelere verilmesi sürecinde 1923-1934 döneminde 711 bin hektar arazi dağıtılmıştır.²⁷

Bu dönemde yapılan önemli işlerden biri de 1927 yılında yapılan “Tarım Sayımı”dır. Sayımın sonuçlarına göre, ekili alanlar 43.6 milyon dönüm olup toplam alanların yüzde 4.8’ini oluşturmaktadır. Tablo-2’de görüldüğü gibi 1927 yılı itibariyle ekili alanlar içinde en büyük pay tahıllara aitti. Tahılların ekili alanlar içindeki payı yüzde 90’ a yaklaşırken gayri safi üretim içindeki payı yüzde 70 civarındadır. Sanayi bitkilerinin payı ekili alanlar içinde sadece yüzde 6.6 sını kapsamakta fakat gayri safi üretim içinde yüzde 27 lik paya sahip bulunmaktadır.²⁸

Tarımsal üretim bu dönemde daha çok kol gücüne ve hayvana dayanmaktadır. Tarımsal aletlerin sayısı, büyük bölümü Ankara civarı, Güney ve Batı Anadolu Bölgeleri olmak üzere, 15.700 kadardır. Tarımsal üretim büyük ölçüde çiftçi ailesi başına ortalama, 1.9 olan çift hayvanı ile yapılmaktadır. Ulaşımın mümkün olduğu bölgelerde ve sanayi bitkilerde Pazar için üretim yapılmaktaysa da tarımsal üretim, çok büyük oranda geçimlik düzeyde kalmıştır.²⁹

Tablo-2: Bitki Üretimi (1927)

Bitki Adı	Ekili Alanlar		Gayri Safi Üretim Değeri	
	Milyon Dönüm	Yüzde	Milyon TL	Yüzde
Tahıllar	39.1	89.5	234.5	69.7
Baklagiller	1.7	3.9	10.1	3.1
Sınai Bitkiler	2.8	6.6	91.8	27.2
Toplam	43.6	100	336.4	100

Kaynak: Acar, Yalçın, “Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen Politikalar”, Dora Yayınları, Bursa, 2009, s.12.

²⁷ Kepenek, a.g.e. s.35.

²⁸ Acar, Yalçın, “Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen Politikalar”, Dora Yayınları, Bursa, 2009, s.30.

²⁹ Kepenek, a.g.e., s.36.

Bu dönemde, Ziraat Bankası tarafından çiftçilere kredi verilmeye başlanmış, Tablo-3’de görüldüğü gibi 1924, 25 ve 28 yıllarında açılan tarımsal kredilerde önemli artış görülmüştür.³⁰

Tablo-3: Ziraat Bankası Kredileri (1923-1929 Yılları Arası)

Yıllar	Krediler (Bin TL)	Yıllık Artış (Yüzde)	Bankaca Açılan Kredilerin Toplam Kredilere Oranı (Yüzde)
1923	8.037	-	-
1924	17.040	112.0	61.1
1925	19.937	17.0	31.4
1926	20.492	2.8	37.7
1927	20.376	-0.6	21.4
1928	26.806	31.6	25.5
1929	27.176	1.4	21.4

Kaynak: Acar, Yalçın, “Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen Politikalar”, Dora Yayınları, Bursa, 2009, s.31.

Tüm bu gelişmelere ve tarımsal üretim miktarı olarak yüzde 58 artmasına rağmen dönem içerisinde tarımsal üretimin yapısında köklü bir değişim olmamıştır. Tarım ve sanayi ürünlerinin fiyat oranı dönem boyunca tarımın zararına gelişmiştir. Tarımsal üretim pazara kapalı, organik güce dayalı, ve hava koşullarına bağımlı bir nitelik arz etmiştir.³¹

2. Sanayi Alanında Yaşanan Gelişmeler

Bu dönemde, bir Türk müteşebbis sınıfı oluşturmak için büyük çabalar sarf edilmiştir. Bunda, Osmanlı döneminin acı tecrübelerinin büyük etkisi vardır. Çünkü, iktisadî bakımdan zayıflığın ve müteşebbis sınıfının çok cılız olmasının siyasî ve iktisadî zararları çok bariz şekilde görülmüştür. Bu bakımdan iktisadî meseleler birinci planda ele alınmış ve özel teşebbüse dayalı kalkınma yolu seçilmişti. Yeni Türk devleti, bu amaçla müteşebbis sınıfının güçlendirilip geliştirilmesi için büyük fedakârlıklarda bulunmuş ve özel teşebbüsü özendirici çok yönlü teşvik tedbirleri almıştı.

Yönetici kadro özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin Türk müteşebbisleri sayesinde kalkınabileceğine inanıyordu. Yönetici kadro aynı zamanda Türk müteşebbislerinin ekonomik güç açısından zayıf olduğunu ve himayeye muhtaç bulunduğunu da biliyordu. Bir " Türk müteşebbis sınıfı " yaratılması iktisadî

³⁰ Acar, a.g.e., s.30.

³¹ Kepenek, a.g.e., s.37.

kalkınmışlık ile özdeşleştirilmişti. Geçmiş yılların acı tecrübeleri ise bunların desteklenmesini bir mecburiyet haline getirmişti.

Hükümetin 1920'lerdeki sanayileşme politikasının esaslarından biri de ulaştırma altyapısının özellikle demiryolunun geliştirilmesi idi. Bundaki amaç bütünleştirilmiş bir iç pazar yaratmak ve ihraç kapasitesini arttırmaktı. Nitekim 1923- 1929 döneminde 1.000 km demiryolu ve 500 km karayolu yapılmıştır. 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu yenisi çıkarılncaya kadar yürürlükte tutuldu. 1924 yılında sanayi işletmelerinin kullandığı hammaddelerin ithalatına gümrük muafiyeti tanındı. 1925 yılında çıkarılan bir kanunla kamu kuruluşlarına ihtiyaçlarını yerli ürünlerle karşılama mecburiyeti getirildi.³²

Yine 1925 yılında, Türkiye'de şeker fabrikaları kuracak şirkete üretim tekeli ve çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır. Belli bir bölgede 25 yıl için şeker fabrikası kurma tekeli alan şirkete hükümet, hazine arazisinden bedava fabrika arsaları verecek, şeker üretimini 8 yıl üretim vergisinden muaf tutacak, devlet demiryolu ve deniz taşımacılığında özel indirimli tarifeler uygulayacaktı. Ayrıca devlet özel şeker fabrikalarının üretimini, ithal edilen şekerin maliyetine gümrük ve tüketim vergileri ile tekel resmi ilave edilmesiyle bulunacak fiyattan satın alacaktı. Böylece özel şirketlere yüksek kârlılık imkânları sağlanmış oluyordu.³³

Fakat bu düzenlemeler hiç de kolay olmamıştır. Doğan Avcıoğlu'nun da ifade ettiği gibi, cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomideki batılılaşma anlayışı Tanzimatçı ve Millici Batıcılar diye iki gruba ayrılmış ve bu iki grup arasındaki çatışma Avrupa pantolonundan³⁴ tutunuz da dış politikaya kadar hemen her konuda çarpışmıştır.³⁵

Cumhuriyetin ilânı ile birlikte yeni yöneticiler yabancı sermayeye ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak kaydıyla hoşgörü ile bakmışlardır. Atatürk Kurtuluş Savaşı sonrasında yabancı sermaye konusundaki ilkelerini ilk kez İzmir İktisat Kongresi'nde (1923) ortaya koyduğunu görüyoruz:

“...İktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki biz ecnebi sermayesine karşı çıkıyoruz. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Kanunlarımıza uymak şartı ile ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve şayanı arzudur ki ecnebi sermayesi

³² Tezel, Yahya S., “Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi:1923-1950”, Yurt Yayınevi, Ankara, 1994,, s. 234.

³³ Tezel, a.g.e., ss.247-248.

³⁴ Hükümet Meclis'e yerli kumaştan elbise giyme kanun tasarısı getirir. Tasarı tartışmalara yol açar. Görüşmeler sonucunda, devletin ve personeline giyecek veren şirketlerin yerli malı kullanması kararlaştırılır. 1928 yılında iç çamaşırlar da kanun kapsamına alınır. Kendi parasıyla elbise yaptıranlar ise, Avrupa'dan iç çamaşırı ve pantolon giyebilirler.

³⁵ Avcıoğlu, Doğan, “ Milli Kurtuluş Tarihi , Dördüncü Kitap“, İstanbul, 2000, ss.1364-1365.

bizim sayimize ve sabit varlığımıza inzimam etsin. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin, fakat eskisi gibi değil. Filhakika mazide ve bilhassa Tanzimat Devri'nden sonra ecnebi sermayesi memlekette müstesna bir mevkie malik oldu. Ve ilmi manasıyla denilebilir ki, devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her medeni devlet gibi, millet gibi, yeni Türkiye dahi buna muvafakat edemez.”³⁶

Kongrede alınan kararın 9. maddesi de, “*Ekonomik gelişmeye katkısı olmak koşuluyla yabancı sermayeye izin verilecektir.*” ifadesini içeriyordu. Milli Türk Ticaret Birliğinin İzmir İktisat Kongresine sunduğu beyannamemin de ilk yedi maddesi de yerli ve yabancı sermaye arasındaki ilişkileri düzenleyen hususları içeriyordu. Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına uyan her türlü yabancı sermayeye ihtiyaç olduğu tüm kesimlerce kabul edilmekteydi.

1923-1929 yılları arası yabancılarla ortak anonim şirketlerinin kurulduğu en yoğun yıllardır. Bu anonim şirketler özellikle bankacılık alanında olmuştur. Bu dönemde kurulan 210 Anonim şirketin yüzde 15.42’sini oluşturan 31 şirket bankacılık dalındadır. Yüzde 14.43’ünü meydana getiren 29 şirket ticaret ile, yüzde 10.95’i olan 22 şirket gıda sanayisi ile, yüzde 9.95’ini oluşturan 20 şirket ise madencilikle uğraşmaktaydı.³⁷

1923 İktisat Kongresi kararları doğrultusunda sanayileşme yönünde alınan önlemlerin en önemlileri, Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulması ve Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun (1927) çıkarılmasıdır.

a. Sanayi ve Maadin Bankası

Özel sanayiye teşvik etmek amacıyla 19 Nisan 1925 tarih ve 633 sayılı yasayla kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, bankacılık ve sanayileşme yönünden olduğu kadar devlet işletmeciliği bakımından da ciddi bir kurumsal gelişim olarak ortaya çıkmaktadır.³⁸ Bankanın kuruluş amacı özel sektöre kredi sağlamak, özel kesimle ortaklıklar kurmak ve devlete ait olan sanayi kuruluşlarını geçici olarak işletmek ve zamanla bunları özel kesime devretmektir.³⁹

³⁶ Aysan, Mustafa, “Atatürk’ün Ekonomi Politikaları”, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1980, s.84-85.

³⁷ Tekeli, a.g.e., s.41.

³⁸ Tuna, a.g.e., ss.24-25.

³⁹ Kepenek, a.g.e., s.38.

Görüşmeler esnasında, özellikle hangi fabrikaların bankaya devredileceği ve bankanın yüzde 51 hissesinin Türklerde mi olacağı yoksa yabancılara mı devredileceği üzerinde tartışma yaşanmıştır.⁴⁰

Banka kanununun özel sermayeyi ilgilendiren hükmü sekizinci maddeydi. Bu maddeye göre banka, devralacağı fabrikaları yüzde 51'i isme yazılı olmak, kendisine ve Türk vatandaşlarına bağlı kılınmak kaydıyla, kurulacak Türk anonim şirketlerine devrederek işletmeye kılınıyordu. Böylece bankanın Osmanlı yönetiminden devraldığı fabrikalar özelleştirilebilecekti. Böylece sanayileşmenin özel sermaye yatırımlarıyla sağlanması amaçlanmıştır. Banka, gerek iştirakler, gerekse sanayi kredileri ve özelleştirme aracılığıyla özel sermayenin gelişimine destek olma misyonunu yüklenecektir.⁴¹

1925 yılında kurulmuş olan Sanayi ve Maadin Bankası 7 yıl içinde Hereke, Feshane, Bakırköy Mensucat, Beykoz Deri ve Kundura, Uşak Şeker ve Tosya Çeltik fabrikalarını kurmuş veya kontrolü altına almıştı. Ayrıca, Bünyan ve İsparta İplik, Maraş Çeltik, Malatya ve Aksaray Elektrik, Kütahya Çini fabrikalarına ortak olmuştu. Bu fabrikalar 1933 yılında Sümerbank'a devredildi. 3 Haziran 1933'de, Sanayi ve Maadin Bankası ile Devlet Sanayi Ofisinin yerine Sümerbank kuruldu.

b. 1927 Senesi Teşvik-i Sanayi Kanunu

İmparatorluk döneminde çıkarılan Teşvik-i Sanayi kanunu (14 Aralık 1913) on beş yıl geçerli olmak üzere çıkarılmıştı. Fakat 1924'te bu kanun hem imparatorluk devrinden kalma engelleri kaldıramadığı, hem de sanayiye istenildiği şekilde geliştiremediği için 1927 yılında yeni bir Teşvik-i Sanayi kanunu hazırlandı. Bunun için Bulgaristan, Romanya ve Macaristan gibi ülkelerin teşvik mevzuatları incelendi.⁴²

Yeni kanun, teşvik tedbirlerini ölçeğe göre farklılaştırmaya önem vermiştir. İşletmeler dört sınıfa ayrılmıştır. Bu sınıflamada on beygirlikten büyük çevirici güç kullanan ve bir yıl içinde en az 1500 gündelik miktarında işçi çalıştıranlar, sağlanan ayrıcalıktan en fazla yararlanan grup olmuştur. Kanun, girişimcileri, çevirici güç kullanmaya ve daha büyük ölçeğe itme amacı gütmüştür.⁴³

1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun girişimcilere sağladığı ayrıcalıklar üç grupta toplanabilir. Birinci gruptaki ayrıcalıklar yatırımın ve üretimin maliyetini düşürücü ayrıcalıklardır. Parasız arazi temini, hammadde ve makine teçhizatı sağlanmasındaki

⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Yüzbeşinci İctima Devre:II, Cilt:18 s.140-142.

⁴¹ Tuna, a.g.e., s.26.

⁴² Tekeli, a.g.e., s.64.

⁴³ A.g.e., s.66.

gümrük muafiyetleri, belediye harç ve resimlerinden muafiyetlerdir. İkinci tip ayrıcalıklar ise girişimcinin gelirini arttırıcı ayrıcalıklardır. Kazanç vergisinden muafiyet, yıllık üretim değerinin yüzde 10'una varan primler, işletmeleri yurt içinde üretilen bir mal dışarıdan gelen bir mala göre yüzde 10 pahalı bile olsa yurt içinde üretilen malı kullanılmaya zorlaması gibi. Bu politika ile devlet gümrük politikalarını yükseltmediği bir dönemde, başka türdeki önlemleri kullanarak yerli sanayiye korumuş oluyordu. Özel kesime getirilen üçüncü tur teşvik unsuru ilk iki türden çok farklıdır. Kanunun yirminci maddesinde bölgesel tekel hakları verilerek özel kesimin sanayi kurması özendirilmeye çalışılmıştır.⁴⁴

5 yıl yürürlükte kalan bu kanun sermaye çevrelerinde sevinçle karşılandı. Çünkü bu kanunla sanayi alanındaki müteşebbislere büyük imkânlar sağlanmış ve sermaye birikimlerine yardımcı olunmuştur. Teşviki Sanayi Kanunu sanayi için çok yüksek düzeyde koruma ve özendirme tedbirleri getirmiştir. Böylece özel sektör oluşturma yönünde çaba gösterilmiş, bu arada yabancı sermaye de açık kapı bırakılmıştır.

3. Bankacılık Alanında Yaşanan Gelişmeler, Türkiye İş Bankası

1924 yılı sonunda Türkiye’de İstanbul Emniyet Sandığı dışında 19 milli banka bulunmaktaydı. 2 tanesi cumhuriyetin ilanından sonra kurulan bu 19 bankadan yalnız birisinin 320, altısının 1-4 şubesi mevcuttu. Diğer 12 bankanın ise sadece merkez şubesi bulunmaktaydı. Bu bankaların genel finansman durumu Tablo-4 ‘te görüldüğü gibidir.⁴⁵

Tablo-4: Bankaların Genel Finansman Durumu

Nominal Sermaye Durumu	38.475.000 TL.
Ödenmiş Sermaye Toplamı	21.910.248 TL
Açtığı Krediler Toplamı	25.113.216 TL
Yedek Akçeler Toplamı	73.114 TL
Mevduat Toplamı	13.157.198 TL

Kaynak: Tamer Kumkale, “Atatürk’ün Ekonomi Mucizesi”, Pegasus Yayınları, İstanbul,2007, s.255.

Oysa Ziraat Bankası, Tablo-5’te görüldüğü gibi bu değerlerin önemli bir kısmını kapsamaktaydı.

⁴⁴ Tekeli, a.g.e., s.66.

⁴⁵ Kumkale, a.g.e., s.255.

Tablo-5: Ziraat Bankası'nın Genel Finansman Oranları İçindeki Payı

Nominal Sermaye	% 78
Ödenmiş Sermaye	% 82
Açtığı Krediler	% 73
Yedek Akçeler	% 63
Mevduat Toplamı	% 31
Mevcut Şubeler	% 96

Kaynak: Tamer Kumkale, “Atatürk’ün Ekonomi Mucizesi”, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2007, s.255.

Buradan da anlaşılacağı üzere 1924 yılında bankacılık sistemi tek bir bankanın faaliyetlerine dayanmaktaydı. Diğer milli bankalar genellikle mahalli olarak faaliyette bulunan önemsiz kredi kuruluşları halinde idi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’deki bankacılık faaliyetlerine yabancı bankalar egemen olmuş, milli bankaların bu alandaki rolü çok küçük olmuştur. 1924 yılında 19 milli bankanın dışında 15 yabancı sermayeli banka bulunmaktaydı. Bunlardan ikisinin merkezi İstanbul’da diğerleri ise yurt dışı merkezli bankaların Türkiye şubesi idi. Yabancı sermayeli bu bankalar işlemlerini yabancı para ile yapıyor ve sermayelerini yabancı para olarak gösteriyorlardı. Bu duruma 1933 yılında kabul edilen Mevduatı Koruma Kanunu ile son verilebilmiştir.⁴⁶

Bu tablo içerisinde Türkiye İş Bankası 26 Ağustos 1924’te 1 milyon TL. sermayeli bir anonim şirket şeklinde ve Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmuş ve sermayenin tamamı Atatürk tarafından taahhüt edilmiştir. “*Vatanı kurtaracak ve yükseltecek tedbirlerin başında olarak halkın doğrudan itibar ve itimadından doğup meydana gelen tam manasıyla modern ve milli bir banka kurulması...*”⁴⁷ 1924 yılının Temmuz ayında Bakanlar Kurulunu toplayan Mustafa Kemal, milli bir banka kurulması konusundaki arzusunu böyle dile getirmişti.

Atatürk’ün baldızı Vecihe Hanım, bir banka kurulması fikrinin nasıl doğduğunu şöyle aktarır: ⁴⁸

⁴⁶ Kumkale, a.g.e., s.256.

⁴⁷ İş Bankası Resmi İnternet Sitesi, “Tarihçe”, <http://www.isbank.com.tr/>

⁴⁸ İş Dergisi, Sayı 265 (Kasım 1988), “Bankamızın Kurucuları: Uşşakizade Muammer Bey”, s. 20.

"Atatürk İzmir'deki evimizin selamlık kısmında özel odasında çalışırdı. Bakanlarla Atatürk sık sık çalışma odasında görüşürdü. Celal (Bayar) Bey de sık çağırdığı bakanlarındandı. Gene böyle bir gün, Celal Bey önce Atatürk ile, onun çalışma odasında görüştü, sonra da bizim yanımıza geldi. Biz, Latife ablam, ben ve babam selamlık bölümünde oturuyorduk. Bu sözünü ettiğim bina şimdi Özel Türk Koleji olarak faaliyette bulunmaktadır... Evet, bu binada babam ile Celal Bey arasında Atatürk'ün 250 bin lirasının nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde konuşuldu. Babam ihracat ve ithalatın yabancılar tarafından yapıldığını hatırlatarak bu işleri yapacak bir Türk şirketinin kurdurulmasını önerdi. Celal Bey de bankacılık işlerinin de yabancılar elinde olduğunu hatırlatarak, bir banka kurulmasının yararlı olacağını söyledi. Sonunda da görüş birliğine vardılar. Bugün gibi aklımda, güzel bir akşamüstü idi. Daha sonra Atatürk de çalışma odasından çıkıp yanımıza geldi."

İş Bankası ilk Genel Müdürü Celal Bayar'ın liderliğinde iki şube ve 37 personel ile hizmete başladı. Nominal sermayesi 1 milyon TL'ydi. Bu sermayenin fiilen ödenen 250 bin TL'lik bölümü ise bizzat Atatürk tarafından karşılanmıştı. İlk banka şubesi, 30 Ağustos 1924'te törenle faaliyete başlamıştır. Sermayenin geri kalan kısmı için, Ankara, İzmir, İstanbul, Samsun ve Bursa piyasalarında nominal değeri 10 TL. olan hisse senetlerinin satılması sureti ile 160.000 TL. daha sağlanmış ve ilk yıl içinde ödenmiş sermaye 410.000 TL.sine ulaşmıştır. Böylece Atatürk'ten başka 35 kurucu ortak daha T.İş Bankası'na katılmıştır.⁴⁹

İlk ana sözleşmenin ikinci maddesinde bankanın görevleri şu şekilde tespit edilmiştir:⁵⁰

- Her türlü banka muamelelerini yapmak,
- Ziraate, sanayiye, madenlere, enerji istihsalı ve tevziine, nafia işlerine, nakliyeciliğe, sigortacılığa, turizme, ihracata müteallik her nevi teşebbüsler kurmak veya bu işlerle uğraşan teşekküllere iştirak etmek,
- Her türlü sınai ve ticari muameleleri gerek kendi namı ve hesabına ve gerek yerli ecnebi müesseseler ile müştereken veyahut bu müesseseler nam ve hesabına deruhte ve ifa etmek.

Bankanın kurulması Türkiye'de sermaye birikiminin hızlandırılmasına yönelik uygun bir iktisadî - sosyal ortam yaratılmasına büyük katkı sağlamıştır. Banka, müteşebbisleri desteklemiş ve sanayi yatırımlarına kaynak oluşturmıştır.⁵¹

⁴⁹ Aysan, a.g.e., s.52-53.

⁵⁰ A.g.e., s.61.

⁵¹ Çavdar, Tevfik, "Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)", İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.207.

D. Ekonomi Politikasını Yönlendirici Yeni Kurumların Gelişimi

Ekonomi için yeni politikalar üretirken aynı zamanda bunu destekleyici kurumların oluşturulmasına da ihtiyaç vardır. Cumhuriyetin bu döneminde örgütlenme yönünde ciddi adımlar atılmıştır. Bunu yaparken de politik kararları alıp geliştirecek idari bir kurum, konu ile ilgili bilgileri toplayabilecek bir bilgi sistemi ve verilecek kararları uygulayacak grupları yönlendirecek kanallar göz önüne alınarak bu sistem kurulmuştur:

Ticaret ve Sanayi Odaları, Âli İktisat Meclisi, İstatistik Umum Müdürlüğü ve Ekonomi Bakanlığı, yukarıda izah edilen sistemi çalıştırmak için bu dönemde kurulmuş ekonomik kurumlardır.

Kısacası Türkiye Cumhuriyeti, 1929 yılında ekonomik buhran ile tanıştığında, ekonomik politikalarını yönlendirmek için kurumsallaşma yönünde önemli adımları atmıştı.

1. Ticaret ve Sanayi Odaları

22 Nisan 1925 yılında 12 maddelik Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu'nun kabul edilmesi ile birlikte kuruldu. Daha önceleri de kurum mevcuttu fakat yasal bir dayanağı yoktu. Bu kanunla birlikte odalara üye olmak zorunlu hale geliyordu. 1926 yılında seçimler yapılarak odalar çalışmaya başladı. Bu örgütlenme sayesinde iş çevrelerinin sorunlarının politik karar organlarına götürebilecekleri ve politik karar organlarının kendi politikalarına olan tepkilerini görebilecekleri bir kanal kurulmuş oldu.⁵²

Bu odalar, Türkiye'deki bütün odaların katılımı ile Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları kongresini 1927 ve 1928 yıllarında toplayarak tüm olarak seslerini duyurma imkanına da sahip oldular. İstanbul ve İzmir gibi bölgelerde sanayiciler ve tüccarlar arasındaki çıkar çatışmaları sebebiyle 1927 yılında İstanbul ve İzmir'de ayrı birer sanayi birliği kurulmuştur.⁵³

2. İstatistik Umum Müdürlüğünün Kuruluşu

Uygulanacak iktisadi politikaların geliştirilmesinde ülkenin ekonomik yapısı ile ilgili ihtiyaç duyulacak bilgilerin temini için 1926 yılında Başbakanlığa bağlı İstatistik Genel Müdürlüğü kurularak ilk adım atılmıştır. 1926 yılında Ankara'ya gelen

⁵² Tekeli, a.g.e., s.58.

⁵³ A.g.e., s.58.

Belçikalı Dr. Jacquard'ın yönetiminde örgüt gelişmeye başlamıştır. 2 Haziran 1926 tarih ve 893 sayılı nüfus sayımı kanunu ve 2 Haziran 1927 sayılı İstatistik Kanunu uyarınca 1927 yılında Türkiye'de nüfus, sanayi ve tarım sayımları yapılmıştır. Böylece ülkenin üretim yapısı hakkında ilk güvenilir bilgiler de elde edilmiş oldu.⁵⁴

3 Ali İktisat Meclisi

Batı örneklerinden esinlenerek kurulan, iktisadi politikaların geliştirilmesine yardımcı kuruluşlardan birisi de, Ali İktisat Meclisi'dir. Bu kurumda ülkenin çeşitli baskı grupları temsil edilmektedir. Bu kurumlu iki önemli işlev yüklenmiştir:⁵⁵

Birincisi, çıkarları kesin ayrılıklar gösteren grupların uzlaşması için bir ortam oluşturmak ve siyasal kanallar içinde yeterince temsil edilemeyen gruplara bu yolla temsil olanağı vererek toplumun eğilimlerinin yansıtılmasını sağlamak,

İkincisi, İktisat siyasetinin, seçim ile değişen parlamento aritmetiğinden etkilenmesini minimuma indirmektir.

4 İktisat Vekaletinin Kuruluşu

1928 yılında, 1200 sayılı kanun ile, Ticaret ve Tarım Bakanlıkları birleştirilerek, ekonominin tüm faaliyetlerini kapsayan bir ölçüde İktisat Vekaleti kuruldu. İzmir mebusu Rahmi Bey'de cumhuriyet tarihinin ilk İktisat vekili oldu. Böylece ekonomi politikalarının yönlendirici karar mekanizmasının en üst halkası da oluşturulmuş oldu.⁵⁶

⁵⁴ A.e., ss.58-59.

⁵⁵ A.e., ss.59-60.

⁵⁶ Tekeli, a.g.e., s.62.

İKİNCİ BÖLÜM

(1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ VE KRİZ SONRASI TÜRKİYE’DEKİ İKTİSADİ DÜZENLEMELER)

I. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Çıkışı ve Dünya Üzerindeki Etkileri

A. 1’inci Dünya Savaşı Sonrası Ekonomik Hayatın Avrupa’da Gerileyişi

1914 yılı öncesinde Avrupa’nın dünya ekonomisinde üstün bir yeri vardı. Kurduğu ve Asya, Güney Amerika ve Afrika’ya yaymaya çalıştığı sistem ekonomik liberalizme dayanıyordu. Fakat Birinci Dünya Savaşı bu ekonomik sistemi bozdu, üretim güçlerini tüketti, ticaret bağıntılarını büyük ölçüde koparttı. Bu savaşıla birlikte dünyanın ağırlık merkezi Avrupa’nın dışına, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya’ya kayıyordu. Savaşıa katılan bütün devletlerde, savaş hali hükümetleri “ekonomiyi seferber” etmeye ve ürünlerin dağıtımını ele alma yönünde çalışmış ve böylece ekonomik liberalizm temelinden sarsılmıştı.

Savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçiş ortaya çok önemli meseleler çıkartmıştı. Dört buçuk yıl boyunca bütün kaynaklarını, yıkıcılık yolunda seferber etmiş olan Avrupa soluk soluğa gelmişti. Sekiz buçuk milyon ölmüştü; bunların hemen hepsi çalışma çağıındaydı. Fransa 1 milyon 300 bin, İngiltere 740.000, İtalya 460.000, Sırbistan 300.000, Belçika 44.000, Almanya 1.860.000 kişi kaybetti. Bu kayıplar ve sürekli olarak sakat kalanlar yüzünden savaşıa katılmış olan bütün devletlerde işçi sıkıntısı vardı. Hammadde stokları erimişti; sanayinin temeli olan kömür üretimini %30

azalmıştı; makineler yıpranmıştı. Kimyevi gübre bulunmaması yüzünden toprak ürünleri de azalmıştı. Savaşın uzun sürdüğü bölgelerde toprak mermilerle delik deşik olduğu için ekime elverişsiz hale gelmişti. Demiryolu ulaşımı alt üst olmuştu; 1913'te Dünya tonajının %90'ı olan ticaret gemisi tonajında bu oran %70'e düştü. 1919'da Avrupa tam anlamıyla, az üretim buhranı içine yuvarlanmıştı.⁵⁷

Bu buhranın sarsıntısı, istilaya uğrayan; yakılıp yıkılan memleketlerde çok derin oldu. Fransa'da 289.000 ev yıkıldı, 422.000'i de zarara uğradı. Üç milyar hektardan fazla toprağın ekilebilmesi için büyük çalışmalar gerekiyordu. Bazı bölgelerde bu işler için harcanan para, toprağın değerini aşıyordu. İşgale uğrayan yerlerde sığırların onda dokuzu, atların da beşte dördü eksildi. Yıkılan yerleri onarıp yeniden yapma masrafları, yapılan resmi hesaba göre, yüz otuz milyar altın frank tutuyordu Belçika'nın savaş yüzünden uğradığı zarar, otuz milyar frangı buluyordu, İtalya'nınki ise yirmi bir milyardı. Romanya, Sırbistan ve Polonya'da aynı durumdaydı.⁵⁸

B. 1'inci Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Ekonomisi

Savaş sonrasında en hızlı ekonomik gelişmesi savaştan yıpranmamış olarak çıkan ABD'de görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı, ABD ekonomisinin dünya ekonomisindeki konumunda önemli değişiklikler yapmış, onu borçlu bir ülke olmaktan çıkarıp dünyanın en büyük alacaklı ülkesi konumuna getirmiştir.⁵⁹

Dünya Savaşı çıktıktan sonra paraya şiddetle ihtiyaç duyan Avrupa devletleri altın standardını terk ederek karşılıksız para basmaya başladılar. Bu da Avrupa'da enflasyona sebep oldu. Avrupa ülkelerindeki yatırımcılar, paralarının karşılıksız kalması ve enflasyonun hızlanması sebebiyle, paralarını ve altınlarını, altın karşılığı para basmayı sürdüren ABD 'ye göndermeye ve bu gelişme de Newyork şehrinin Dünya Finans Merkezi olmasına sebebiyet verdi. Bu dönemde, dünyadaki altın rezervinin neredeyse yüzde 40'ı ABD'de toplanmıştı.⁶⁰

ABD, biriken bu altın stoku ile çok zenginleşmişti. Ancak dış dünyadaki daralma eğilimi onu da etkiliyordu. ABD sermayesi dış talep daralırken içeride kar sağlamak için, 1920'lerin ortasından itibaren hızlı bir spekülasyon ortamına geçti. Önce Florida bölgesinde banka kredisine dayalı toprak alımına yöneldi. Bir iki yıl içinde, toprak

⁵⁷ Renouvin, Pierre, "Birinci Dünya Savaşı Tarihi Cilt I", Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1977, ss.660-661.

⁵⁸ Renouvin, a.g.e., s.665.

⁵⁹ Tekeli, a.g.e., s. 8.

⁶⁰ Eğilmez Mahfi, "Küresel Finans Krizi", Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s.57.

fiyatlarındaki çöküş ile bunun sonu geldi. Bu kez spekülasyon, yine banka kredilerini kullanarak, New York hisse senedi borsasına yöneldi.⁶¹

Amerika’da 1920’li yılların sonlarına kadar olan dönemde ekonomi gayet iyi bir durumdaydı. Otomobil ve radyo sektörü, bu ekonomik refahın başlıca lokomotifleri idi. Kârlılık hızla artmakta refah düzeyinde hissedilir artışlar yaşanmaktaydı Bunun ardında hızla yükselen hisse senetleri fiyatları ve dağıttığı kar payları da vardı. Yüksek kâr hırsı sadece ABD içinden değil yurt dışından da para akışını beraberinde getirdi. 1914-1918 yılları arasında yaşanan savaş Avrupa’daki sermayenin ABD’ye akışını hızlandıran en önemli faktördü. Avrupa borç içinde yüzerken, servet ABD’de birikiyordu.⁶²

Başkan Coolidge, iş dünyasında elde edilen kârın sonunda halkın cebine gireceğinden emindi. İnsanların gelecekte daha fazla mala sahip olabilmek için iş dünyasına ümit bağladıklarını düşünüyordu. 4 Aralık 1928’de, Başkan Coolidge, kongrede State Of Union (birliğin durumu) kongresinde:

“ State of Union üzerine toplanan hiçbir Amerikan kongresi, günümüzde ortaya çıkan bu güzel beklentilerle karşılaşmamıştı. Yurt içinde sükunet, memnuniyet ve refah üst noktada. Yurt dışında ise barış ve karşılıklı anlayıştan doğan iyi niyet hakim...” Milletvekillerine kendilerinin ve ülkenin “bugünden memnuniyet duyması ve geleceğe iyimser bakması...”⁶³ gerektiğini söylemiş ve siyasi toplantıların en klasik sözlerinden biriyle bitirerek bu refahı, başını çektiği yönetimin mükemmelliğine mal etmişti.

Bu dönem içerisinde, imalat kuruluşları 183.900’den 206.700’e yükselmiş; ürettikleri ürünlerin değeri ise 60.8 milyar dolardan 68 milyar dolara yükselmişti. 1921’de ortalaması sadece 67 olan Merkez Bankası endüstriyel üretim göstergeleri Haziran 1929’da 126’ya ulaşmıştı. 1926’da 4.301.000 olan otomobil sayısı üç yıl sonra, 1929’da 5.358.000’e ulaştı.⁶⁴

Amerikalıların toplam reel geliri, her yıl ortalama yüzde 3.4 oranında artmıştı. Az ya da çok, ülkenin büyük bir çoğunluğu ekonomik büyümenin faydalarını paylaşıyordu. Amerikan halkında yorulmadan, emek sarf etmeden hızlıca zengin olmak gibi ölçsüz bir istek oluşmuştu. Artık ekonomi dünyasında spekülasyon üzerine işleyen bir hayal dünyası kurulmuştu. Parker’ın Büyük Çöküş adlı kitabında dediği gibi, *“Bu dünyada*

⁶¹ Kazgan, Gülten, “Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)”, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.44.

⁶² Uzunoğlu, Sadi, “1929 Bunalımı, Borsa Çöküşü ve İktisatçılar”, Ekonomik Panaroma, www.ekonomikpanaroma.com, 2009.

⁶³ Galbraith, John Kenneth, “Büyük Kriz”, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s.15.

⁶⁴ Galbraith, a.g.e., s.:16.

*inanması için ikna edilmesi gereken insanlar değil, inanmak için bir bahane arayan insanlar yaşıyordu.”*⁶⁵

C. Kriz ve Krizin Getirdiği Süreçte Yaşanan Gelişmeler

1928’in başlarına kadar, borsa parası olan herkes borsa değerlerinin şirket kazançlarındaki artışlarla beraber arttığına inanıyordu. 1928’in başlarında, patlamanın doğası değişti. Spekülatif alemin bir parçası olan hayal ürünlerinin artışı ciddi bir hal almaya başladı. Fakat bu şartlarda bile borsada parası olan insanlara bu güveni verme süreci sonunda bir meslek halini aldı. Ancak spekülasyon dönemlerinin hepsinde olduğu gibi, insanların gerçekliğe ikna edilmek yerine fantezi dünyasına için bahaneler aramaya başladıkları an geldi.

1929 yılının son aylarına doğru spekülasyonlar aşırı derecede arttı. Artık hisse senetleri getirdikleri gelirler için değil, kısa vadeli fiyat artışları için alınıyordu. Her gün New York Borsası’nda fiyatlar artarak el değiştiriyordu. Amerikalı pek çok müteşebbis sermayelerini hisse senetlerine yatırıyorlardı. Bunu yanında İngiltere başta olmak üzere Avrupa’dan mali dengenin bozulması üzerine aşırı kâr arayan sermayelerde New York’a akın etmekteydi. New York, Avrupalılar için Amerika’daki yüksek faizler sebebiyle bir finans merkezi olmuştu. Kısa vadeli sermayeler süratle Amerika Birleşik Devletleri’ne akmış ve Avrupa’daki belli başlı Merkez Bankalarındaki altın ihtiyatının azalmasına sebep olmuştu. Bu bankalarda faiz hadlerini yükselterek vazifelerini muhafazaya çalışıyorlardı.⁶⁶

Kara Perşembe olarak da anılan 24 Ekim Perşembe günü, tarihin 1929 krizi ile olarak tanımlandığı gün olarak tarihe geçti. Düzensizlik, korku ve karmaşa ile tanımlanan bu dönem gerçekten bu ismi hak ediyordu. ABD Çelik Hisselerinde başlayan panik dalga dalga yayılmış, o gün 12.894.650 hisse el değiştirmişti Bu hisselerin çoğu, sahiplerinin umutlarını ve hayallerini yıkacak fiyatlardan satılmıştı. Satıcılar alıcı bulmakta zorlanıyor, belirsizlik giderek daha çok insanı satış yapmaya zorluyordu.⁶⁷

Bir gün içinde borsada 4 milyar doların üzerinde kayıp yaşandı. Krizde 4000 dolayında banka battı. Çöküş, kısa sürede dünyaya yayıldı ve büyük dünya krizi adı verilen ve yaklaşık on yıl süren bir krize dönüştü. Kriz sonunda, ABD’nin GSYH’si

⁶⁵ Parker, Selwyn, “Büyük Çöküş”, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008, s.8.

⁶⁶ Nere, Jacques, “1929 Krizi”, Kalite Matbaası, İstanbul, 1980, s. 53.

⁶⁷ Galbraith, a.g.e., s.114.

1929'da 315 milyar dolar iken 1933'te 216 milyara düşecek, işsizlik oranı 1929'da yüzde 3,2 iken 1933'te yüzde 25'e yükselecekti.⁶⁸

Galbraith, "Büyük Kriz" adlı kitabında 1929 yılında yaşanan ekonomik krizi; gelirin kötü dağılımı, kötü şirket yapısı, kötü banka yapısı ve dış ticaretin kötü yapısı gibi etkenlere bağlamıştır.⁶⁹

Kriz Avrupa'da başta İngiltere olmak üzere tüm Avrupa ülkelerini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Amerika'da yaşanan olumsuz ekonomik tablolar buralarda da yaşanmıştır. Bilhassa Almanya'da Hitler'in önderliğindeki Nasyonal Sosyalistler, içinden bulunulan ekonomik tablodan faydalanarak iktidara gelmiş, ve Dünyayı beş yıl süren bir Dünya Savaşı'nın içine sürüklemiştir. Sovyetler Birliği krizden etkilenmeyen nadir ülkelerden biri olmuştur. Uyguladığı planlı ekonomik faaliyetler ile krizden etkilenmemiş ve bu ona Avrupa içerisindeki fakir halk tabanı –bilhassa işçi sınıfları içerisinde– komünizmi yaymasına imkân sağlamıştır.

II. 1929 Sonrasında Devletçi İktisat Politikasına Geçiş Sağlayan Etkenler

A. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Etkileri

1929 yılında ABD'de başlayıp sanayileşmiş ülkelerde etkili olan iktisadi kriz Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu tarihte Batılı ülkelerde sıkı vergi politikaları ve gümrük kotaları uygulanması sonucu ticarete daralmalar meydana gelmiş ve bunun sonucunda Türkiye'nin ödemeler bilançosu açığı 1929 yılından itibaren artmaya başlamıştır. Hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarının önemli ölçüde düşmesinden dolayı dış ticaret hadleri aleyhimize gelişmiştir. Bunların sonucunda da Türk Lirasının değerinde önemli düzeyde aşınma meydana gelmiş ve küçük imalat kesimindeki iflaslar hızla artmıştır.

Dış ticaret oranlarının sürekli gerilemesi, iç ticaret oranlarına daha yüksek bir seviyede yansımış, tarım ürünlerindeki fiyat azalması sanayi ürünleri fiyatlarından daha fazla olmuştur. Bu da tarım üretiminde gerileme yaratmış, piyasaya açılmanın ve para ekonomisine geçişin sınırlı oranda gerçekleştiği Türkiye ekonomisinde bir gerilemeye sebep olmuştur.

⁶⁸ Eğilmez, a.g.e., s.58.

⁶⁹ A.g.e., ss.185-189.

Bu gelişmeler karşısında hükümet, Türk parasının değerini korumak ve dış ticaret açığını azaltmak için korumacı politikaları yürürlüğe koydu. Bu politikalar iki amaca yöneliktir:⁷⁰

- Kamu harcamalarını kamu gelirlerine uygun olarak dengelemek,
- İthalata sınırlamalar getirerek, dış ticaretin açık değil fazla vermesini sağlamak.

Büyük buhran bir yandan sanayileşmede başarılı olamayan özel sektöre duyulan güveni erozyona uğrattı; öte yandan, piyasaya dayalı sistem konusunda kuşkuların oluşmasına neden oldu.

Ekonomiyi genişletici dinamik önlemlerin alınması ise ancak devletçilik ilkesinin uygulanmasıyla sağlanabilirdi. Devletçilik uygulamasının somut düzeyde başlangıcı ise Sovyetlerin yardımıyla yapılan Birinci Beş Yıllık Sanayi planı ile olmuştur.

Bu tarihte, Türk ekonomisini sıkıntıya sokan ve bir kısmı büyük buhranla bağlantılı olan dört önemli gelişme ortaya çıkmıştır⁷¹:

-1929 yılında yürürlüğe giren yeni dış ticaret rejimi ile koruma oranlarının artacağı beklentisi ithalatın artmasına sebebiyet vermiştir. Lozan Anlaşması'nın 1916 yılı tarifelerinin 1929'a kadar uygulanmasını öngörmesi nedeniyle liberal bir dış ticaret politikası uygulamak zorunda kalan Türkiye bu tarihten itibaren koruma oranlarını istediği biçimde ayarlama hakkına kavuşmaktaydı. 1929'da yürürlüğe giren yeni dış ticaret politikası ile Tablo-6'da görüldüğü üzere artırılmış, koruma oranları tahıllarda % 62,1; şeker ürünlerinde % 98,8; pamuk ürünlerinde % 28,4; yünlerde % 52,7; metal ürünlerinde % 16; petrol ve yağlarda % 76,7 düzeyinde artarken genel olarak koruma oranı % 45,7'ye çıkarılmaktaydı.

Tablo-6: Gümrük Vergisi Gelirleri

Yıl	Gümrük Vergisi	İthalattan Alınan Bütün Vergiler (1)
1926	0.15	0.26
1927	0.14	0.28
1928	0.15	0.29
1929	0.16	0.26
1930	0.38	0.38

⁷⁰ Kepenek,a.g.e., s.67.

⁷¹ Tokgöz, Erdinç, "Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-1997)", İmaj Yayınevi, Ankara, 1997, s.48.

1931	0.35	0.35
1932	0.45	0.45
1933	0.50	0.54
1934	0.38	0.49
1935	0.42	0.56
1936	0.51	0.63
1937	0.46	0.59
1938	0.33	0.41

(1) İthalattan alınan muamele vergisi, yurt içi üretimden de alındığı için bu toplamın dışında bırakıldı.

Kaynak: Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.164.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren mevcut olan dış ticaret dengesi, Lozan Anlaşması'nın kısıtlayıcı hükümlerinin (EK-2 LOZAN Ticaret Mukavelenamesi) devre dışı kalacağı 1929'da tarife yükünün artırılacağı beklentisi nedeniyle, Tablo-7'de görüldüğü gibi, 1923'te 60 milyon lira ve 1925-28 döneminde ortalama 50 milyon lira civarında açık verirken 1929'da 101 milyon lira açık vermiştir.⁷²

Tablo-7: Atatürk Dönemi Dış Ticaret Rakamları

Yıl	İhracat	İthalat	Açık(-) veya Fazla(+)	İhracatın İthalata Oranı
1923	85	145	-60	59
1924	159	194	-35	80
1925	192	242	-49	80
1926	186	235	-48	80
1927	158	211	-53	74
1928	174	224	-50	78
1929	155	256	-101	60
1930	152	148	4	103
1931	127	127	-	100
1932	101	86	15	111
1933	96	75	21	128

⁷² Tezel, a.g.e., s.147-148.

1934	92	87	5	106
1935	96	89	7	108
1936	118	93	25	127
1937	138	114	38	120
1938	145	150	-5	97
1939	127	118	9	107

Kaynak: Mustafa Aysan, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, İstanbul Üniversitesi Yayın No:2692, İstanbul,1980, s.107.

-Büyük Buhran nedeniyle dünya tarım ürünleri piyasasında talep ve fiyatların hızla gerilemesi ihracatı büyük ölçüde tarım ürünlerine dayalı olan Türkiye'nin ihracat gelirlerinde beklenmedik düzeyde gerilemeye yol açmıştır. Benzer bir biçimde kriz sonrasında dünya ticaretinde ortaya çıkan daralma, Batılı ülkelerin krizi önleme ve ufukta görülen savaşa hazırlık çalışmaları nedeniyle “komşuyu fakirleştirme” politikaları çerçevesinde dış ticaretin artan ölçüde takasa bağlanması 1929 yılında dış ticaret haddinde bu kadar yüksek çıkmasına sebebiyet vermiştir.

- Tablo8 'de de görüldüğü gibi dış ticaretin açık vermesi ve dış ticaret hadlerinin Türkiye'nin aleyhine gelişmesi Türk Lirası'nın değer kaybına uğramasına da neden olmuştur.

Tablo-8: Atatürk Döneminde Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri

Yıllar	1 Sterlin Eşdeğeri (Kuruş)	Tedavüldeki Banknotlar (Milyon TL)
1919	381	158
1921	443	-
1922	605	-
1923	729	-
1924	763	161
1925	836	165
1926	892	153
1927	928	153
1928	945	153
1929	956	159
1930	1009	159
1931	1032	159
1932	965	164
1933	741	161

1934	702	165
1935	636	170
1936	616	179
1937	624	169
1938	624	194

Kaynak: Haldun Derin, Türkiye’de Devletçilik, Çitari Biraderler Basımevi İstanbul,1940, s.151.

- Osmanlı Devleti’nin dış borçlarının ilk taksidinin vadesi gelmiştir. (EK-3: Lozan Barış Antlaşması, Bölüm III Mali Hükümler)

B. Özel Sektörün Başarısızlığı

Yeni Türk Devleti'nin yönetici kadrosu, daha önce de değinildiği gibi, tam bağımsızlığın sağlanması için siyasî bağımsızlığın yanında iktisadi bağımsızlığın da sağlanması gerektiğine inanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasî anlamda geri kalmasının en önemli nedeni olarak Batılı ülkeler karşısında sanayileşmede geri kalınmasını gören yönetici kadro tam bağımsızlık için sanayileşmeyi temel amaç olarak benimsemişti. Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1929) bu amacı gerçekleştirme görevi özel sektöre devredilmişti.⁷³

Liberal iktisat politikalarının uygulandığı dönemde yönetici kadronun tam bağımsızlığı sağlamanın gereği olarak gördükleri özel sektöre dayalı sanayileşme politikası istenilen başarıya ulaşamamıştır. Kuruluş yıllarına göre özel işletmelerin dağılımı Tablo-9’da sunulmuştur.

Tablo-9: Kuruluş yıllarına göre özel sektör işletmelerinin sektörel dağılımı

Yıllar	Toplam İşletme Sayısı	Tarım %	Sanayi %	Mali Hizmet %
1911-1920	26	92.3	7.7	-
1921-1930	37	16.2	64.9	18.7
1931-1940	62	4.8	91.9	3.2

Kaynak: Erdoğan Soral, Özel Kesimde Türk Müteşebbüsleri, İTİA Yayını, Ankara, 1974, s.30.

⁷³ Altıparmak, Aytekin, "Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi", Erciyes Üniversitesi, SBE Dergisi, Sayı 13, Kayseri, 2002, ss.35-59.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, hızlı bir iktisadi kalkınma için gerekli görülen sanayileşmenin geliştirilmesine yönelik uygulamaya konulan bir dizi teşvik tedbirine rağmen sanayileşme önündeki kısıtlayıcı faktörler nedeniyle bu çabalar olumlu bir biçimde sonuçlanmamıştır. Sanayinin özel sektör eliyle geliştirilmesi çabaları önündeki temel kısıtlayıcı faktör, sanayinin gelişmişlik düzeyinin ve sermaye birikiminin özel sektöre dayalı sanayileşme politikasının başarılı olabilmesini sağlayacak kadar gelişmemiş olmasıdır.⁷⁴

C. Yetişmiş Eleman Eksikliği ve Sanayi ve Ticaretin Azınlıkların Elinde Olması

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye bütün sahalarda yetişmiş eleman eksikliğini hissediyordu. İmparatorluk döneminde bilhassa son devirlerde Türkler sanayi ve ticaret sahasını terk etmişlerdi. Çiftçilik, askerlik ve memuriyet Türklerin meşguliyet sahasıydı. Bu dönemde, yabancı şirketlerin temsilci olarak gayri Müslimleri seçmeleri bunun önemli nedenlerinden biridir.

Ticaret ve sanayide olduğu kadar özel itina isteyen ipek böceği, üzüm, şarapçılık vb. gibi tarım sektöründe de azınlıkların hakim olması Lozan Anlaşması'ndan sonra yapılan mübadelelerin sonunda Ülke ekonomisinin daha da zayıflamasına sebep oldu. Mübadelelerin ardından bu sanayi dallarında büyük bir çöküş yaşanmıştır. O yıllarda Türk ekonomisi ehliyetli insan gücünden o kadar mahrum kalmıştı ki; bazı yörelerde hayvanları nallayacak nalbantlar, pullukları onaracak ustalar dahi bulunamıyordu. Batı Anadolu'da başta İzmir olmak üzere büyük şehirler yanmış yıkılmış, ekonomik faaliyetler çok düşük seviyeye inmişti.⁷⁵

O günlerde, Kadro dergisinde M.Şevki, eleman sıkıntısından şöyle yakınıyordu:

*“...iş yapamadığı için kapağı memleketimize atmış birçok yabancının mütehassıs diye geçindiği memleketimizde bunlardan bir kısmı tüccar yanında kâtiplik yapmaya dahi mecbur kalırsa, iyi elemandan birçok zaman mahrum kalacağımız tabiidir.”*⁷⁶

Eğitilmiş elemana duyulan ihtiyacı karşılamak devlete kalıyordu. Özel teşebbüsün teknik eleman, uzman, mühendis yetiştirmek için okul açmak veya yurtdışına öğrenci göndermek imkânı yoktu. Bunun dışında yetişmiş elemanı değerlendirebilecek şartlar

⁷⁴ Çeçen, A.Aydın, A.Suat Doğruel, ve Fatma Doğruel, “Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Kriz”, Egemen Yayınları, İstanbul, 1990, s.29.

⁷⁵ Yaşa, Memduh, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978”, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1980, s.213.

⁷⁶ Şevki,Mehmet, “Sanayi Kuruluşlarında Eleman Meselesi”, Kadro Dergisi, Sayı:31, İstanbul, 1934, s.31.

her zaman hazır değildi. Kalkınmanın itici gücünü oluşturan personel meselesini halletmek devletçiliği zaruri hale getiren etkenlerden biriydi. Nitekim devletçilik uygulamaları içerisinde sadece Sümerbank, Türkiye’de 449 ve yurt dışında 109 Türk öğrencisinin eğitimini sağlamıştı.⁷⁷

III. Maliye Politikasının Dayandığı Ana İlkeler

A. Türk Parasının Değerinin Korunması

Türk parasının dolar karşısında sürekli değer kaybetmesi üzerine, 20 Şubat 1930 tarihinde 1567 numaralı kanun kabul edilmiş, 25 Şubat 1930 tarihinde ise resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁷⁸

Bu kanun ilk maddesinde kambiyo, nakit, hisse senedi, tahvil alım satımı, ve memleketten ihracının düzenlenmesinde Türk parasının kıymetinin korunması ile ilgili kararlar için Bakanlar Kurulunu yetkili kılıyordu.

Heyete bu konuda geniş yetkiler veriliyordu. İlan olunan kararlara muhalif eden bankalar ve diğer müesseseler hakkında kanuni tahkikat yapılacaktı. Kanuna aykırı hareket edenler hakkında icra heyeti onbeş günden iki seneye kadar “muameleden men” edebilirken yüz liradan yüzbin liraya kadar ağır para cezasına hükmedebiliyordu. Geçici olarak tatile mahkum olan banka ve müesseseler tatil müddetince kendilerine menfaat temin edecek yeni muamelelere de girişemiyorlardı. Yalnız üçüncü şahısları ilgilendiren işlerle, daha önce başlamış işlemlere devam edebileceklerdi. Kanunun diğer maddeleri de kanuna aykırı hareket eden banka ve müesseselerin yetkili kişileri hakkındaki cezaları ihtiva ediyordu. Kanun yayın tarihinden üç sene müddetle geçerli sayılıyordu.⁷⁹

Atatürk, İstiklal Savaşı içinde bile savaş ihtiyaçlarının para basmak suretiyle karşılanmasına izin vermemiş, 1929 yılında ortaya çıkan Türk Lirası üstündeki ilk baskı

⁷⁷ “Karma Ekonomi”, Milliyet Kültür Kulübü, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1967, s.26

⁷⁸ Daha sonra çeşitli tarihlerde yayımlanan Kanunlarla süresi 25 Şubat 1970 tarihine kadar uzatılmış, en son 11 Şubat 1970 tarihinde yayımlanan 1224 sayılı Kanunla süresiz olarak uzatılmıştır.

⁷⁹ “TBMM Kavanin Mecbuası”, Devre 3, İct. 3, Cilt 8, TBMM Matbaası, Ankara, 1930, s.78-79.

karşısında hemen hükümeti uyarmış ve alınan önlemlerle Türk Lirası değeri 1931'den başlayarak sürekli artmıştır.⁸⁰

Atatürk'ün Türk parasının değerinin düşmesine karşı gösterdiği özenin en önemli göstergesi, 1919-1937 yılları arasında para hacmi artışının yüzde sekiz olmasıdır. Nitekim 1938 ve sonrasında İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle sonraki yıllarda banknot hacmi hızla yükselecektir.⁸¹

B. Bütçe Politikası (Denk Bütçe-Düzgün Ödeme)

Bu dönemde Dünya ekonomik krizinin uluslar arası arenada meydana getirdiği sorunlar nedeniyle korumacı politikaları devreye sokmuş, mali disiplinden taviz verilmemiş ve bütçe denkliliği üzerinde önemle durulmuştur.

Buna rağmen Tablo-10'da da görüldüğü gibi 1931-1933 yılları arasında bütçe açık vermiştir. Bütçe açığının iki ana nedeni buhranın bütçe üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler ve devletçilik ilkesi gereği yapılan kamu yatırımlarının finansmanı olarak söylenebilir.⁸²

Tablo-10: 1929-1938 Dönemi Bütçeleri

Yıllar	Bütçe Ödenekleri			Kesin Hesaplar		
	Gelir	Gider	Açık/Fazla	Gelir	Gider	Açık/Fazla
1929	224.1	213.4	10.7	224	213	11
1930	217.5	210.1	7.4	217	210	7
1931	165.2	181.9	-16.7	186	208	-22
1932	186.8	212	-25.2	214	212	2
1933	174.3	173.6	-4.8	174	174	0
1934	207.3	201.2	6.1	207	202	5
1935	231.4	232.2	-0.8	201		
1936	271.1	253.8	17.3	242		
1937	314.2	296.9	17.3	263		
1938	322.9	306.3	16.6	257		

Kaynak: Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s.57.

Kamu harcamaları ve gelirleri, 1933-1938 yılları döneminde düzenli bir şekilde artmıştır. Kamu gelirleri, yüzde 70'den fazla bir oranda dolaylı vergilerden

⁸⁰ Atatürk, M., Kemal, , "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 1 Kasım 1930 Açış Konuşması", Der.,Nimet Arsan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları",Ankara, 1997, s.381.

⁸¹ Çelebican, Güngör, "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumsallaşma Hareketi", A.Ü.S.B.F., Ankara, 1982, s.30-32.

⁸² Vural, İstiklal Yaşar, "Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye Geçiş" Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:28, Kütahya, s.99.

karşılanmıştır. Hükümet tekel yetkisini üzerine aldığı, tuz, şeker, kibrit ve benzeri tüketim mallarını vergileyerek buradan elde ettiği kaynağı sanayi yatırımlarında kullanmıştır.⁸³

Dönem boyunca bütçe dengesinin olumsuz yönde etkilenmesine yol açan bu iki ana faktöre rağmen 1936 yılından itibaren kesin hesap gelirlerinin giderleri aştığını ve böylece “denk bütçe-düzgün ödeme-altın kural” ilkesine geri dönüldüğü ve malî disiplinin titizlikle sürdürüldüğü görülmektedir.

C. Vergi Politikası

Karma ekonomi politikası döneminde vergi politikası, “ılımlı devletçilik ilkesi”, 1929 İktisadî Buhranı ve çok partili siyasî hayata geçiş denemelerinin sonuçlarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Yeni dönemde vergi politikasındaki değişimin ekonomik gerekçeleri, 1923-29 dönemi sonunda özel sektörün ulusal kalkınmayı sağlayacak yatırımları yapabilmek için gerekli olan bilgi, teknoloji, tecrübe ve sermayeye sahip olmaması; iç piyasanın özel sektör yatırımlarını cezp edecek düzeyde talep yaratamaması ve Türk sanayisinin iç tüketimi karşılayacak seviyeye ulaşamaması olarak sıralanabilir⁸⁴.

1930-38 dönemindeki vergi politikasını etkileyen ikinci ana faktör çok partili siyasî hayata geçiş denemeleri, yani siyasî nedenlerle ilgilidir. 1929 İktisadî Buhranı’ndan etkilenen geniş halk kesimlerinin Cumhuriyeti kuran yönetici kadroya ve dolayısıyla gerçekleştirilen devrim ve politikalara olan desteklerinin sürdürülebilmesinin arzu edilmesi vergi politikasında ciddi değişikliklerin yapılmasını gerekli kılmıştır.

1926 yılında Asar Vergisi’nin kaldırılmasından doğan boşluğu doldurmak için getirilen ve ticaret ve sanat ile uğrasan gerçek ve tüzel şahısların gelirini konu edinen Kazanç Vergisi uygulamadaki güçlükler nedeniyle 1934 yılında değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikle, hizmetlilere, müteahhitlere ve serbest meslek erbabına yapılan ödemelerin vergilerinin ödeme sırasında kesilmesi (stopaj usulü); beyannamelerin incelenmesi ve resen işlemlerin tahakkuk memurunda toplanması esası yerine takdir komisyonlarının oluşturulması ve beyannameye dayalı vergi ödeyen yükümlülerin “asgari vergiye” tabi tutulması sağlanmıştır. Bu değişikliklerle zarar göstermeleri halinde hiç vergi ödemeyen beyannamelileri asgari vergiye tabi tutmak suretiyle vergilemede adaleti sağlamak,

⁸³ Kepenek, a.g.e., s.58.

⁸⁴ Varcan, Nezih, Tufan Çakır, “Maliye Tarihi”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2000, s.191.

takdir komisyonları oluşturarak yükümlülerin şikayetlerini en düşük düzeye indirmek ve vergi gelirlerini artırmak amaçlanmışsa da şirketleşmenin düşük düzeyde olması ve Kazanç Vergisi uygulamasının daha da karmaşık hale gelmesi nedeniyle beklenen olumlu sonuçlar ortaya çıkmamıştır⁸⁵.

1929 İktisadî Buhranı'nın bütçe üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için iki yeni vergi yürürlüğe konmuştur. 1931 tarihinde yürürlüğe giren İktisadî Buhran Vergisi, ticaret ve sanat sektörüne kıyasla iktisadi durumları daha az etkilenen hizmetlilerin (maaş ve ücretlilerin) ücretleri üzerinden alınan ve % 10 düzeyinden başlayan artan oranlı bir vergiydi. Ancak iktisadî buhranın etkisinin devam etmesi ve mali amaca ulaşamaması nedeniyle önce Bina Vergisi'ne İktisadî Buhran Vergisi zammı yapılmış; daha sonra ise İktisadî Buhran Vergisi'nin kapsamı, 1934 tarihinde, ticaret ve sanatları dolayısıyla Kazanç Vergisi'ne tabi olan yükümlülere ve bu vergiden muaf tutulan bazı müesseselere de uygulanmak suretiyle genişletilmiştir⁸⁶.

Benzer bir şekilde, 1932 yılında, bütçe açığını kapatmak amacıyla tüm istihkak ve tediyelemlerden, Kazanç ve İktisadî Buhran Vergileri çıkarıldıktan sonra geriye kalan tediye miktarının % 10'u oranında Muvazene Vergisi'nin alınması kararlaştırılmıştır. Her iki vergi de "geçici" nitelikte vergiler olmak üzere yürürlüğe konulmuşlarsa da uygulama süreleri uzatılarak 1951 yılına kadar yürürlükte kalmışlardır.

Bu dönemde vergi politikasındaki değişikliklerden bir diğeri vergi sisteminin mali ve iktisadi amaçları gerçekleştirecek şekilde modernleştirilmesidir. 1931 yılında, binaların gayrisafi iradı üzerinden alınan bir vergi olan müsakkafat vergisi yerine Bina Vergisi Kanunu kabul edildi.

Safi irat esasını benimseyen yeni kanun, gayrisafi irattan binanın bakım ve onarma giderleri karşılığı olarak % 20 indirim yapılması; takdir ve tahmin komisyonlarında yükümlülerin çıkarlarının korunmasını sağlamak amacıyla halk temsilcilerine daha fazla yer verilmesi ve vergi oranının % 12 olarak belirlenmesi gibi yenilikler içeriyordu¹⁵. Aynı yıl arazilerin değerleri üzerinden alınan bir vergi olan Arazi Vergisi irat üzerinden alınan bir vergi haline getirildi. 1931 yılında üçüncü Muamele Vergisi iktisadi faaliyetleri olumsuz etkileyen yönlerini ortadan kaldırmak amacıyla yapılan değişikliklerle yürürlüğe girdi. Yeni vergi ihracat muamelelerini vergi dışı bırakırken küçük ve büyük işletmeler arasında vergi adaletini sağlamak üzere büyük işletmelerin satışlarının on bin

⁸⁵ Varcan, a.g.e., s.191.

⁸⁶ A.g.e., s.200.

liraya kadar olanı vergiden istisna edildi; işletmelerin satış değerinin belli bir oranı ilk madde indirimi olarak kabul edildi ve gelişmesi arzulanan faaliyet dalları vergi dışı bırakıldı. Bu değişiklikler nedeniyle verginin hâsılatı büyük ölçüde azaldı ve dünyada katma değer vergisi özelliği gösteren ilk vergi uygulamalarından biri olan muamele vergisi bu özelliğini büyük ölçüde yitirdi.⁸⁷

D. Borçlanma Politikası

Yeni Türk Devleti, Osmanlı Devleti döneminde yaşanan ve yıkıcı etkilere sahip olan borçlanma serüveninin ortaya koyduğu tecrübe ile borçlanma politikasında, haklı olarak, son derece tedbirli davranmayı tercih etmiştir.

Osmanlı Devleti, 17. asırdan beri Batılı ülkelerin iktisadi, siyasi ve askeri alandaki yıkıcı faaliyetlerine maruz kalmış; kapitülasyon uygulamaları ve borçlanma politikasının tahrip edici etkileri sonucu bağımsızlığı büyük ölçüde zedelenmiş ve sonuçta Türk Milleti emperyalist ülkelere karşı "istiklâl" mücadelesi vermek zorunda kalmıştır. Atatürk'e göre gerçekleştirilen milli mücadelenin amacı tam bağımsızlıktır. Mali güce sahip olan ülkelere devlet ve organları yeterli güce sahiptir ve kamusal mal ve hizmet üretimi istenilen ölçüde ve yeterli bir düzeyde gerçekleştirilebilir. Bunun için devletin maliyesinin bağımsız olması gereklidir. Mali bağımsızlığın ilk koşulu ise denk ve memleket yapısına uygun bir bütçedir. Ulusal kalkınma için ülkenin öz kaynaklarının kullanılması, kamu hizmetlerinin finansmanında tutumlu olunması ve borçlanmaya başvurmaksızın ülkenin müreffeh bir hale getirilmesi zorunludur.⁸⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında, bu görüşler doğrultusunda, ihtiyatlı bir maliye politikası uygulanmaya çalışıldı; "denk bütçe ve düzgün ödeme" ilkelerine titizlikle uyuldu; yeni borçlanmaya gidilmedi ve Osmanlı Devleti döneminde sarsılan mali itibar düzeltilmeye çalışıldı.

Yeni Türk Devleti, liberal iktisat politikalarının uygulandığı 1923-29 döneminde, yukarıda da değinildiği gibi, klasik iktisat anlayışının öngördüğü gibi borçlanmaya başvurmaksızın bütçe denliğini sağlama amacıyla, mümkün olduğu sürece, borçlanmamaya çalışmıştır. 1930 yılına kadar hiç borçlanmayan Türkiye, bu dönemde Osmanlı'dan kalan borçları ödemek için büyük çaba göstermiştir. Osmanlı Düyun-u Umum iyesi adını taşıyan Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesine ilişkin 1933'te

⁸⁷ Parasız, İlker, "Türkiye Ekonomisi, 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları", Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s.44.

⁸⁸ Ergin, Feridun, "Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi", Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1977, s. 43-44.

alacaklı devletler ile yeni bir anlaşma yapılmış ve 65 milyon ABD Doları tutarındaki borç tutarı için yeni bir ödeme planı benimsenmiştir. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı başarısız ve yıkıcı etkileri olan tecrübeler sonucunda dış borçlanmada ölçülü ve çekingen bir davranış gösteren yönetici kadro aşağıda yazılı nedenlerden ötürü iç borçlanmadan önce yeniden dış borçlanmaya başvurmak zorunda kalmıştır.⁸⁹

Cumhuriyet döneminde dış borçlanma sürecini başlatan nedenlerin ilki karma ekonomi döneminde benimsenen korumacı, devletçi ve devlet eliyle sanayileşmeyi önceleyen politika gereği "iktisadi cihazlanma"; başka bir deyişle, iktisadi kalkınmanın dış borçlanmayla finanse edilmek zorunda kalınmasıdır. 1930 yılında çakmak ve kibrit üretim ve işletmesi imtiyazını bir ABD şirketine verme karşılığında Türk-ABD Yatırım Şirketi'nden alınan 10 milyon altın-dolarlık kredi ile 1934 yılında Kayseri ve Nazilli dokuma fabrikalarının finansmanında kullanılmak üzere Sovyetler Birliği'nden karşılığı mal olarak ödenmek üzere alınan 8 milyon altın dolarlık kredi iktisadi cihazlanma politikası için alınan dış kredilerdir.⁹⁰

Dış borçlanmaya başvurulmasının ikinci nedeni II. Dünya Savaşı hazırlıkları için savunma harcamalarının karşılanması ve "komsuyu fakirleştirme politikaları" sonucunda gerileyen ihracat gelirleri nedeniyle karşılanamayan dış alımların finansmanının sağlanmasıdır. 1938'de Karabük Demir-Çelik Fabrikaları'nın kurulmasında kullanılmak amacıyla İngiltere'den 16 milyon Sterlin alınmış ancak bu kredinin 6 milyonu savaş hazırlıkları için ordunun ihtiyaçlarına ayrılmış; kalanı ise dış ticaretin finansmanında kullanılmıştır.

Karma ekonomi politikasının uygulandığı dönemde dış borçlanmaya başvurulmasının nedenlerinden biri de kamulaştırma faaliyetlerinin finansmanıdır. Kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye nedeniyle tamamen yabancıların hakim olduğu endüstri alanına el atmak, yerli sermayeyi güçlendirmek ve devlet eliyle sanayileşmek politikalarını hayata geçirmek için mevcut yabancı sermaye ortaklıklarının kamulaştırılması önemli bir araç olarak görülmüş ve 1934-39 yılları arasında bu ortaklıkların büyük bir kısmı kamulaştırılmıştır. Bu dönemde imtiyaz ve tesisleri satın alınan işletmelerin alacaklarına verilen, yabancı para ile yazılı bono ve tahviller ihraç

⁸⁹ İnce, Macit, "Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)" Seçkin Yayınları, Ankara, 1996, s.118.

⁹⁰ Parasız, a.g.e., s.47.

edilerek temin edilen ve 1948 yılına kadar ödenen bu borçlar “Türk Borcu” olarak adlandırılmıştır.⁹¹

Özel kesimin çeşitli tedbirlerle desteklenmesine rağmen sanayileşmede ciddi bir atılımın gerçekleştirilememesi, özel teşebbüsün sermaye, bilgi, teknoloji ve tecrübe birikiminin yetersiz olması nedeniyle başarılı olamadığı alanlarda devlet müdahalesinin gerekli olduğu varsayımı ve devletçilik ilkesinin benimsenmesi sonucunda ulaşım yatırımlarının finansmanı için iç borçlanmaya başvurulmuştur. Sanayileşmenin ve iktisadi kalkınmanın sağlanmasını amaçlayan bu türden iç borçlanmanın ilk örneği olan ve 1933 yılında gerçekleştirilen 12 milyon liralık Ergani istikrazını 1934’de 30 milyon liralık Sivas-Erzurum Demiryolu istikrazı izlemiştir. Karma ekonomi döneminde “altın kural” gereği başvuru bu borçlanmaların yanı sıra 1918 tarihli Osmanlı tahvillerinin konversiyonu için “ikramiyeli 1938 istikrazı” adı altında 18 milyon liralık borçlanmaya gidilmiştir.

IV. Dış Konjonktürün Değişmesi ve Sovyetler Birliği

1929 yılında meydana gelen iktisadi kriz Batılı ülkelerde durgunluk, işsizlik ve iflaslara yol açarken planlı bir kalkınma modelini tercih eden Sovyetler Birliği bu krizden daha az etkilenmiş ve sanayileşme alanında hızlı gelişmelere sahne olmuştur. Bu dönemde Sovyetler Birliği birinci beş yıllık planını yürürlüğe koymuş ve bu planı dünya bunalımından etkilenmeden başarıyla uygulamaktadır. Rusya bu dönemde, Türkiye için yalnız bir örnek olarak kalmamış, aynı zamanda ekonomik destek sağlamıştır.

1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Anlaşmasını devam ettirmek ve ikili ilişkileri geliştirmek maksadıyla Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan Ankara’ya geldi ve 17 Aralık 1929’da Dostluk Anlaşması üç yıl daha uzatıldı. Karahan’ın ziyareti sonrası Türkiye’nin Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Bey’de Ekim 1930’da Moskova’ya iade-i ziyaret yaptı.⁹²

Bu ziyaretten sonra Litvinov, 16 Mart 1931 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’e bir dostluk mesajı göndermiş ve 1921 tarihli Moskova Anlaşması’nın 10’uncu yıldönümünü kutlamış, akabinde de 27 Ekim 1931 tarihinde Türkiye’yi ziyaret

⁹¹ İnce, a.g.e., s.119.

⁹² Esmer, Ahmet Şükrü, “Türk Diplomasisi (1920-1955)”, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 1959, ss.78-79.

etmiştir. Litvinov ziyaretinin ardından iade-i ziyaret olarak Sovyet Rusya'nın daveti üzerine Türkiye Başbakanı İsmet İnönü Mayıs 1932 tarihinde Moskova'yı ziyaret etti.⁹³

16 Mayıs 1932 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi, Sovyetlerden ne beklendiğini şöyle açıklar:

“Yeni Rusya'dan yalnız ticaret alanında değil, Türk ekonomisinin gelişmesi konusunda da önemli biçimde yararlanabileceğimiz anlaşılmıştır. Komşu ve dost memleket tarafından hükümetimize karşı açılması kabul edilen 8 milyon dolarlık, yani 200 milyon franklık kredi, bu olanağın ilk nesnel kanıtını teşkil eder.

Bu kredi, öteki bazı maddelerin yanı sıra, özellikle ihtiyacımız olan bazı makinelerin alınmasında kullanılacaktır. Örneğin, dokuma ve özellikle pamuklu dokuma sanayimiz için sağlamak zorunda olduğumuz bazı makineler bunlar arasındadır.

Komşu ve dost memleket, bizim için yalnız sanayinin makineleri bakımından değil, bu sanayiye ortaya çıkarıp ilerletmek için teorik ve pratik olarak izlenecek yollar bakımından da pek çok yararlanılabilecek bir yerdir ve bu konuda dostlarımızın bizden esirgeyecekleri hiçbir yardım da yoktur.”⁹⁴

Heyet Moskova'da törenlerle karşılanmış ve en iyi şekilde ağırlanmıştı. Bu ziyarette bilhassa ekonomi alanında birçok görüşme yapılmış ve dostluk mesajları verilmiştir.⁹⁵

İsmet Paşa'nın Moskova'yı ziyaretinden sonra 1933 yılında 10'uncu yıl kutlamalarına katılmak üzere Kızıl Ordu Başkomutanı Harbiye Komiseri Voroşilof başkanlığında bir Sovyet Rusya Heyeti Türkiye'ye ziyarette bulundu.⁹⁶

⁹³ Dilan, Hasan Berke, “Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1929)”, İstanbul, 1998, s.97.

⁹⁴ Yunus, Nadi, , Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mayıs 1932, s.1,3.

⁹⁵ Sovyet Hükümeti bu ziyaret anısına Türk Ordusuna dört tane uçak hediye etmiş ve bunlar Yeşilköy'e nakledilmişti. Hakimiyet-i Milliye, 25 Ekim 1933.

⁹⁶ Hakimiyet-i Milliye, 24 Ekim 1933, s.1.; Aslında bu ziyaret Sovyet Rusya Başbakanı Molotof'un başkanlığında gerçekleşecekti. Fakat Başbakan'ın rahatsızlığı sebebiyle ziyareti gerçekleşemedi. Sovyet Başbakanı Molotof, İsmet İnönü'ye gönderdiği telgrafta şöyle demektedir: “Türkiye Cumhuriyeti'ni, onuncu yıl dönümünde tesidi gününde ziyaret hususundaki eski arzumu tahakkuk ettirmek imkansızlığına çok müteessirim. Müessif bir rahatsızlık, zatı devletlerini tekrar görmekliğimiz ve derin intibahı muhafaza ettiğim Moskova'da yaptığımız mükalemeleri ve zat-ı devletlerine olan en iyi hislerimi tekrarlamaklığıma mani oluyor. Türk milleti ve hükümeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümü bayramına bizzat iştirak edemeyeceğime ve şahsen tebrikatta bulunamayacağıma fevkalade müteessirim. Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümü münasebetiyle şimdiden tebriklerimi arz ederim. Yeni Türkiye'nin yalnız Türk milleti için değil, fakat aynı zamanda Türkiye'nin bütün hakiki dostları için de medar-ı iftihar olan muvaffakiyetlerinden duyduğum sevincin ifadesini kabul ediniz. Derin muhabbet ve dostluk hislerimin kabulünü rica ederim.” Milliyet, 26 Ekim 1933

Türk-Sovyet Rusya ilişkilerinde yaşanan olumlu gelişmeler, bu dönemde Atatürk'ün söylev ve demeçlerinde de ifade edilmeye başlanmıştır. TBMM dördüncü dönem üçüncü toplanma yılı nedeniyle yaptığı konuşmasında geline noktaı şü şekilde ifade ediyordu:

“Efendiler! Bu sene, mümtaz bir Sovyet Heyeti'nin cevap ziyaretini kabul ettik. Bu ziyaretin onuncu yıl bayramına tesadüf ettirilmesi, iki memleket arasındaki münasebetlerin derin samimiyetini gösteren mesut bir vesile olmuştur.

İki memleketin çetin zamanlarında kurulmuş, on beş senedir türlü imtihanlardan daha kuvvetli çıkmış bir dostluğun daima yüksek kıymeti haiz olması, beynelmilel sulh için değerli ve ehemmiyetli bir amil olduğundan tereddüt edilemez”⁹⁷

1929 iktisadi buhranın Sovyetler Birliği tarafından az zararla atlatılmış olması bu ülkenin uyguladığı “İktisadi Plana” karşı ilgi uyandırmıştı. İsmet İnönü'nün Moskova'ya 1933 yılından sonra yaptığı gezi sonrası Sovyetlerin yardımıyla ilk beş yıllık plan hazırlandı ve Sovyetler Birliği, Türkiye'ye sekiz milyon dolar tutarında bir istikrazda bulundu. Plan ithalat ikamesi sağlamayı, yerli hammadde kullanmayı ve sanayiye Anadolu'da yaymayı amaçlamaktaydı. Bu rakam daha sonra onsekiz milyona kadar çıkarıldı. Bu paranın sanayileşme programına göre lüzumlu makine ve maddeleri Sovyetlerden satın alma işinde kullanılması hususunda mutabık kalındı. Sovyetler Birliği bunların teminini dört sene içerisinde tamamlayacaktı. Bu dönem içerisinde sanayinin kurulması için planlar yapıldı ve çelik ve kimya sanayinin temelleri atıldı. Burada çalışacak Türk işçilerinin yetiştirilmesi yönünde de faaliyetlerde bulunuldu. Türkiye bu borcun karşılığını tarım ürünleri mübadelesi ile ödedi.⁹⁸

V. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Kurulması

Bu yıllarda iktisadi buhranın ortaya çıkardığı meseleler bertaraf edilmeye çalışılırken ilk kurumlarda oluşturulmaya başlanmıştı. Bu kurumların ilki Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'dir.

Bilindiği gibi, Türkiye Lozan Antlaşması gereği 1929 yılına kadar 1916'nın gümrük tarifeleri üzerinde herhangi bir değişiklik yapamayacaktı. Bu yüzden Avrupa ülkeleri için açık Pazar görüntüsünü devam ettiriyordu. Bunun sonucunda dış ticaret açığı sürüyordu.

⁹⁷ Atatürk, 1997, a.g.e., s.392.

⁹⁸ Thornburg, Max Weston, “Türkiye Nasıl Yükselir?”, Nebioğlu Yayınları, Tercüme eden: (Çeviren)S.Yazıcıoğlu, İstanbul, 1950, s.36.

1929 yılında Dünya Ekonomik Buharının çıkmasıyla fark iki katına çıkmıştır. Ticaret ve ödemeler dengelerindeki açığın yükselmesi Türk lirasının döviz piyasalarında düşüşüne yol açtı. 1923'te bir sterlin 7,63 Türk Lirasına tekabül ederken, 1925'te 8,95'e, 1928'te 9,57'ye ve 1929'da 10,09'a yükseldi.⁹⁹

Başbakan İsmet İnönü 12 Aralık 1929 yılında TBMM'nde Türk parasının değer kaybının neler olduğu ve alınacak tedbirleri anlatan bir konuşma yapar:

“Çıktığından beri milli para, her sene nihayetinde bir miktar tenezzül kaybetmiştir. Son beş altı yıllık tenezzülün sebepleri şunlardır: Birçok seneler kapalı mahrumiyet içinde kalmış sulh ile nefes aldıktan sonra bir çok ihtiyaçlarını hariçten tedarik etmek mecburiyetinde kalmak, ... Bunların hepsine asıl sebep olarak memlekette milli iktisadın kıfayeti gibi bir düşünce vatandaşın ve cemiyetin fikrinde yer tutmamıştır...”¹⁰⁰

İsmet İnönü artık milletinde bu meselenin çözümünde aktif rol alması gerektiğini ifade ediyor, bunun için alınması gereken önlemleri ise şöyle ifade ediyordu:

“...Şimdi iktisadi açığın girift olan, güç olan asıl kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi membaina, yani istihsaline kıfayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek kanaatkar bir hayata girmek mecburiyetindedir... Bin belaya karşı koyan, bin musibeti ezip yenmek ile meydana çıkan milli mevcudiyet, mahza milli maişeti tanzim edememek yüzünden tehlikeye düşürülmeyecektir... Akli eren bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak ve bu uğurda devletin bütün kuvvetlerini harekete geçirmek kati kararımızdır.”¹⁰¹

Başbakan İsmet İnönü'nün mecliste yaptığı konuşma sonrasında Atatürk'ün kendisine gönderdiği telgrafta ;

“ Milli paramızın kıymetini muhafaza yolunda hükümetin aldığı tedbirlerin iyi neticeler vermesinden memnunum. Büyük Millet Meclisinin bu vesile ile de tecelli eden itimadı ve bütün fîli tasvibi iktisat mücadelemizde muvaffakiyetimiz için pek kıymetli bir teşviktir efendim. 13 Aralık 1929”

diyerek hükümetin ve meclisin bu yönde aldığı karaları desteklediğini ifade ediyordu. Aynı şekle İsmet İnönü tarafından verilen cevapta;

⁹⁹ Okyar, Osman, “Dış Ticaret ve Ecnebi Sermayesi Meseleleri”, Yeni Türkiye, Nebioğulları Yayınları, İstanbul, 1959, s.261.

¹⁰⁰ T.B.M.M. “Zabıt Ceridesi”, 12 Aralık 1929,c.13,s.14-17.

¹⁰¹ T.B.M.M. “Zabıt Ceridesi”, a.g.e., s.14-17.

“Milli paramızın kıymetini muhafazada ve milli iktisat mücadelemizde yüksek alaka ve yüksek rehberliğiniz en önde olduğunu bildiren telgrafnamenizi muvaffakiyetimiz için kat’i bir hüccet telakki ederim. Her büyük milli mesele Büyük Gazi’nin rehberliği ile behemehal müsbet neticeye ereceğinde şimdiye kadar asla şüphe etmedim. Atı için de hiç tereddüdüm yoktur. 14 Aralık 1929”¹⁰²

diyerek hem Atatürk’ün verdiği destek için memnuniyetini ifade ediyor, hem de bu seferberlikteki kararlılığını bir kez daha ifade ediyordu.

İsmet İnönü’nün mecliste yaptığı bu konuşma gerçekten büyük yankılar uyandırmıştı. Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey’in teklifi ile İsmet Paşa’nın bu nutkunun basılarak köylere kadar dağıtılmasına karar verildi.¹⁰³

Başbakanın bu konuşmasından hemen sonra Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin kurulmasına karar verildi. 16 Aralık 1929 yılında kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Türkiye Büyük Millet Başkanı Kazım Özalp başkanlığında ilk toplantısını yaptı.¹⁰⁴

Kazım Özalp’ın başkanlığında kurulan cemiyetin kurucu üyeleri şunlardı: T.B.M.M. Başkan vekili Hasan SAKA, İzmir mebusu Rahmi KÖKEN, İzmir mebusu Celal BAYAR, Kırklareli mebusu Dr. Fuat UMay, Sinop mebusu Yusuf Kemal TENGİRŞEK, Kütahya mebusu Besim ATALAY, Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü ATAMAN, Emlak ve Eytam Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet TAN¹⁰⁵.

Komisyon, çalışmalarını 15 Aralık 1929 tarihinde tamamlamıştır. Oluşturulan nizamnameye göre herkes bu cemiyetin üyesi olabilecektir. Bütün milletvekilleri cemiyetin doğal üyesi kabul edildiler. Atatürk, diğer birçok cemiyet gibi bu cemiyeti de kendi himayesine almış ve cemiyete kabul edilen ilk kişi olmuştur.¹⁰⁶

Cemiyet nizamname ile birlikte cemiyetin amaçlarını şu şekilde belirledi.

“ - Halkı israfla mücadeleye, hesaplı tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak,

- Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak,

¹⁰² Cumhuriyet Gazetesi, 15 Aralık 1929, “İktisadi Seferberlik Yolunda”, S.:3.

¹⁰³ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Aralık 1929, “Tarihi nutuk, İsmet Pş.Hz.nin nutukları tabedilecek, “ S.:3.

¹⁰⁴ Toplantıların icra edildiği hafta, 1929’dan 1946’ya kadar “Milli İktisat ve Tasarruf haftası olarak; 1946-1983 arasında ise “Yerli Malı Haftası” olarak kutlandı.

¹⁰⁵ “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi”, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1929, c.23, no: 69, s.52-57.

¹⁰⁶ Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 14 Aralık 1929, s.1.

- Yerli mallarımızın miktarını yükseltmeye, metanet ve zarafet itibariyle hariçteki memusili mallar derecesine getirmeğe ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak,

- Yerli mallarımızın sürümünü arttırmak.”¹⁰⁷

Cemiyet’in nizamnamesi hazırlanıp amaçları belirlendikten sonra başta İstanbul ve İzmir olmak üzere Türkiye’nin bir çok yerinde hızlı bir şekilde şubeleri açılmaya başlandı. Kısa bir süre içerisinde ülke genelinde yayıldı ve şube sayısı 273’e kadar çıktı.¹⁰⁸

Bu yıllarda toplumun tasarrufa teşvik edilmesi için pek çok yöntem uygulandı, sloganlar üretildi. 1930’lu yıllardaki ekonomideki korumacılık politikasının getirilerinden biri olan tasarrufu öven piyesler, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nce bastırılmış ve birçok okula gönderilmiştir.¹⁰⁹ Alınan kararlara göre, bu piyesler pazartesi günleri okullarda oynanmıştır. Piyeslere, öğrencilerin aileleri ve okul çevresindeki halk da ücretsiz davet edilmiş ve yerli malı ile tasarrufta bulunmanın ülke ekonomisi üzerindeki etkileri anlatılmaya çalışılmıştır. O zamanlar, okulların koridorları sokaklar cemiyet tarafından bastırılan yazılar ile süslüydü. (EK-4: Yerli Malı Kullanmayı Teşvik Etmek İçin Hazırlanan Afişlerden Bazıları) "Yaşasın Yerli Malı, Yaşasın Kumbara!" okul gösteri salonlarını süslerken, (EK-5 Çocukları tasarrufa teşvik etmek maksadıyla hazırlanmış kumbara afişi) bugün bile hala kullanılan “Yerli Malı Yurdun Malı Herkes Onu Kullanmalı” sloganı da okul duvarlarını süslemekteydi.

"Milli mücadelede ilk hedef Akdeniz'di. Şimdi ikinci hedef iktisat" sloganı yine cemiyet tarafından üretilen en vurucu sloganlardan biriydi. Bu ve bunun gibi sloganlardaki asıl amaç, tasarruf ve yerli malı bilgisini aşlamaktır.

1932 yılında Dünya güzeli seçilen Kerime Halis Ece Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından çıkarılan "İktisat ve Tasarruf" isimli yayının ekim 1932 sayısında yer alıyor, yayının kapağında ise Keriman Halis Ece’nin bir fotoğrafı bulunuyordu. (EK-6: Haberin yayımlandığı İktisat ve Tasarruf Dergisinin Kapağı, No:11, Birinci Teşrin,) Derginin kapağında yer alan metin de şöyle diyordu:

"Türk güzeli niçin Cihan güzeli oldu? Çünkü, Türk güzeli; Türk üzümü, Türk fındığı, Türk inciri ile beslendi! Keriman Halis Ece’nin vatandaşlarına tavsiyesi:

¹⁰⁷ "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi", Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1929, c.23, no: 69, s.52-57.

¹⁰⁸ Hizmet, 10 Mart 1930., s.1,3.

¹⁰⁹ Hüseyin Akagündüz ve Enis Avni tarafından yazılan Gazi Çocukları için adlı kitap bunlardan biriydi. Kitapta; Monolog, Kumpara, Mallar meydanda adlı 3 adet piyes bulunmaktaydı..

Sağlam ve güzel olmak istiyorsanız, siz de, benim gibi, Türk üzümü, Türk inciri, Türk fıındığı yiyiniz!”¹¹⁰

Devlet Kurumları, özel firmalar birbiri ardına bu seferberliği desteklemek katkıda bulunmak için toplantılar yapıyor, kararlar alıyordu. Öğretmenler de bu kampanyaya destekte bulunmak için girişimde bulunan gruplardan biriydi. Artık ihtiyaçlarını karşılamak için yerli malı kullanmaya karar vermişlerdi. Sanayi ve Maadin Bankası’da öğretmenlerin bu teşebbüsünü memnuniyetle karşılamış ve elbiselik kumaş, ayakkabı gibi ihtiyaçlarını taksitle ve en münasip şekilde vermeye karar vermiştir. Bütün ilköğretim öğretmenleri iki ay sonra ramazan bayramında alacakları kıyafetleri yerli mallarında temin edeceklerdi.¹¹¹

VI. Sanayileşme Alanında Yaşanan Gelişmeler

1930 yılından sonra doğan ihtiyaçlara yönelik olarak, Merkez Bankası, Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası kurulmuş ve Türk Parasını Koruma Kanunu kabul edilmiştir. İthalata kota konulması ve ihracatın denetlenmesi hakkında çıkan kanunla korumacılık uygulamaları başlatılmıştır. Bu yıllarda sanayileşme öne çıkmış ve 22 Nisan 1930’da Ankara Sanayi Kongresi düzenlenmiştir. 1932 yılında iktisadi hayatta devletin denetimini artıran bir dizi kanun çıkarılmıştır. 1933 yılında, Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankası kaldırılarak bunların yerine, sanayi planının uygulanmasını sağlamak üzere Sümerbank kurulmuştur. 1933’de Devlet ilk defa faiz oranlarını belirlemeye başlamıştır.

A. Sanayinin Teşvik Edilmesi

Bu dönemde Türk sanayisinin geliştirilmesini amaçlayan uygulamalar üç ana başlık altında ele alınabilir: Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi planları ve devlet kesimine dayalı endüstrileşme politikaları ile bazı vergi kanunlarında yapılan değişikliklerle gündeme getirilen özel hükümler. Teşvik-i Sanayi Kanunu 1927 yılında 25 yıl süreyle geçerli olmak üzere çıkartılmıştı.

Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun istihdamı, işletme ölçeğini ve teşviklerden yararlanan işletme sayısını artırma amacına ulaşmada tam anlamıyla başarılı olduğunu söylemek zordur. 1928’de 1261 olan teşvikten yararlanan işletme sayısı 1929’da 1589’a, 1930’da

¹¹⁰ <http://koleksiyon.gittigidiyor.com/> internet adresinde satışa çıkarılan evraklar içerisinde tespit edilmiştir.

¹¹¹ Cumhuriyet Gazetesi, 09 Aralık 1929, “Yerli malı, Muallimler yerli malı kullanmaya karar verdiler”, “S.:2.

1857'ye yükselmişse de bu tarihten itibaren hızla gerileyerek 1100'ler civarına inmiştir.¹¹²

Ancak dönem boyunca teşvikten yararlanan işletme sayısının düşmesine karşılık bir yandan bu işletmelerin ortalama sabit sermaye miktarı; öte yandan, makine kullanımı, işletmelerindeki ortalama makine sayısı ile makinelerin ortalama güçleri artmıştır. Başka bir ifade ile teşvikten yararlanan işletmeler giderek artan oranda daha ileri teknolojiyle donanmış ve büyük ölçekli bir hale geldiği için teşvikten hedeflenen ölçek ekonomilerinden faydalanma ve daha çok çevirici güç kullanma amacına bir ölçüde de olsa ulaşılmıştır.¹¹³

Türk sanayisinin geliştirilmesinde özel sektörün teşvikine dayalı uygulamaların istenen başarıyı getirmemesi üzerine 1932 sonrasında “devletçi endüstrileşme” ve “ithal ikamesi” tipi sanayileşme politikası geliştirilmiştir. 1934 yılında uygulamaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ithal edilen malların üretimine öncelik verilmesi, ihtiyaç duyulan hammaddelerin ülke içerisinde üretilmesi, ülke içerisinde üretim olanaklarının bulunduğu malların üretimine öncelik verilmesi ve özel kesime yatırım yapma olanaklarını sağlayacak biçimde sanayinin geliştirilmesi amaçlanmaktaydı.¹¹⁴

Bu planda, çimento, cam, şişe, tekstil, demir-çelik, kimya, kükürt ve şeker endüstrilerinin kurulması amaçlanmış ve bu endüstriler plan süresi içinde büyük ölçüde kurulmuştur. Plan ile öngörülen yatırımların gerçekleştirilmesi görevi Sümer Bank ve İş Bankası'na verilmiştir ve finansman için Sovyetler Birliği'nden (10.5 milyon TL) ve İngiltere'den (22 milyon TL) kredi alınması öngörülmüştür. Ancak bu yatırımların finansman süreci içinde iç ve dış borç yükünün arttırılmaması ve açık finansman politikasının izlenmemesi amaçlanmış ve finansmanın temel kaynağını tüketim malları üzerine konan vergiler oluşturmuştur. Birinci plan ile gündeme gelen devletçi sanayileşme politikası yatırım malları üretimini hedefleyen *endüstri üreten endüstri* tipi bir sanayileşme olma yerine temel tüketim ve ara malı üretimine yönelik ithal ikamesi tipi bir sanayileşme modelini yaratmıştır. Bu modelin benimsenmesinin ana nedenleri şunlardır:¹¹⁵

İstiklâl mücadelesi sürecinde çok büyük fedakârlıklara katlanan Türk halkının yatırım malları üretim endüstrilerinin gerçekleştirilmesi için ilave fedakârlıkları

¹¹² Tezel, a.g.e., s.51.

¹¹³ Çeçen, a.g.e., s.29.

¹¹⁴ A.g.e., s.22.

¹¹⁵ Parasız, a.g.e., s.51.

katlanması son derece zordu. Üstelik halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması için acilen temel tüketim mallarının üretilmesi zorunluydu.

Endüstri üreten endüstriyel yatırımların gerektirdiği teknoloji düzeyi ve nitelikli eleman miktarı yetersizdi.

Böyle bir endüstri modelinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan büyük çaplı ithalat yapma ve yurt içinde üretilecek yatırım mallarını ihraç etme olanağı söz konusu değildi. Bu koşullar altında, 1936 yılında hazırlanan ikinci sanayi planı ilk planın içerdiği üretim alanında seksen sekiz adet işletmeyle ilgili projelerden oluşmaktadır. Finansmanının yaklaşık yarısının yurt dışından karşılanması düşünülen 88,2 milyon TL'lik sabit sermaye yatırım tutarına sahip olan bu projeler ikinci dünya savaşı koşullarında uygulanma şansına kavuşamamıştır.¹¹⁶

Türk sanayinin geliştirilmesine yönelik uygulamaların sonuncusu 1927 yılından beri uygulanmakta olan Muamele Vergisi'nin işletmeler üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkileri gidermeyi amaçlayan değişikliklerdir. Kamu gelirlerinin arttırılmasına ihtiyaç duyulan bir dönemde sanayi işletmelerinin vergi yükünü azaltmak için bu vergide yapılan değişiklikler Türk Hükümeti'nin sanayileşmeye verdiği önemi göstermektedir. Hükümet vergiye tabi olmamak için motor gücü kullanmaktan kaçınan küçük sanayi kuruluşlarına Muamele Vergisi kapsamına dahil ederek sanayi kuruluşlarını motor gücü kullanma ve ölçek arttırma konusunda teşvik etmeyi hedeflemiştir. Yapılan değişikliklerle ihracat üzerindeki muamele vergisi tümüyle kaldırılmış, küçük sanayinin yaşamasına imkân bırakacak şekilde istisna edilecek sanayi kolları genişletilmiş, sanayi işletmeleri motor gücü yerine yaptıkları muamelenin değerine (On bin liralık cironun üstündeki muameleler vergiye tabi kılındı) göre vergiye tabi tutulmuş ve sanayi kesiminin vergi yükü azaltılmıştır. Ancak mali gerekçelerde sanayi lehine sağlanan bu hükümler uzun süre devam ettirilememiş ve 1934 yılında tüm sanayi kuruluşlarının mamulleri vergiye tabi tutulmuş; yalnızca on işçiye kadar işçi çalıştıran ve motor gücü kullanmayan kuruluşlar ile beş beygire kadar motor gücü kullanan kuruluşlar vergiden muaf tutulmuştur.¹¹⁷

B. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1933 yılında hazırlanan ve 17 Nisan 1934 kabul edilerek uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile, ülke genelinde planlı sanayileşmeye geçilmiştir. Bu

¹¹⁶ Çeçen, a.g.e., s.22.

¹¹⁷ Varcan, a.g.e., s. 208-209.

dönemde, Devlet, kalkınmada aktif rol oynamak için sanayide öncülük etmek üzere planlar hazırlamıştır. Planda düşünülen hedefler incelendiğinde Türkiye ekonomisinin gelişmesi için hızlı bir sanayileşme politikasının uygulanmasına öncelik verildiği açıkça görülmektedir.¹¹⁸

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başlıca amaçları şunlardır:¹¹⁹

- Ana hammaddeleri ülkede yetişen veya kısa zamanda temini mümkün görülen sanayi dallarını ele alması,
- Kurulacak bu fabrikalar büyük sermaye ve teknik güce ihtiyaç gösteren fabrikalar oldukları için kuruluşlarının devlete veya milli kuruluşlara bırakılması,
- Kurulması düşünülen fabrikaların üretim kapasitelerinin ihtiyaç ve tüketim ile doğru orantılı olmasıdır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulması öngörülen ve büyük ölçüde gerçekleştirilen sanayi beş ana grupta toplanmaktaydı.¹²⁰Bunlar sırasıyla:

- Dokuma Sektörü (Pamuk, Kendir, Yün),
- Maden Sektörü (Demir-Çelik, Kükürt, Bakır),
- Kağıt Sektörü (Selüloz),
- Kimya Sektörü (Suni İpek, Fosforik Asit, Süper Fosfat, Kireç Kaymağı, Posata, Kibrit)
- Taş-Toprak Sektörü (Cam, Çimento, Şişe, Seramik) olarak gerçekleşmiştir. Yukarıda bahsedilen sanayi dallarında yirmi fabrikanın kurulması ve bu fabrikalar için 43.453.000 TL yatırılması öngörülmüştü. Bu kalkınma hamlelerinin finansmanı, büyük ölçüde vergiler ve iç borçlanma ile karşılanmıştır. Ayrıca, 1934’de Sovyet Rusya’dan 8 milyon dolar, 1938’de İngiltere’den 13 milyon sterlin dış borç sağlanmıştır.¹²¹

Bu dönemde 1934 yılında Bakırköy Bez Fabrikası, Keçiözümlü Kükürt Fabrikası, 1935’te Kayseri Bez Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası, Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası, 1936’da İzmit Birinci Kağıt Fabrikası ve Çubuk Barajı, 1937’de Nazilli Basma Fabrikası ile Ereğli Bez Fabrikası, 1938’de Gemlik Suni İpek Fabrikası, Bursa

¹¹⁸ Sevgi, Cezmi, “Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı”, Beta Yayınları, İstanbul, 1994, s. 50.

¹¹⁹ İnan, Afet, “Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s.20.

¹²⁰ Sevgi, a.g.e., s.51.

¹²¹ Parasız, a.g.e., s.50.

Merinos Fabrikası ve Divriği Demir Madeni İşletmesi açılmıştır. Ayrıca yukarıda sayılan devlet kuruluşlarının dışında yeni kurumlarda açılmıştır. Bunlar; Başvekalet İstatistik Genel Müdürlüğü (1930), Tekel Genel Müdürlüğü (1931), PTT Genel Müdürlüğü (1933), Hava Yolları İşletmesi (1933), Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü (1935), Maden Tetkik Arama Enstitüsü (1935), Elektrik İşleri Etüd İdaresi (1935), Tapu Kadastro Umum Müdürlüğü (1936), Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü (1937)'dür.¹²²

Tarım alanında yaşanan en önemli gelişme, 1932 yılında Ziraat Bankasına bağlı olarak kurulan ve 1938'de bağımsız bir kamu kuruluşu olarak Toprak Mahsülleri Ofisi (TMO) adını alan kurumsal düzenlemedir. Başlangıçta sadece buğday için destekleme fiyatı belirleyen ve alım işlemi yapan kurumun yetkileri daha sonraki yıllarda giderek genişletilmiştir.¹²³

Madencilik alanında bu dönemde kamu girişimciliği 1935 yılında Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Etibank'ın kurulması ile büyük bir ivme kazanmıştır. Madencilik alanındaki kamu faaliyetleri iki taraftan yürütülmüştür. İlk olarak taş kömürü ve bakır madenlerinin işletme yetkisi Fransız ve Alman ortaklığından 1936 yılında alınmıştır. Daha sonra kamulaştırmalar ile birlikte krom ve demir başta olmak üzere madenler ile ilgili üretim ve arama çalışmaları yaygınlaştırılmıştır.¹²⁴

C. İkinci Beş Yıllık Sanayi Programı

İkinci Sanayi Planı, 20-24 Ocak 1936 tarihleri arasında yapılan Sanayi Kongresi raporlarının İktisat Vekaletince değerlendirilmesinin yanı sıra gerek birinci planın verdiği güven gerekse zorunluluklar hesaba katılarak, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın içerdiği süre dolmadan yapılmıştır. Bu planın stratejik esasları büyük ölçüde birinci sanayi planının devamıdır. Çalışmalar, İktisat Vekaletine bağlı araştırma kurumları ve yatırımcı bakanlıklar, genel kurmay ve milli müdafaa vekaleti temsilcilerinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir.¹²⁵

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ilk planın aksine ara malları ve yatırım malları üretimine öncelik vermekteydi. Ayrıca elektirifikasyon, madencilik ve limanlar gibi altyapısal gelişmeleri dikkate almaktaydı. Bu nitelikler itibariyle İkinci Beş Yıllık

¹²² Coşkun, Ali, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi", Atatürkçü Düşünce Dergisi, Sayı:4, Kasım, s.76.

¹²³ Kepenek, a.g.e., s.71.

¹²⁴ A.g.e. s.73.

¹²⁵ İnan, Afet, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s.18-22.

Sanayi Planı'nın bir bakıma kendine yeterlilik ilkesine önem verdiği ve ilk planın doğal bir uzantısı olduğu söylenebilir. Ancak İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, II. Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya konulamamıştır.¹²⁶

VII. Bankacılık Alanında Yaşanan Gelişmeler

A. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının Kurulması

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyada emisyon sağlayacak merkez bankalarının oluşturulması ve ülkelerin kendi para politikalarını bağımsız olarak belirlemeleri yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır.

Aynı dönemde ülkemizde de Kurtuluş Savaşı ile kazanılan siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla güçlendirmek amacıyla bir merkez bankası kurulması yönünde çalışmalar başlamıştır. Bu konu ilk olarak 1923 İzmir İktisat Kongresinde ele alınmış, “tedavül bankası” işlevi görecek “millî devlet bankası” kurulması fikri üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede, Merkez Bankasının kuruluş aşamasında diğer ülkelerin merkez bankalarından da görüş istenmiş, 1928 yılında Hollanda Merkez Bankası İdare Meclisi Başkanı Dr. G. Vissering Türkiye'ye davet edilmiştir. Vissering hazırladığı raporda hükümete bağlı olmayan ve bağımsız olarak örgütlenmiş bir merkez bankasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Benzer şekilde İtalyan Uzman Kont Volpi, Türk parasının istikrarının sağlanması için bir merkez bankası kurulmasının şart olduğunu belirtmiştir¹²⁷.

Hükümet, merkez bankası kurulmasına ilişkin görüşlerin tümünü değerlendirdikten sonra gerekli yasal çerçevenin hazırlanması için harekete geçmiştir. Bu amaçla, Lozan Üniversitesi'nden Prof. Leon Morf'un katkılarıyla Merkez Bankası yasa tasarısı hazırlanmıştır. Tasarı, Türkiye Büyük Millet Meclisinde 11 Haziran 1930 tarihinde kabul edilerek “1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu“ adı ile 30 Haziran 1930 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır¹²⁸.

¹²⁶ Kepenek, a.g.e. s.68.

¹²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, “Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası”, TCMB Yayını, Ankara, 2008, s.3.

¹²⁸ Resmi Gazete, “1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu”, Ankara, 30 Haziran 1930, s.7-9.

Merkez Bankası, 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Diğer kamu kurumlarından farklılığının ve bağımsızlığının bir göstergesi olarak anonim şirket biçiminde hukuki varlığını kazanan Banka, Umum Müdürlük şeklinde yapılandırılmıştır. Kuruluş sürecinde, halkın hisse satın alması yönünde kamuoyunda tanıtım kampanyaları yürütülerek, özellikle devlet memurlarının banka hisselerini satın almaları için çaba sarf edilmiştir. Bankanın temel organı Hissedarlar Umum Heyeti olarak belirlenmiştir. Bunun dışında diğer organlar; Bankanın en yüksek yönetim organı olan İdare Meclisi, denetleme görevini yürüten Murakıplar Komisyonu, iskonto, faiz hadleri ve kredi işlerini düzenleyen İskonto ve Kredi Encümeni, memurların atanması ile kredi ve iskonto muamelelerini düzenleyen İdare Heyeti, Umum Müdürlük ve Şubeler olarak belirlenmiştir¹²⁹.

Kuruluş Kanunu'na göre Merkez Bankasının temel amacı ülkenin ekonomik kalkınmasını desteklemektir. Bu amaçla Banka, banknot basma yetkisine tek elden sahip duruma getirilmiştir. Banka ayrıca reeskont oranlarını belirlemeye, para piyasasını ve para dolaşımını düzenlemeye, hazine işlemlerini yerine getirmeye ve Türk parasının değerini korumak üzere tüm önlemleri almaya yetkili kılınmıştır. Bunlara ek olarak Banka, devletin haznedarlığını da üstlenmiştir. Bu dönemde uygulanan sabit döviz kuru rejimi altında döviz kurlarını belirleme yetkisi hükümete aittir¹³⁰.

İsmet İnönü'nün, *"...Merkez Bankasının başından beri müstakil bir müessese olmasını, diğer hususi bankalarla ilişkisi olmak şöyle dursun, Devlete karşı da, bizzat Maliye Vekaletine karşı da vazifesinin icab ettirdiği dürüstlük ve sertlikle çalışması gerektiğini biliyordum. Bunun için uğraştım...."* dediği gibi Hükümetin Bankanın yetkili olduğu alanlara ve kararlarına müdahale edemediği 1930'lu yıllar genel olarak Merkez Bankasının bağımsızlığının ön planda olduğu, enflasyonun ise düşük düzeylerde kaldığı yıllar olmuştur¹³¹.

B. Devlet Sanayi Ofisinin Kurulması

Devlet Sanayi Ofisi, gerek 1930'lardaki devlet işletmeciliği politikasının ilk uygulamasını teşkil etmesi gerekse pratiğe sokmaya çalıştığı sanayileşme modelinin büyük bir tartışma yaratması bakımından önemli bir tecrübelerdir.

¹²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası,a.g.e., s.4-5.

¹³⁰ A.g.e., s.5.

¹³¹ A.g.e., s.6.,

Kanun tasarısı 22 Mayıs 1922 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'nün imzasıyla meclise sunulmuştur. Tasarıda değinilen öncelikli nokta, 1925 yılında faaliyete geçen Sanayi ve Maadin Bankası'nın görevlerini yapmada yetersiz kalışıdır. Halkın yapamadığı işler formülüyle çerçevesi tespit edilen devletçiliğin sanayi alanındaki ilk tecrübesi olarak kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın, çoğunlukla sanayi işletmelerinin yönetimiyle uğraşması kredi işlerine yeterince eğilememesine neden olmuştur. Bu sebeple hükümet , fabrika yönetimlerinin teknik ve ticari unsurları kapsayıcı şekilde olması gerektiği düşüncesinden hareketle, sanayi işletmesi kurma ve yönetme görevlerini Sanayi ve Maadin Bankası'ndan alarak Devlet Sanayi Ofisi'ne vermiştir.¹³²

Ofisin temel görevleri, doğrudan ya da dolaylı olarak devlet işletmelerinin kuruluşuna katılmak ve özel kanunla kurulanlar dışındaki tüm fabrikaları idari, mali, ticari, teknik vb. açılardan yönetmek olarak belirlenmiştir. Ayrıca hammaddelerin geliştirilmesini sağlayacak teşebbüslerde bulunmak, devlet iştiraklerini idare etmek, İktisat Vekaleti tarafından gerekli görülen denetim ve incelemeleri yapmak ve devlet işletmelerinin projelerini de hazırlamak da ofisin diğer görevleri arasındadır.¹³³

1932 yılında faaliyete geçen Devlet Sanayi Ofisi'nin en önemli niteliği, yeni bir sanayileşme modelinin ilk ayağını meydana getirmesidir. Yatırımcı bir kuruluş olması sebebiyle eski modelden ayrılır. Bizzat sanayi yatırımları yapması istenen Devlet Sanayi Ofisi ile devlet işletmeciliğinde yeni bir dönem başlatılmıştır. Artık, Devlet sermayesinin giderek ağırlık kazanacağı bir uygulamanın başlangıcı söz konusudur.

C. Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası

Banka, Devlet merkezli sanayileşme modelinin finansman ayağı olarak ortaya çıkmıştır. 22 Mart 1932 tarihinde Başvekil aracılığıyla meclise sunulan ve 07 Temmuz 1932 tarihinde yasalaşan Sanayi ve Kredi Bankası, temel olarak sanayi yatırımlarının finansmanında faaliyet gösterecekti. İşletmenin kuruluş gerekçesinde, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kredi işlerindeki yetersizliği vurgulanarak, sanayi kredisi verme görevini yapacak ayrı bir kurumun gerekliliği ve yeni düzenleme sayesinde sanayi kredisi işlevinin çok daha etkin şekilde yürütüleceği mesajı verilmişti.¹³⁴

Bankanın iki temel görevi bulunmaktaydı:

¹³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, Cilt:9, İnikat 77'ye ek, Sıra Sayısı 265, s.1-2., Tuna, a.g.e., s.38.

¹³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, Cilt:9, s. 468-469. Tuna, a.g.e., ss.38-40.

¹³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, Cilt:9, İnikat 80'e ek, Sıra Sayısı 270, s.1-2., Tuna, a.g.e., s.48.

- Makine kredisi vermek,
- Ülke içinde üretilmeyen sanayi malzemesi alımına ve sanayi işletmelerine yönelik kredi vermek.

Ayrıca:

- Makine piyasası oluşturmak ,
- Milli sanayinin hammadde ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmak,
- Küçük kredi kuruluşlarıyla kooperatiflere yardım etmek,
- Alanıyla ilgili her türlü bankacılık ve komisyonculuk işlerini yapmak gibi yükümlülüklerde bankanın görevleri arasındaydı.¹³⁵

Sanayi ve Kredi Bankası'nın önemi yeni modelin finans ayağını teşkil etmesidir. Eski modelin kredi verme işlevindeki yetersizliğine dayalı biçimde kuruluş altyapısı tanımlanarak, yeni sanayi politikasının mali kuruluşu gündeme gelmekte ve doğrudan sanayi sektörü için hizmet sunacak bankanın, bu alandaki sermaye birikimini hızlandırıcı etki yapması beklenmektedir. İşletmenin, Sanayi ve Maadin Bankasında olduğu gibi bankacılık işlemleri yapabilecek şekilde kurulması da bankanın piyasayla bağlantısını ve yapacağı işlerdeki etkinliğini artırmaya yönelik bir uygulamadır.¹³⁶

D. Sümerbank'ın Kurulması

Sümerbank'ın kuruluş gerekçesinde, Sanayi ve Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi ile getirilen modelin eleştirisi yapılmış ve Sümerbank'ın gerekliliği anlatılmıştır. Sanayi ve Kredi Bankası, mevcut sermayesinin tamamını ofis seklindeki bankalara aktardığından mali açıdan zayıf düşmüş, bunu gidermek için getirilen vergi düzenlemeleri ise makine fiyatlarını yükseltmekten, yararsız ve külfetli uygulamalar olmaktan öteye geçememiştir. Devlet fabrikalarını yönetmekle sorumlu tutulan Devlet Sanayi Ofisi ise milli sanayiye geliştirmekten çok sanayi kesimini endişelendirici bir etki yapmıştır.¹³⁷

Mecliste bu hususlarda yapılan görüşmelerde yeni bankanın bu deneyimler neticesinde hazırlandığı, milli iktisat ve hammadde üreticilerinin çıkarlarına uygun

¹³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, Cilt:9, s. 507-508.

¹³⁶ Tuna, a.g.e., ss.48-49.

¹³⁷ Tuna, a.g.e., s.59-60.

olduğu ifade edilmiş, iki kurumun olumsuz etkilerini ortadan kaldıracak ve beklenen hizmetleri daha verimli şekilde yerine getireceği ileri sürülmüştür.¹³⁸

Bankanın görevlerinin sayıldığı kanunun ikinci maddesine göre Sümerbank sırasıyla:
139

- Devlet Sanayi Ofisinden devralınacak fabrikaları işletmek,
- Sanayi kurumlarındaki devlet hisselerini yönetmek, özel kanunla kurulacaklar dışında devlet sermayesiyle oluşturulacak tüm fabrikaları kurmak ve yönetmek,
- Ülke için faydalı olabilecek sanayi işlerine katılmak,
- Sanayi elemanlarının yetiştirilmesi amacıyla okullar açmak ve yurt dışına öğrenciler göndermek,
- Sanayi kuruluşlarına kredi vermek,
- Her türlü bankacılık işlemlerini yapmak,
- Milli sanayinin gelişimi için çareler aramakla görevlidir.

Sümerbank'ın katılacağı ve ülke açısından öncelik verilen sanayi yatırımlarıysa aynı maddede şöyle sıralanıyordu:¹⁴⁰

- Hammaddesi ülkede yetişmesine karşın üretimi yeterli gelmeyen sanayi dalları,
- İşlenmemiş ihracat mallarını işleyerek değerini artıran sanayi dalları,
- Ülke içinde büyük ölçüde tüketilmesine karşın hammaddesi ülkede bulunmayan, ancak kurulmaları halinde hammaddelerinin yurt genelinde de yetiştirilmesi mümkün olan sanayi dalları,
- Hammaddesi yurtda bulunmayıp yetiştirilmesi de olanaklı olmayan, fakat üretimlerinin ülkeye önemli kazanımlar getireceği sanayi dalları.

Sümerbank'ın kurulması ile birlikte 1932'de kabul edilen sanayileşme modeli, üzerinden bir yıl geçtikten sonra hem işletmelerin genel yetersizliği hem de özel sektörün tepkileri nedeniyle terk edilmiştir. Yönetim mekanizmasında da önemli değişikliklere gidilerek Celal Bayar İktisat Vekilliği'ne getirilmiş ve 1932 modelinin değişimini sağlanmıştır. Bu aynı zamanda karma ekonomik anlayışın genel çerçevesini de oluşturmuştur. Bir yandan tek işletmeden meydana gelen ve özel sermayenin

¹³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, Cilt:16, İnkat 65'e ek, Sıra Sayısı 257, s.1-5.

¹³⁹ Düstur, Cilt:14, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1933, s.1291.

¹⁴⁰ Düstur, Cilt:14, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1933, s. 1291.

hassasiyetlerini dikkate alan modele geri dönülürken, diğer yandan da sanayi yatırımlarının devlet işletmeleri aracılığıyla yapılmasından vazgeçilmeyerek karma ekonomi anlayışı devam ettirilmektedir.¹⁴¹

Sümerbank'ın bir başka özelliği de sanayileşmenin izleyeceği yönü kesinleştirmesi ve kapsamlı bir görev anlayışı getirmesidir. 1920'li yıllardan itibaren dile getirilen hammaddeye dayalı sanayileşme konusu, Sümerbank'ın görevlerinin sayıldığı kanunun ikinci maddesine eklenerek resmi bir niteliğe büründürülmüştür. Böylece devlet işletmeciliği öncelikle tarıma dayalı sanayilerde yoğunlaşacak faaliyetlerde bulunacak, daha sonra da ihracata dayalı sanayiler geliştirilecektir. Bu anlayış I. Sanayi Programı'yla geliştirilerek teyit edilecektir. Diğer taraftan Sümerbank'ın görev dağılımı klasik banka formasyonunu aşan bir kapsama sahiptir. Öncelik yatırım ve üretim faaliyetlerine verilmekle beraber, temel bankacılık işlemleri ve eleman yetiştirme gibi unsurlar da görev düzenlemesinde yer almaktadır. Böylece dönemin en büyük işletmesi, çok kapsamlı görevleri yerine getirmekle yükümlü kılınmaktadır.¹⁴²

Bankanın yönetim mekanizması, genel müdürün de içinde yer aldığı üç yıllık görev süresine sahip ve beş kişiden meydana gelen bir idare meclisi ile umumi heyetten oluşmaktadır. İdare meclisinin üç üyesi İktisat Vekaleti, bir üyesi de Maliye Vekaleti'nin önerisi, İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ve Cumhurbaşkanı'nın onayıyla atanırken, son üyede umumi heyetçe seçilecektir. Meclisin bütçe ve iktisat encümenleri ile her yıl Başvekaletten seçilecek üç yetkili kişi de bankanın umumi heyetini teşkil edecektir.¹⁴³

Sümerbank'ın kurulması mecliste üzerinde çok fazla mutabakat sağlanan bir konu olmuştur. Devlet işletmeciliğinin karargahı durumuna bürünen Sümerbank, yapacağı yatırımlarla giderek büyüyecek bir sanayi potansiyelini ifade etmektedir. Görüşmelerde tek konuşmayı yapan İzmir Milletvekili Halil Bey, İktisat Vekili Celal Bey'e gerek yeni banka yasası gerekse yaptığı çalışmalar nedeniyle teşekkürlerini sunmaktadır. Kanun hakkındaki memnuniyetini ise:

“İktisat Vekili'nin sanayi ve ticaret kesimiyle yaptığı görüşmeler, devlet işletmeciliğinin ferdin yapamayacağı sanayi alanlarına yöneleceği şeklinde açıklamaları ve nihayet Sümerbank Kanunu iş alemindeki tereddütleri gidererek

¹⁴¹ Tuna, a.g.e., ss.59-60

¹⁴² A.g.e. s.60-61.

¹⁴³ Düstur, Cilt:14, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1933, s. 1291-1293.

emniyet ve istikrarı tekrar sağlamıştır. Devlet anlayışını, özel teşebbüslerin yapamadığı büyük işleri onların yapabilmesi için zemin hazırlamak ve bu işleri yavaş yavaş özel kesime bırakmak’’¹⁴⁴ şeklinde kürsüde dile getirmiştir.

E. Etibank’ın Kurulması

Sümerbank modeli üzerindeki uzlaşma aracılığıyla devlet işletmeciliğinin işlerlik kazanması, bu modelin madencilik diğer deyişle ağır sanayi ayağının Etibank adıyla ortaya çıkması sonucunu doğuracaktır. Birçok hükmüyle Sümerbank’tan esinlenerek meydana getirilen Etibank, devlet işletmeciliği modelinin yerleştiğini göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

1935 Haziran’ında Başvekil İsmet İnönü imzasıyla TBMM’ye gönderilen tasarıya göre Etibank madencilik sektöründe bir finans işlevi görecektir ve elektrik enerjisi üretimine yardım edecektir.¹⁴⁵

Etibank’ın görevlerine baktığımızda:¹⁴⁶

- Maden cevheri, hammaddesi ve malzemesi alıp satmak ya da bunlara aracılık etmek,
- Maden imtiyazı, ruhsatnamesi veya hisseleri çıkarmak,
- Elektrik enerjisi ve malzemesi üretimini artıracak yönde santraller ve teşebbüsler kurmak ya da yurt içi ve dışında bu amaçla teşkil edilen kurumlarla ortaklık etmek,
- Her çeşit bankacılık işlemleri yapmak,
- Gerçekleşecek araştırmalar sonucunda İktisat Vekaleti’nin onaylayacağı maden ve elektrik işletmelerini kurmak bankanın görevleri arasındadır.

Bankanın kuruluş amacı ve görev dağılımı, sanayi alanında Sümerbank’a yüklenen misyonun karşılığının maden sektörü için Etibank olduğunu göstermektedir. Sümerbank’ın hafif sanayi alanında odaklanacak yatırım ve işletmecilik faaliyetleri, Etibank’la ağır sanayi alanlarına yöneltilmekte ve devlet işletmeciliği politikasında bir adım daha atılmaktadır. İşletme, kendisine verilecek tarım ve sanayi kuruluşlarını idare etmek, tarım işlerinde rehberlik yapacak merkezleri, fabrika ve atölyeleri kurarak

¹⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, Cilt:16, s.14, 18-19.

¹⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, Cilt:4, İnikat 38’e ek, s.1-2.

¹⁴⁶ Düstur, Cilt:16, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1935, s.1514-1518, Tuna, a.g.e., ss.69-70.

yönetmek, silo ve ambar işleriyle uğraşmak ve ele aldığı alanla ilgili kuruluşlar oluşturmak ya da ortaklık yapmak faaliyetlerini yürütecektir.¹⁴⁷

Devlet Ziraat İşletmesi, tarım alanında küçük çaplı işletmeler kurulması ve yönetimiyle ilgilenecek bir kuruluştur ve bir ölçüde de, Ziraat Bankası tasarısı ile gündeme gelen tarım reformunun ikinci ayağını teşkil etmiştir.¹⁴⁸

F. Denizbank

Her anlamda denizcilik faaliyetlerinin geliştirilmesi gerektiğini düşünen iktidar, banka modelini referans alarak Denizbank işletmesini kurmuştur.

24 Mayıs 1937’de Başvekalet Vekili Refik Saydam imzasıyla meclise gönderilen bankanın kuruluş gerekçesinde üç tarafı denizlerle çevrili bir ülkede denizcilik işlerinin taşıdığı öneme işaret edilmekte ve ülkenin en hayati çıkarlarıyla bağlantılı bu sektörün ancak devlet otorite ve sermayesiyle gelişebileceği belirtilmektedir. Bu kapsamda, artan ihtiyaçları daha verimli karşılamak ve kredi işlevini yerine getirmek için bu işleri tek merkezde toplayacak Denizbank projesi gündeme alınmaktadır. Tasarıya göre bu model sayesinde daha önce Sümerbank ve Etibank’ta denediği gibi iş programı için içeride ve dışarıda saha kolay kredi sağlanabilecek ve dağınık birliklerin tek bir yönetime kavuşması halkla ilişkilerin daha düzenli yürütülmesine yardım edecektir.¹⁴⁹

İşletmenin yapacağı işler, yönetime geçecek tekel ve imtiyazları işletmek, deniz ticareti sanayi, inşaat ve nakliyatıyla uğraşmak, kredi vermek, turizm işlerinin denizcilik bölümüyle ilgilenmek, deniz sağlığı yardım teşkilatı kurup işletmek ve her türlü bankacılık işlemleri yapmak gibi başlıklar halinde sıralanmış ve bu hizmetlerin İktisat Vekaleti’nin direktifleri doğrultusunda yerine getirileceği açıklanmıştır.¹⁵⁰

Denizcilik sektöründe yoğun bir görev dağılımıyla çalışacak olan Denizbank, Sümerbank’la başlayan ve Etibank’la devam eden bankacılık modelinin bir halkası durumundadır. Ticari yapısından, yönetim ve finansman anlayışına kadar bu modelin izlerini taşıyan banka, başarılı olduğu düşünülen bir sistemi devam ettirecektir.

G. 3460 Sayılı Devlet İşletmeleri Kanunu

O dönemde artan sayı ve farklı alanlardaki devlet işletmeleri yeni bir yapılanma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. 4 Temmuz 1938 tarihinde yürürlüğe giren kanun,

¹⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, Cilt:22, s.47, Tuna, a.g.e., s.70.

¹⁴⁸ Tuna, a.g.e., s.80.

¹⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, Cilt:21, İnikat 20’ye ek, s.1-5.

¹⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, Cilt:21, s.112.

hem bu ihtiyacı karşılamaya dönük bir anlam taşıırken hem de devlet işletmelerini ilk kez İktisadi Devlet Teşekkülleri adıyla tanımlamaktadır. Sümerbank, Etibank, T.C. Ziraat Bankası, Denizbank ve Devlet Ziraat İşletmeleri İktisadi Devlet Teşekkülü sıfatıyla aynı kanunun içerisine alınmakta ve tümü için ortak yönetim/denetim ilkeleri teşkil edilmektedir.

Başvekil Celal Bayar tarafından 10 Mayıs 1937 tarihinde TBMM'ye sunulan kanun tasarısına göre 3460 sayılı kanunun amacı, öncelikle yasada adı geçen devlet işletmelerine ilişkin ortak bir yönetim ve denetim yapısı kurmaktır. Büyük sanayi hareketlerinin gelişimiyle beraber devletin ekonomideki görev ve sorumlulukları çoğaldığından, bu yeni duruma uyum gereğince çeşitli teknik ve diğer değişiklikler yapıyordu.¹⁵¹

Kanun ile birlikte, işletmeler yönetim ve denetim açısından tamamen aynı çatı altında toplanıyordu. Böylece var olan bazı farklılıklar ortadan kaldırılarak tek bir çalışma sistemi getiriliyordu. Devlet işletmeleri ekonomik alanda toplum amaçları karşılamayı ilke edinerek faaliyette bulunacak ve özel sermayenin herhangi bir sebeple çalışmadığı büyük sermaye alanlarının dışında, savunma başta olmak üzere ulusal ihtiyaçlar adına sadece devletin bulunması gereken sektörlerde de kurulacaktır. Başka bir ifadeyle, özel sermayeyi dışlamamak kaydıyla ülkenin ekonomik ve savunma ihtiyaçları devlet işletmelerinin kuruluş amacını ve faaliyetlerinin sınırını çizecektir.

VIII. Tarım Alanında Yaşanan Gelişmeler

1922-1929 yılları arasında tarımsal alanda istenen başarı sağlanamamış, büyük buhranın etkisiyle tarım ürünlerinin fiyatlarında büyük düşüşler yaşanmıştı. Bu da çiftçi nüfusun hayat koşullarında çok ciddi sarsıntılar yarattı. Buğday fiyatları 1929'dan 1932'ye yüzde 68 düştü. Oysa çiftçinin bankalara, tefecilere devlete olan borçları önceki dönemin yüksek koşullarında belirlenmişti. Bu dönemde tarım alanında yıllık büyüme hızı yüzde 5.8'dir. Çiftçi nüfusunun büyük bir huzursuzluğa sürüklendiği bu dönemde, Serbest Cumhuriyet Fırkasının ekonomi politikalarının da çiftçi kesim arasında yaygın kabul görmesi, dönemin yöneticilerini daha köklü tedbirler almaya yöneltti.¹⁵²

¹⁵¹ Tuna, a.g.e., s.84.

¹⁵² Boratav, a.g.e., s.52.

Atatürk 1 Kasım 1936 yılında Meclis Beşinci Dönem İkinci Toplanma Yılı açılış nutkunda¹⁵³:

*“Toprak Kanunu’nun bir neticeye varmasını Kurultayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması behemehal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastır. Bundan fazla olarak, büyük araziye modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek isteriz...”*diyordu.

1928-1929 üretim ortalamasını 1938-1939 ortalaması ile karşılaştırdığımızda, dönem boyunca buğday üretiminin yüzde 94, tütünün yüzde 56, şeker pancarının yüzde 754, arttığını, ihracattan iç piyasaya yönelen pamuğun ise yüzde 7 dolaylarında gerilediğini görüyoruz. Yıllık büyüme hızı yüzde 6.8’dir ve ekonomik buhran sebebiyle batılı ülkelerde reel gelirlerde çok önemli düşmelerin olduğu bir dönemde ortalama yüzde 7’ye yaklaşan bu büyüme hızı önemli bir başarıdır.¹⁵⁴

Devletçilik politikalarının uygulandığı bu dönemde toprak mülkiyeti ile ilgili bir yasal düzenleme yapılmamıştır. Devletin elinde bulunan miri toprakların dağıtımına devam edilmiştir. Dönem içerisinde ülke topraklarının toplamı içinde işlenen alan oranı yükselmiştir. 1927 yılında yalnız yüzde 4.86 olan bu oran 1934’te yüzde 10.2’ye, 1940’ta da yüzde 12.25’e çıkmıştır.¹⁵⁵

Tarım kesimi gerek sanayi sektörüne girdi temin etmesi, gerekse kentsel nüfusun beslenme ihtiyacını karşılaması bakımından önem taşımaktaydı. Başlangıcı Osmanlı dönemine kadar uzanan Ziraat Bankası, yapılan değişikliklerle 1937 yılında yepyeni bir kimliğe büründürülmüştür.

Kanun ile üretimde bulunan çiftçi ve köylülere kredi olanaklarından faydalanmasını sağlayacak hükümler getiriliyordu. Ayrıca tarımsal kredi konusu özel kuruluşların yapamayacağı bir kapsam ve önemde bir devlet işlevi olarak nitelenmekte ve banka statüsündeki değişikliklerin bir tarım reformunun başlangıcını teşkil ettiği ileri sürülmektedir. Kanunun görüşülmesi esnasında, tasarıyı ele alan encümenlerde, hükümeti destekleyici açıklamalar yaparak, kurumun devlet işletmesi haline dönüştürülmesinin devletin ekonomik alandaki faaliyetlerinin zorunlu bir sonucu olduğu ve bankanın artık daha verimli çalışacağı kaydedilmiştir. Dönem içerisinde

¹⁵³ Atatürk, 1997, a.g.e., s.407.

¹⁵⁴ Boratav, a.g.e., ss.55-56.

¹⁵⁵ Kepenek, a.g.e., s.63.

Ziraat Bankası'na açılan tarımsal kredilerin faiz oranı düşürüldü, kredi işlemleri kolaylaştırıldı ve tarım kredi kooperatiflerinin genişletilmesine çalışıldı. Faizler düşürülse de tarımsal kredi miktarında Tablo-11'de görüldüğü gibi önemli bir artış olmadı.¹⁵⁶

Tablo-11: Ziraat Bankası Kredileri (1929-1938)

Yıllar	Krediler (Bin TL)	Yıllık Artış (Yüzde)	Bankaca Açılan Kredilerin Toplam Kredilere Oranı (Yüzde)
1929	27.176	1.4	21.1
1930	35.713	31.4	26.6
1931	34.634	(-) 3.1	28.9
1932	33.629	(-) 3.1	27.3
1933	34.2	(-) 1.7	23.5
1934	32.9	(-) 3.8	25.2
1935	31.9	(-) 3.3	20.4
1936	35.3	10.7	20.3
1937	41.5	17.6	16.8
1938	40.6	(-) 2.2	14.7

Kaynak: Kepenek, Yakup, Yentürk, Nurhan, "Türkiye Ekonomisi", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s.64.

Tarım alanındaki önemli diğer bir gelişme de 1932 yılından Ziraat Bankasına bağlı olarak kurulan ve 1938 yılında bağımsız olan Toprak Mahsulleri Ofisidir. Başlangıçta sadece buğday için destekleme fiyatı saptayan ve alım işlemi yapan kurumun yetkileri giderek genişledi. Dönem içerisinde tarımsal ürün fiyatları piyasa koşullarına bırakılmış, bu yüzden fiyatlar, üretim miktarına bağlı olarak dalgalı bir yol izlemiştir.¹⁵⁷

Tarımsal eğitim üzerinde de durulmuştur. 1933 yılında Ankara'da bir Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruldu. Hitler yönetiminden kaçan pek çok Alman bilgin bu okulda görev aldı. Tarım alanında çağdaş tekniklere uygun olarak üretim yapılması için Atatürk öncülüğünde bir çok örnek tarım çiftlikleri kuruldu.¹⁵⁸

IX. Madencilik ve Enerji

Tarımsal hammaddeye dayalı olmayan sanayinin geliştirilmesi ve döviz gereksinimleri madenciliğe önem verilmesini zorunlu kılıyordu. Madencilik alanında kamu girişimciliği 1935 yılında MTA ve Etibank'ın kurulmasıyla ivme kazandı.

¹⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, Cilt:17, İnikat 45'e ek, s.1-10., Kepenek, a.g.e., s.64.

¹⁵⁷ Kepenek, a.g.e., s.64.

¹⁵⁸ Karaduman, Fethi,"Çöküş ve Doğuş, Atatürk Devrimi", Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.721.

Madencilik alanında faaliyetler iki yönde yürütüldü. Önce, taşkömürü ve bakır madenlerinin işletme yetkisi, Fransız ve Alman ortaklıklarından satın alındı. Sonra da başta krom ve demir olmak üzere üretim ve arama çalışmaları yaygınlaştırıldı. Fakat üretim sonrası madeni zenginleştirme ve işleme faaliyetlerinin geliştirilememesi bu madenlerin dışarıya işlenmeden satılmasına sebebiyet verdi.¹⁵⁹

X. Dış Ticaret

Dönemin dış ticaret politikasının temel amacı, ticaret açığından kaçınmadır. Türkiye'nin mallarını satın alan ülkelerden mal alınması, yerli üretimi yapılan malların dış alımının sınırlandırılması ve ikili anlaşma konusu olan malların dış alımında serbesti, uygulanan politikanın başlıca öğeleridir. Bu süreçte başta Almanya olmak üzere birçok ülke ile anlaşmalar yapılmıştır. Bu alandaki düzenlemeler, 1934'te kurulan Dış Ticaret Ofisi aracılığı ile yürütülmüştür. Ayrıca 1936'dan sonra dış ticaret bütçeleri hazırlanması yoluna gidilmiştir.¹⁶⁰

İzlenen bu politika sonucu Tablo-12'de görüldüğü gibi 1938 yılı hariç dış ticaret sürekli fazla vermiştir.

Tablo-12: Dış Ticaret Verileri (1933-1938) (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	Dış Satım	Dış Alım	Açık/Fazla
1933	96.2	74.7	21.5
1934	92.1	86.1	5.3
1935	95.8	88.8	7
1936	117.7	92.5	25.2
1937	138	114.4	23.6
1938	144.9	149.8	-4.9

Kaynak: Kepenek, Yakup, Yentürk, Nurhan, "Türkiye Ekonomisi", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s.69.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

¹⁵⁹ Kepenek, s.g.e., s.65.

¹⁶⁰ A.g.e., ss.69-70.

(1929 EKONOMİK BUNALIM SONRASI TÜRKİYE’DEKİ SİYASİ DÜZENLEMELER)

I. 1923-1929 Yılları Arasında Yapılan Siyasi Düzenlemeler

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışı ve 20 Ocak 1921 tarihinde milli egemenliğe dayalı yeni Anayasa’nın kabulü, 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması ile birlikte 1923 yılına gelinmişti.

24 Temmuz 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması’nın kabulü ile yeni Türk Devleti’nin bağımsızlığı kabul edilmişti. 13 Ekim 1923’de, Ankara Türk Devleti’nin hükümet merkezi oldu. Artık yeni Türk Devleti’nin rejiminin belirlenmesi ve devlet başkanının seçilmesi gerekiyordu. O güne kadar Devlet Başkanlığı görevi TBMM Başkanı olarak Atatürk tarafından yürütülüyordu.¹⁶¹

Bu sıralarda, 27 Ekim 1923’te İcra Vekilleri Heyeti’nin istifası ve Meclis’in güvenini kazanacak bir kabine listesinin oluşturulamaması da bu soruna ivedi bir çözüm bulunması ihtiyacını doğurdu. Bu gelişmeler sonucu, 29 Ekim 1923 akşamı cumhuriyet ilan edildi. Böylece yeni devletin yönetim biçimi ismini almış oluyordu. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte egemenlik kayıtsız şartsız milletindir kuralı, artık en belirgin şekli ile yerini alıyordu.¹⁶²

Cumhuriyet ilan edildikten sonra Cumhurbaşkanı’nın seçimi için Meclis oylaması yapıldı. Oyların sayımı sonucunda Atatürk oylamaya katılan 158 üyenin oyunu alarak oy birliğiyle Cumhurbaşkanlığı’na seçildi.¹⁶³

Saltanat halifelikten ayrıldıktan ve halife yurt dışına kaçtıktan sonra TBMM, aynı aileden Abdülmecit Efendi’yi halife olarak seçti. Fakat kendisinden şu şartları yerine getirmesi yazılı olarak istenmişti.¹⁶⁴

“TBMM’nin kendisini halife olarak seçtiği için, memnun olduğunu bildirecek,

Vahdettin’in tutumu ve hareketleri açık ve geniş bir surette kınanacak,

¹⁶¹ Kocatürk, Utkan, “Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, ss.96-97.

¹⁶² Kocatürk, a.g.e., s.97.

¹⁶³ Karaduman, a.g.e., s.570.

¹⁶⁴ İnan, Afet, “Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, ss.131-132.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Türkiye ve İslam için en faydalı, en uygun idare şekli olduğu belirtilecek ve Türk Hükümeti'nin yaptığı hizmetlerden takdir ile bahsedilecektir.”

Halifenin tutumu ise bunlara tamamen aykırı olmuş, saltanatın devamını dahi gösterecek hareketlerde bulunmuştu. Halife, cumhuriyet rejimi karşısında ayrı bir kuvvetmiş görüntüsü vermekten çekinmiyor, tantanalı törenler düzenliyor, devlet bütçesinden kendisine ayrılan ödeneği az görüyordu. Bu tutum devrime karşı olan çevreleri ve bir kısım basını da halife yanlısı bir tutum içine itiyordu.¹⁶⁵

Bu durum karşısında 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan bir yasa ile birlikte hilafet kaldırılarak, son halife yurt dışına çıkarıldı. Halifeliğin kaldırılışı ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti, laiklik yolunda büyük bir adım daha attı.

Anayasa'da, 1928'de yapılan bir değişiklikle “Türkiye Cumhuriyeti'nin dini İslam'dır” maddesinin de kaldırılması, cumhurbaşkanı ve milletvekili yeminlerinin yeniden düzenlenmesi, laiklik yolunda bu dönemde aşılın diğer gelişmeler oldu.¹⁶⁶

Cumhuriyet rejiminin ilk çok partili dönemi yine bu dönemde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, 17 Kasım 1924 günü kurulması ile oldu. Partinin kurucuları; Ali Fuat Paşa, Besim Bey, Sabit Bey, Muhtar Bey, Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey VE Adnan Bey idi. Parti başkanlığına, Kazım Karabekir Paşa getirildi. İkinci başkanlıklarına Rauf Orbay ile Dr. Adnan Adıvar, genel sekreterliğe de Ali Fuat Cebesoy getirildi. Partiye Millet Meclisi'ndeki 25 milletvekili de katıldı.¹⁶⁷

Dinsel inanç ve özgürlüklere saygılı olduğunu bildirerek yola çıkan partiye çok geçmeden rejime muhalif olan toplandığı bir yer haline geldi. Bu esnada 13 Şubat 1925 yılında Doğu illerinde geniş bir ayaklanma hareketi başladı. Şeyh Sait adlı bir aşiret reisinin yönettiği ayaklanma kısa zamanda büyüdü. Genç, Elazığ ve Ergani, ayaklananların eline geçti. Gelişen durum üzerine Fethi Bey kabinesi hükümetten çekildi ve İsmet Paşa yeniden Başbakan oldu. Yeni Bakanlar kurulu bir taraftan ayaklanmaya karşı savaş için gerekli tedbirleri alırken diğer taraftan da Takrir-i Sükun yasasını çıkardı. Bu yasa ile geçici ve olağan üstü yargı organları olarak İstiklal Mahkemeleri yeniden kuruluyordu. Ayaklanmaya karşı süren savaş günlerce sürdü.

¹⁶⁵ Kocatürk, a.g.e., s.98.

¹⁶⁶ A.g.e., s.98.

¹⁶⁷ Karaduman, a.g.e., ss.585-587.

Başta Şeyh Sait olmak üzere ayaklanmaların başları olan yirmibeş kişi yakalandı ve idama mahkum edildi.¹⁶⁸

Bu arada, 3 Haziran günü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’da Hükümetin bir kararnamesi ile kapatıldı. İstanbul’daki karşıt görüşlü gazeteler de kapatıldı. Sorumlular İstiklal Mahkemelerine verildi.

II. 1929-1938 Yılları Arasında Yapılan Siyasi Düzenlemeler

A. Çok Partili Sisteme Geçiş Denemesi, (Serbest Cumhuriyet Fırkası)

1930 yılının Ağustos ayında dünya ekonomik buhranının yaşandığı dönemde, “güdümlü” bir muhalefet partisi olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalif partisidir. SCF, kendinden önce kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ndan (TpCF) hem kuruluş hem de kapanış özellikleri bakımından ayrılmaktadır. Her iki parti de CHP içinden çıkmış olmakla beraber; TpCF, CHP içindeki “doğal bir muhalefet hareketinin partiden ayrılması” ile kurulmuş; SCF ise, “tamamen bazı şartların zorlaması sonucunda Atatürk tarafından kurdurulmuştur.”¹⁶⁹

SCF’nin kurulması, tek partili bir yönetim olması sebebiyle, yurt dışından Türkiye’ye yönelik yapılan eleştirilere bir yanıt niteliği de taşımaktadır. SCF Genel Başkanı olan Fethi Bey’in (Okyar) Paris’te büyükelçi olması bu açıdan anlamlıdır. Bir diğer dış neden de, 1929 Dünya ekonomik bunalımıdır.¹⁷⁰

SCF’nin kuruluşunun iç nedenlerinden en belli başlısı, TpCF’nin kapatıldığı 1925 yılından 1930 yılına kadar 5 yıl boyunca CHP iktidarının denetimsizliğinin hem ülke içinde, hem de CHP içinde yarattığı rahatsızlıktır. Bu çerçevede yapılan eleştirilerde, TBMM’nin denetim görevini yerine getiremediği ve halkın parti tabanı ve partinin yerel örgütleri aracılığı ile taleplerini parti üst yönetimine iletemediği dile getirilmekteydi.¹⁷¹ Tevfik Çavdar, “Serbest Fırka” adlı kitabında, SCF’nin kuruluş nedenleri arasında, “M. Kemal’in SCF’yi kurdurarak, yıllardan beri biriken ve artan toplumsal muhalefet potansiyelini kontrol edebilir ve rejim karşıtı olmayan bir partiye (SCF’ye) yönlendirmek” olarak ifade eder..¹⁷²

¹⁶⁸ A.g.e., ss.588-589.

¹⁶⁹ Öz, Esat, “Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1950)”, Gündoğan Yayınları”, Ankara, 1992, s. 101-102.

¹⁷⁰ Tuncay, Mete, “TC’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)”, Cem yayınevi., İstanbul, 1989, s. 245.

¹⁷¹ Öz, a.g.e.,s. 103.

¹⁷² Çavdar, Tevfik “Serbest Fırka”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 8, İletişim yay., ss. 2052-2059.

M. Kemal Paşa ve Fethi Bey arasında gerçekleşen bir dizi görüşmenin ardından muhalefet partisi 12 Ağustos'ta Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla kurulmuştur. İzleyen günlerde Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa eden 15 milletvekili yeni muhalefet partisine katıldı.¹⁷³

Fethi Bey, kuracağı partiye hükümetin hoşgörüsü ile bakmasını istiyordu. Bu konuyu bir mektup ile Atatürk'e de iletmışti. Mektup da şöyle ifade ediyordu:¹⁷⁴

“Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mali, iktisadi, dahili, harici siyasetlerine birçok noktalardan aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyaset hayatına atılmak arzusundayım. Zat-ı devletleri Reisicumhur olduktan maada şimdiye kadar mensubu bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da umumi reisi olmaları dolayısıyla işbu arzumun nazarı devletlerinde ne yolda kabul buyurulacağını bilmek istiyorum...”

Atatürk'ün bu mektuba cevabı ise cumhuriyet yönetimi ve laiklik ilkesinden taviz verilmediği sürece tarafsız olacağı yönündeydi:¹⁷⁵

“Reisicumhur olduğum müddetçe Reisicumhurluğun üzerime verdiği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümette olan ve olmayan fırkalara karşı adil bir şekilde ve tarafsız yapacağıma ve laik cumhuriyet esası dahilinde firkanızın her nevi siyasal faaliyet ve cereyanlarının bir engele uğramayacağına inanana bilirsiniz.”

Bu iki mektup 11 ve 12 Ağustos tarihlerinde gazetelerde yayınlanmıştır. Partinin kurulması ile ilgili işlemler görülmemiş bir hızla tamamlandı. Parti ekonomi politika açısından liberal bir çizgi izleyecekti.

Atatürk'ün partiyi girmesi yönünde girişimde bulunduğu Ahmet Ağaoğlu liberal politikadan yana olduğunu yazdığı yazı ve raporlarla her zaman hissettiren bir kişi idi. 1926 yılında Atatürk'e ülkenin siyasi ve ekonomik gidişatını içeren bir rapor sunmuş, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bu hususlarda yaptığı hatalardan bahsetmiştir.¹⁷⁶

Parti programının ekonomi ile ilgili kısmına baktığımızda da aynı şeyi görürüz:¹⁷⁷

¹⁷³ M. Kemal, Fethi Bey ve İsmet Paşa arasında geçen görüşmelerde partiye kaç milletvekili ve ne kadar para verileceği pazarlıkla belirlendi. Hatta CHP'den SCF'ye verilecek milletvekillerinin seçimini de M. Kemal yaptı. Bu konuda bkz, Okyar, Osman -Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

¹⁷⁴ Çavdar, Tevfik, “Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950”, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s.292.

¹⁷⁵ Çavdar, 1995, a.g.e., s.292.

¹⁷⁶ Uyar Hakkı, “Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi”, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.307.

¹⁷⁷ Çavdar, 1995, a.g.e., s.293.

“İktisadi ve mali her türlü teşebbüslere yardımcı olma ve küçük büyük iktisadi teşebbüs ve kurumların gelişmesine mani olan engelleri kaldırmak ve memleket iktisadiyatını yükseltmek...”

Fethi Bey’in İzmir konuşması da partinin liberal bir politika izlediğini ve Cumhuriyetin Halk Fırkası’nın ekonomi politikalarını tasvip etmediğini açıkça ifade etmektedir:

“Avrupa’nın bugünkü inkişafı, sermaye ile emeğin serbest ve müstakil faaliyetinden mütevellit bir hadisedir...Liberalizm, devlete ait vazifeleri devlete, millet efradına ait olan vazifeleri de şahsi teşebbüslere terk eder; bu teşebbüslerin inkişafına engel olacak müdahalelere asla tevessül etmeyen bir meslektir...Halkın tahammülünü aşan vergilerin hafifletilmesi prensiplerimizdendir. Köylü ve esnafın % 40 hatta % 50 ile para tedarik etmeye çalıştığını görüyoruz. Bu kadar ağır faiz altında halkın sıkılmamasına imkan tasavvur olunabilir mi?...”¹⁷⁸

Parti, mecliste yumuşak bir muhalefet yaparak iktidarda ki Cumhuriyet Halk Fırkası’nı eleştirecek ve denetleyecekti. Fakat bir muhalefet partisinin kurulmasına izin verilmesi ülke genelindeki hoşnutsuz kesimlerin ve bilhassa yapılan devrimlerden memnun olmayan şeriat yanlısı dinci kesimlerin hızla bu partiye yönelmesine yol açtı. Böylece parti toplum içinde hızlı bir şekilde kök salarak büyük bir toplumsal desteği arkasına aldı ve hiç umulmadık bir biçimde çok kısa sürede adeta bir iktidar seçeneği haline geldi. SCF Genel Başkanı Fethi Bey’in daha ilk günlerde iktidara aday olduklarına yönelik açıklaması, yeni partiye karşı CHP’deki rahatsızlığı arttırdı. Çünkü, CHP ileri gelenleri, SCF’yi hiçbir zaman iktidara aday bir parti olarak düşünmemişlerdi. Onlar için SCF, *“küçük ve tehlikesiz bir muhalif parti”* olarak TBMM’de bulunacak ve pek de suya sabuna dokunmayan eleştirilerle yetinecekti. Fakat partinin halktan gördüğü ilgi (örneğin İzmir Mitingi’nde olduğu gibi), CHP’nin iktidarı kaybedebileceği olasılığını gündeme getirdi. Bu de CHP yöneticilerini SCF karşısında hırçınlaştırdı.¹⁷⁹

SCF’nin arkasındaki halk desteğinin bir göstergesi de, partinin kuruluşundan sadece bir ay sonra yapılan Belediye seçimleridir. Bu seçimlerde yapılan tüm baskılara ve CHP yöneticilerinin çabalarına rağmen, 502 seçim bölgesinden 22’sinde SCF kazandı. Yeni

¹⁷⁸ A.g.e., s.295.

¹⁷⁹ Okyar, a.g.e., s.48.

kurulan SCF'nin hazırlıksız bir şekilde katıldığı yerel seçimlerde gösterdiği başarı önemli bir ölçüttü.¹⁸⁰

SCF basında da kendisine birçok destek buldu. İstanbul'daki Yarın ve Son Posta gazeteleriyle İzmir'deki Yeni Asır gazetesi SCF'yi destekliyorlardı Bu gazetelerden başka doğrudan SCF'yi desteklemek amacıyla İzmir'de “*Serbes Cumhuriyet*” adıyla bir gazete yayınlandı.¹⁸¹

Gazetenin ilk sayısında SCF'nin önde gelen isimlerinden biri olan Ağaoğlu Ahmet'in “*İki Hakikat*” adlı başyazısı yer alıyor. Yazının bazı bölümleri şöyle:¹⁸²

“Serbest Fırkanın teessüsünden beri, yani son iki aylık kısa müddet esnasında cereyan eden vak'a ve hadiseler iki mühim hakikati bariz bir surette meydana çıkarmıştır. Bunlardan birincisi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın çürüklüğüdür. Bütün memleketi kucaklamış, memleketin en ücra köşelerine kadar yayılmış ve zahiri teşkilatı adeta orduyu andıran bu koca fırka, teşkilatını henüz yapmağa başlamış, adeta emeklemek çağında bulunan yeni bir fırka ile ilk temasında bile şaşaladı, bocaladı ve muvazenesini kaybetti...

İkinci hakikat:

Fırkanın bu halinin tezahüründen müteessir olan hükümet onun yardımına koşmağı, onu desteklemeğı kendisi için bir vazife sandı. Hitam bulan intihabatta vaki olan bütün müdahale ve ihdas edilen manialar, hükümetin almış olduğu vaziyetten naşidir.

Sabit olmuştur ki, müdahale ve manialar olmamış bulunsaydı, her yerde fırka kahkarî hezimete uğramış olacaktı. Ben ki, bu fırkanın evladı idim ve onun yolunda kudretim miktarında emek sarf etmişim, onun böyle bir hale uğramasından mahzun oluyorum.

Ben ve mensup olduğum fırka isteriz ki arkasında bu kadar muhteşem hatıraları olan bu tarihi fırka yaşasın...

... Filhakika, bu müdahaleler ve himayeler sayesinde, fırka güya kazanmış, muzaffer çıkmıştır. Fakat bu zafer Pyrrus zaferi olmuştur...”

¹⁸⁰ Öz, age., s. 103-105.

¹⁸¹ Serbes Cumhuriyet, 26.Ekim.1930, s.1.

¹⁸² Serbes Cumhuriyet, “İki Hakikat”, 26 Ekim 1930, s.1.

Ağaoğlu yazısının devamında CHP'nin içinde tasfiye ve ıslahat yaparak, resmi himaye ve destek olmadan SCF ile birlikte yaşaması gerektiğini belirtiyor.¹⁸³

Serbest Fırka'nın kurulmasının üzerinden çok geçmeden Limancı Hamdi (Ahmet Hamdi Başar) Ankara'ya giderek Atatürk'e gerici unsurların destek olduklarını, partiye akın ettiklerini, buna hâkim olamayacağını, bu hareketin Atatürk'ün kendisine de karşı olduğunu anlatarak partinin kapatılmasını talep etti. Ahmet Hamdi Başar'ın anılarında, Atatürk "*Bu vefasızlık neyin nesi?*" diye sorduğunda, Atatürk'e büyük bir nezaket içinde "*Halk dışarıda kaldı.*" yanıtını verdiği yazılıdır¹⁸⁴

Bu görüş ve İzmir olayları¹⁸⁵ Serbest Fırka'ya karşı CHF liderlerinin, özellikle M. Kemal'in kuşkuya düşmesinin başlangıcı sayılabilir. CHF'nin sindiremediği nokta, M. Kemal'in partinin kurucusu ve önderi olduğu halde, Serbest Fırka tarafından adeta tarafsız bir lider gibi kabul edilmesiydi.¹⁸⁶ Nitekim İzmir olaylarının sonrasına rastlayan 9 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'nin M. Kemal'e hitap eden açık mektubu yayınlandı Bu mektupta İzmir olayları sırasında CHF binalarına bazı yöneticilere yapılan hücumlara değinilerek, M. Kemal'in kesin tutumunun bilinmesindeki yarardan söz edilmekteydi. M. Kemal'in bu mektuba yazdığı cevap ise aynı gazetenin 10 Eylül tarihli sayısında çıktı. Mektupta şu sözler geçiyordu:¹⁸⁷

"...Hakikati Fethi Beyefendi'ye yazdığım mektupta açıkça ifade ettiğimi zannediyorum. Kendilerince hakiki vaziyetin tamamen bilinmekte olduğuna şüphe yoktur. Ancak umumiyetle yanlış zan ve düşünceler ve görüşler olduğu anlaşılıyor.

Hakikat-i hali bir daha ifade ve tasrih edeyim. Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumî Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden

¹⁸³ Serbes Cumhuriyet, "İki Hakikat", 26 Ekim 1930, s.1.

¹⁸⁴ Mavioglu, Ertuğrul, "*Türkiye'de Sol Nerede*", Radikal, 30 Mart 2004.

¹⁸⁵ Fethi Bey, seçim çalışmaları kapsamında gittiği İzmir'de halkın coşkun gösterileri ile karşılandı. Hükümetin bile beklemediği kadar büyük olan bu coşku, çok geçmeden pek çok olumsuzluğu beraberinde getirdi. Bir yandan yerel makamların Fethi Beyin konuşmasını önlemek istemesi ve buna CHP il örgütünün katkısı, öte yandan SCF yanlısı Hizmet ve Yeni Asır gazeteleri ile CHP yanlısı Anadolu gazetesinin yayınları İzmir'de ortamı daha da gerginleştirdi. Serbest Fırkaya zıt neşriyatı ile halka tercüman olmadığı düşünülen Anadolu gazetesi 20-30 kişilik bir grup tarafından basıldı. Gazetenin taşlanması ve polislin havaya ateşi ile olaylar büyüdü. Bu sırada on iki yaşında bir çocuk Kantar Karakolu polis muavinin kurşunu ile yaşamını yitirdi, on beş kişi yaralandı. Ölen çocuk, halk tarafından bayrak içinde İzmir Palas'ta kalan Fethi Beye götürüldü ve işte ilk kurbanımız diye seslenildi. Halk, Fethi Beyden katilin yakalanmasını istedi Olaylar, hem Fethi Bey hem de İsmet Paşa tarafından kınandıysa da durulmadı. CHP il binası saldırıya uğradı. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Ağaoğlu Ahmet, "Serbest Fırka Hatıraları", (III. Baskı), Nebioğlu Yayınevi, Ankara, 1994.

¹⁸⁶ Çavdar, a.g.e. s.2058

¹⁸⁷ A.g.e., s.2058.

doğmuştur. Bu teşekkürle tarihen bağılıyım. Bu bağı çözmem için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz.

...İşaret olunan hadiseler (...) ve hükümet ricaline ve otoritesine karşı bazı anlayışsız kuvvetler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir.(...) Bu gibi saldırcılar ve teşvikçiler Cumhuriyet kanunlarının takiplerinden tabi kurtulamazlar.”¹⁸⁸

Böylece M. Kemal, CHF yanında ağırlığını koyuyordu. Nitekim belediye seçimlerinden sonra Fethi Bey’e:¹⁸⁹

“Ben (partiler arası tarafsızlık konusunda) sözümde duruyorum. Fakat benim üzerimde bir de memleketi emniyet ve huzur içinde tutmak mesuliyeti var. Siz hemen birkaç ay içinde iktidara geçmek için uğraşıyorsunuz. Hiç beklemeğe tahammül göstermiyorsunuz. Bugün iktidarda olanları düşürüp yerine geçecek olursanız bu memleketi emniyet ve huzur içinde ayakta tutabilecek misiniz? Bana bir kere bu kanaati vermelisiniz.” dediği söylenmektedir. Bundan sonra Serbest Fırka’nın yapacağı mücadelede karşısına alacağı, İsmet Paşa ve onun yönetimi değil; doğrudan doğruya Gazi Mustafa Kemal olacaktı.

Partinin kapanmasına yol açan son olay, TBMM’de Fethi bey’in seçimlerde yapılan yolsuzluklara ilişkin önergesinin tartışılmasında ortaya çıktı. Bu tartışmalar üzerine M. Kemal, partiler üstü konumu ile bir milli blok kurulmasına ilişkin önerisinin artık gerçekleşemeyeceğini Fethi Bey’e söyledi. Bu, her şeyin sonu demekti. 16 Kasım 1930 akşamı bir kere daha M. Kemal ile görüşen Fethi Bey, kapatma kararında olduklarını bildirdi ve aynı akşam fırkanın Ankara’da bulunan milletvekilleriyle bir toplantı yaparak verilen kararın yerinde olduğunu saptamıştır.¹⁹⁰ Kararın kesinleşmesinden sonra, ertesi gün Dahiliye Vekaleti’ne verilmek üzere, bir “fesih beyannamesi” hazırlanmıştır.¹⁹¹

“Tebellür eden son vaziyete göre, Fırkamız, Büyük Gazi Hazretlerine karşı, siyasi sahnede mücadele edecek bir mevkie getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya Gazi Hazretlerinin teşvik ve tasvipleriyle vücuda gelmiş ve Büyük Reisimizin her iki fırkaya karşı müsavi muavenet ve muamelesine mazhar olacağı teminatı almış idi. Esasen

¹⁸⁸ Yetkin, a.g.e., ss.211-212.

¹⁸⁹ Tunçay, a.g.e., s.8.

¹⁹⁰ Çavdar, a.g.e., s.2058.

¹⁹¹ Emrence, Cem.“99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss.183,184.

başka türlü siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almağı hiçbir zaman hatırıma getirmedik. Halbuki emri vaki şeklinde tahakkuk eden son vaziyet karşısında bizce başarılması muhal olan bu teşebbüse devam etmek beyhude olacağından Fırkamızın feshine ve keyfiyetin bilumum teşkilata ve Dahiliye Vekaletine bildirilmesine karar verilmiştir. 16 Kasım 1930.”

B. Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Atatürk, çok partili demokrasi düzeninin ikinci denemesi olan Serbest Fırka hareketinden sonra bu fırkanın yaptığı eleştiriler üzerine sorunları yerinden incelemek ve görmek amacıyla CHP Genel Sekreteri Recep (Peker) Beyin Başkanlığı altında, çeşitli bakanlıklardan uzmanları da içine alan bir komisyon kurdurmuştur. Bu komisyon 3 ay çalışarak, Mustafa Kemal (Atatürk) ile birlikte Anadolu gezilerine katılmış, ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Rapor söz konusu gezinin de bir parçasıydı. Mustafa Kemal Paşanın yapacağı bu gezi ile Anadolu’da yaşayan insanlarla yüz yüze görüşmesinin, bölge halkının nabzını tutmasının, gidilecek yerlerin ihtiyaçlarını yerinde tespit etmesinin, yapılmakta olan yatırımların son durumunu görmesinin, halkın sosyal, kültürel ve ekonomik durumları hakkında sağlıklı bilgiler almasının hedeflenmiş olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹²

Atatürk ve kalabalık bir uzman topluluğuyla yapılan ve devlet işletmeciliği açısından büyük önem taşıyan bu yurt gezileri, iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiş, birinci gezi, 17 Kasım 1930 – 6 Ocak 1931; ikinci gezi, 26 Kasım – 2 Mart 1931 tarihleri arasında yapılmış ve geziler esnasında hazırlanan raporlar Başbakan ve diğer ilgililere ulaştırılmıştır.¹⁹³

Serbest Fırka deneyiminin hemen akabinde yapılan ve halkın hoşnutsuzluğunu açıkça görme fırsatını veren bu geziler, toplum kesimlerinin ekonomik açıdan ne denli zor durumda kaldıkları tespiti açısından son derece anlamlıdır.

1932 yılı ile birlikte ekonomi politikalarının uygulanmasında İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar’ın başını çektiği Celal Bayar grubu ile Hükümet arasında farklı uygulamalar görülmeye başlandı. Bu çatışma, Atatürk’ün Celal Bayar’ın İş Bankası’nda

¹⁹² Güneş, Günver, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Aydın Seyahatleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:61, Cilt:21, Ankara, Mart 2005,

¹⁹³ Gezide, ayrıca İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Memduh Şevket Esendal, ve Ahmet Hamdi Başar gibi isimlerle her bakanlıktan teknisyen ve müfettişlerde yer almıştır. Gezi süresince, demiryolu ve denizyolu ile gidilebilecek hemen hemen tüm illere gidilmiş ve gerek meslek örgütleri, gerekse toplum kesimleri ile görüşülmüştür. Bkz.:Önder, Mehmet, “Atatürk’ün Yurt Gezileri”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.7-9, 31, 40-41.

icra ettiği başarılı ekonomik politikalar sebebiyle Celal Bayar grubu lehine gelişme sağladı. Celal Bayar'ın liberal politikaları da destekleyen ılımlı devletçilik politikaları Atatürk tarafından beğenilmekteydi. Bu ekonomik çekişme İnönü Hükümeti'nin İktisat Vekili olan M.Şerif Bey'in yerine Celal Bayar'ın getirilmesini sağladı. Bu çekişme 1937 yılında Celal Bayar' Başbakanlığa getirilmesine kadar devam etmiştir.¹⁹⁴

26 Eylül tarihli gazetelerde yer alan haberde, Başvekilde kat'i değişiklik yapıldığı belirtilmekte ve söz konusu haberde:¹⁹⁵

“ Bir büyük asker ve diplomata ihtiyaç gösteren makam, bu yeni devrede bir iktisatçıya lüzum göstermiştir. En kestirme yol, bu iktisatçıyı doğrudan doğruya işbaşına getirmek, para, ziraat, iktisat şeklinde olan memleket davaları ile yeni bir tarzda ve yeni usullerle uğraşmasına imkan bırakmaktır.” görüşüne yer verilmekte idi. Bu haberden de anlaşıldığı gibi yapılan bu değişikliklerin ağırlıklı olarak iktisadi politikalar sebebiyle yapıldığını değerlendirebiliriz.

C. CHP Programlarında Yaşanan Değişiklikler

A-RMHC'nin Cumhuriyet Halk Fırkası'na dönüşüm çalışmalarında Atatürk tarafından hazırlanıp yayınlanan Dokuz Umde'nin 5'inci umdesi, ekonomik kalkınma üzerinedir. Parti bu ilkelerle seçime girmiştir. Bu umde, İktisat Kongresi'nde alınan kararlarla da uyum içerisindedir. (Bakınız EK-7 Dokuz Umde) 5'inci umdenin 10 maddesinin çoğunluğu köylünün durumunun iyileştirilmesi üzerinedir. 9'uncu maddesi ise özel sektörü koruyucu kanunlar çıkarılacağına dairdir. Bu madde aynı zamanda ülkede liberal bir politika izleneceğinin de ilk işaretidir.¹⁹⁶

Tek parti dönemi boyunca dört yılda bir toplanan CHP Kurultaylarının en önemli işlerinden biri Parti Programı üzerine yapılan çalışmalardır.¹⁹⁷ CHF'nin ilk programı 1931 tarihlidir. Ancak, 1923 genel seçimleri öncesinde Atatürk'ün 8 Nisan 1923 tarihli “Dokuz Umde” olarak bilinen “Seçim Beyannamesi” de bir program taslağı olarak kabul edilmelidir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Uyar, a.g.e., s. 82.

¹⁹⁵ Tan, “Başvekilde Kat'i Değişiklik”, 26 Eylül 1937, ss. 1,10.

¹⁹⁶ Uyar, a.g.e., ss. 71-74.

¹⁹⁷ Bu dönemde CHP Tüzükleri de bazı önemli değişikliklere uğramıştır. 1980 sonrasında ise, CHP Kurultaylarında yenilenen ve değiştirilen Parti Programı değil, Parti Tüzüğü'dür. Bkz. Hakkı Uyar, “1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, TÜSES Yayınları, İstanbul, 2000; Hakkı Uyar, 1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/yayinlar>, (02 Temmuz 2010)

¹⁹⁸ “Atatürk, “Atatürk'ün Tamim,Telgraf ve Beyannameleri IV”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991., ss. 488-490.

Ülkeyi işgalden kurtaran Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin partiye dönüşmesiyle ortaya çıkan CHF, kurtuluşçu ve modernleştirici bir partiydi. Ülkeyi kurtaran partinin, devlet kurması/ulus inşa etmesi söz konusuydu 1923 sonrasında tüm tek parti dönemi kabul edilen CHP programlarına (1931, 1935, 1939 ve 1943) bakıldığında –dokuz Umde de dahil olmak üzere-, yeni bir devlet, yeni bir ulus inşası açıkça görülür. Nitekim, M. Kemal 9 Mayıs 1935 tarihinde, CHP Dördüncü Büyük Kurultay'ında yaptığı konuşmada da Türk Devrimi'ni bu şekilde izah etmektedir.¹⁹⁹

“Uçurumun kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Ondan sonra, içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler... İşte Türk genel devriminin kısa bir özeti...”

Devletçilik ilkesi, 1931 programında diğer ilkeler ile birlikte parti programına eklenmiştir. Programın, 2'nci kısım 1c maddesinde.²⁰⁰

“Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır” denerek devletin iktisadi alanda olacağı parti programına alınmıştır.

1935 programında, “ ...Partimizin güttüğü bütün bu esaslar Kemalizm prensipleridir.” denmekte, Atatürk ilkelerinin parti programının ana vasıfları olduğu bir kez daha teyit edilmektedir. Atatürk İlkelerin izah edildiği bölümde, Devletçilik ilkesinin altında devletin ekonomiye müdahalesi daha ayrıntılı bir şekilde alınmış ve şöyle izah edilmiştir.²⁰¹

“Özel kınav ve çalışma esas olmakla beraber, imkan olduğu kadar az zaman içinde ulusumuzu genliğe ve yurdu bayındırlığa erdirmek için, genel ve yüksek asıgıların gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda, devleti filiğ surette ilgilendirmek başlıca esaslarımızdandır.

Devletin ekonomi işleri ile ilgisi filiğ surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir.

¹⁹⁹ Özerdim, Sami, “Atatürkçünün Elkitabı”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 116.

²⁰⁰ 1931 CHF Programı, <http://www.chp.org.tr/CHP-Kutuphanesi.aspx>

²⁰¹ 1935 CHF Programı, <http://www.chp.org.tr/CHP-Kutuphanesi.aspx>

Devletin filiğ olarak hangi ekonomik işleri yapacağıının belirtilmesi, ulusun genel ve yüksek asığlarına bağılıdır. Bu lüzum üzerine devletin filiğ olarak kendi yapmaya karar verdiği iş, eğer bir girişit elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü bir kanun çıkarmaya bağılıdır. Bu kanunda özel girişitin uğrayacağı zararın devlet tarafından ödem şekli gösterilecektir. Bu zarar oranlanırken, gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz.”

Altı ok’un aşamalı bir şekilde kabul edilmesi gibi, Kemalizm de tek parti dönemi boyunca, özellikle de Atatürk döneminde- gelişerek bir ideoloji niteliği kazanması hep parti programlarında yer almış ve belli bir çerçeveye oturmuştur. Ancak, oluşturulan ideolojik iskeletin içeriğinin tam olarak doldurulduğunu söylemek oldukça zordur. Atatürk’ün ölümünden kısa bir süre önce CHP’nin yayınladığı On Beşinci Yıl Kitabı’nda, 1923 Tüzüğü’nün birinci maddesinde sıralanan amaçlara benzer bir şekilde şunlar dile getirilmektedir:²⁰²

“Cumhuriyet Halk Partisi’nin üç(üncü) ve dördüncü Büyük Kongrelerinde tanzim olunan Parti programı Türk milletini, milli ülküsüne götürecek olan ana yolları tam, kat’i ve açık olarak gösterir. Bu program, şu veya bu sınıf ve zümre için değil; bütün millet için, milletin yeni ve ileri hedefi olan medeni yükseliş uğrunda çalışacak bütün vatandaşlar içindir. Bu program bugünkü ve yarınki cumhuriyet nesilleri için inan esaslarını anlatan ve Kemalizm’in ortaya koyduğu ve Partinin bayrağında kırmızı zemin üzerinde altı beyaz okla temsil ettiği altı ehemmiyetli vasfı ihtiva eder.”

D Kemalizm Kavramının Parti Programına Girmesi

Kemalizm kavramının ilk kullanımı Serbest Cumhuriyet Fırkası ile, Cumhuriyet döneminde ikincisi denenen çok partili rejim arayışları sırasında. Aslında, Kurtuluş Savaşı yıllarında/1919-1920’lerde İngilizler ve Fransızlar da, Kuvayı Milliyecileri, işgale direnen milliyetçileri kastederek Kemalist terimini kullanmıştı.²⁰³ Ülke içinde sonraki kullanım ise, 1930 yılına aittir. Ahmet Cevat Emre, 1928-1933 yılları arasında çıkardığı Muhit dergisinde Kemalizm terimini ilk kez 1930 yılının yaz aylarında (Temmuz 1930) kullandı. Emre: *“Kemalizm doktrin olarak, bütün siyasi prensipleri malum bir demokrasi mektebidir”* diyordu.²⁰⁴ Ali Naci Karacan çıkardığı İnkılap

²⁰² Cumhuriyet Halk Partisi, “On Beşinci Yıl Kitabı”, s. 4.

²⁰³ Gotthard Jaeschke, “Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri”, (Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara, 1971

²⁰⁴ Yalansız, Nedim, “1930’lar Türkiye’sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*”, cilt III, sayı 8, yıl 1998, ss. 25-48.

gazetesinde, 2 Aralık 1930 tarihindeki başyazısında: “Rusya’da nasıl bir Komünizm, İtalya’da nasıl bir Faşizm varsa, bizde de bir Kemalizm olmalıdır” diyordu.²⁰⁵

İsmet Giritli, “Atatürkçülük Nedir Ne Değildir?” adlı makalesinde Kemalizm’i şöyle tanımlar:²⁰⁶

“Kemalizm bir Çağdaşlaşma-Modernleşme, Yenileşme-Batılılaşma” hareketinin ideolojisidir. Bunun akılcılık ve ilimcilik unsuru, Türk Milletinin geri kalmasında gerçek İslam dini ile ilgisi olmayan akıl dışı birtakım hurafeler ve batıl itikatlarla mücadeleyi öngörür. Türk toplumunun kurtuluş yolu akıl ve ilimdir.”

Gerçekten de Kemalist devrimlerin hepsinde ilim ve akılcılığın rehber olduğunu görürüz. Yapılan bütün devrimler bir program dahilinde ilim rehber alınarak hazırlanmıştır. Yine devrin Milli Eğitim Bakanı Dr.Reşit Galip’in Atatürk’e yönelttiği bir soruya Atatürk’ün cevabı bunu doğrular niteliktedir.²⁰⁷

“Ben manevi miras olarak hiçbir nass-i katı, hiçbir doğma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış düstur bırakmıyorum. Benim manevi mirasım ilim ve akıldır. Zaman süratle dönüyor...Böyle bir dünyada asla değişmeyecek hükümler getirdiğini iddia etmek aklın ve ilmin inkişafını inkar etmek olur...Benden sonra beni benimsemek isteyenler, bu temel mihver üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse, manevi mirasçılarım olurlar.”

Kemalizm, CHP’nin Mayıs 1935 tarihinde toplanan Dördüncü Büyük Kurultayı’nda kabul edilen CHP Programı ile resmiyet kazanmıştır. Programın “Giriş” kısmında Kemalizm ile ilgili şu değerlendirme yer almaktadır:²⁰⁸

“Cumhuriyet Halk Partisi’nin programına temel olan ana fikirler, Türk Devrimi’nin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak ortaya konmuştur.

Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı’nca da kabul olunan tüzüğün genel esaslarında ve Genel Başkanlığın, aynı kurultayca onanmış olan bildiride ve 1931 kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildiride saptanmıştır.

Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır.

²⁰⁵ Tunçay, a.g.e., s. 518.

²⁰⁶ Giritli, İsmet, “Atatürkçülük Nedir Ne Değildir?”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Der: Ahmet Köklügiller, İstanbul, 2007, ss.317-318.

²⁰⁷ Giritli, a.g.e., 320.

²⁰⁸ “C.H.P. Programı”, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, ss. 1-2.

Partimizin g tt    bütün bu esaslar, Kemalizm prensipleridir.”

Kemalizm’in ulusçu ideolojisinin esas çatısı emperyalizme karşı sava la kurtarılan vatani ya atacak olan milleti oluşturma’dır. Yani Kemalist  nderli e göre ulusçuluk bir ırk ve kan meselesi değildir. 1930’larda Türk Tarihi ve Dili  zerine yapılan  alı malar Atatürk’ün tanımıyla çelişen değil aksine bunu desteklemeye yönelik giri imlerdir. Her devrim kendi ulusunu yaratmıştır. Ulus ve devletlerin kurulu  süreçleri kimi zaman birbiriyle başat bir şekilde ilerlemiştir. Bu dönem Kemalist  nderli in ulus vurgusu topluma ulus kimliğini benimsetme iradesinin ortaya konmasıdır. Kemalizm’in ulusçu ideolojisi Irkçı-Turancı hareketin savunduğu yayılmacılıkla arasına kesin bir ayırım koymuştur. Atatürk’ün su sözleri Kemalist  nderli in bu vurguyu yaptığını ispatlamaktadır.²⁰⁹

“ slamcılık ve Turancılık siyasasının basari kazandı ına ve dünyayı uygulama alanı yapabildi ine tarihte rastlanamamaktadır. Soy ayrımı gözetmeksizin, bütün insanlığı kapsayan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihte yazılıdır. Bizim açık ve uygulanabilirlik gördüğümüz siyasal yöntem, “ulusal siyasadır.”

Ayrıca Atatürk diğer uluslarla olan ilişkisini “yurtta sulh, cihanda sulh” sözüyle özetlemiştir. Kemalizm’in ulusçuluk anlayışı Irkçı-Turancılardan farklı olarak emperyalizme karşı ve tıpkı ilk Türküler gibi halk ıdır.

Kemalizm’in ulusçu ideolojisi ise kurulu  ve gelişim a amalarıyla tam ba ımsızlı ıdır. Başka ulusların esaretini asla kabul etmez. Irk ıların yaptığı gibi başka devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda faaliyet göstermek söyle dursun kendi milli çıkarlarını her şeyin üzerinde tutarak diğer milletlerle eşit bir ilişki kurma prensibini ilke edinmiştir.

Kemalizm, ulusçu ideolojisinin günümüz Türkiye’sinin var olmasında en önemli etkenlerden biridir. Tam ba ımsızlı a, Misak- i Milli’ye dayanan Atatürk Milliyetçiliği milli mücadele döneminde milletimizin, ve ülkemizin her yönden güçlenmesinde en önemli ideolojik dayanaklardan biri olmuştur.

E. Kemalizm ve Devletçilik

Uzun bir kapitülasyon döneminden, bu dönemin ülkeyi her şeyi ile sömüren, yer altı, yerüstü kaynaklarını dışa akıtan uygulamasından sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için ulusal bir ekonomiye yönelmek kaçınılmaz olmuş, devletçilik ilkesi

²⁰⁹ Atatürk, (1999), a.g.e., s.587.

ulusal bir ekonomiyi kurmanın ve bu ekonomiyi güçlendirmenin temeli olarak kabul edilmiştir. Türk devrimlerinde devletçilik, ülke olanaklarının kullanılmasında, işletilmesinde kalkınmada, çağdaşlaşmada devletin ekonomiye yön veren ilkesidir.²¹⁰

1923-1929 yılları arasında özel sermayenin kalkınma için gerekli yatırımları yapamaması, ve Dünyayı sarsan 1929 ekonomik bunalımı, liberal ekonomik politikaların tam bir başarısızlığını vurguluyordu. Devletçilik ilkesi bu koşulların ürünü olarak doğdu. Böylece hem altyapı kurulacak, sanayileşme gerçekleştirilecek ve üretim artırılacak, hem de hakça bir paylaşım yapılacak ve ekonomik gücü kullanan sınıfın halkı ezmesine olanak verilmemiş olacaktı.²¹¹

Devletin ekonomideki etkinliği Cumhuriyetin başından beri var olan bir gerçektir. Ancak devletçilik resmi bir politika olarak 1931 yılında benimsenmiştir.

1930 yılı başında “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” başlığıyla hazırlanan ancak dönemin İktisat Vekili Şakir Kesebir’in adıyla anılan plan,²¹² devletçiliğe geçiş sürecinde yapılan ilk kapsamlı incelemedir. Şakir Kesebir başkanlığındaki bir komisyonun Türkiye’nin çeşitli yerlerinde yaptığı incelemeler sonucunda ortaya çıkan tarım sektörüyle ilgili satırlarına göre tarımsal üretimin artırılması için ucuz ve kolay kredi imkanları sağlanmalı, muamele ve arazi vergisi muaflığı temin edilmeli ve belli bir süre gümrük koruması getirilmelidir. İplik, mensucat ve trikotaj sanayi içinde gümrük koruması getirilerek kredi olanakları geliştirilmelidir. Demir sanayii mutlaka tesis edilmeli, petrol, demir ve bakır gibi madenler de milli sermaye tarafından işletilmelidir. Bunların dışındaki alanlarda yabancı sermayenin çalışabilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmalı, genel teşvik ve kolaylıklar maden kesimini de sağlanmalıdır.²¹³

Plan, dönemin başında genel bir ekonomik tablo sunma işlevini görürken, programlı bir devlet işletmeciliğine geçiş konusunda somut bir öneri getirmese de devletçiliğe doğru geçişin ipuçlarını vermiştir. Temel sektörlerle yönelik bir iktisadi plan

²¹⁰ Kili, Suna, “*Kemalizm ve Çağdaşlaşma*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Der: Ahmet Köklügiller, İstanbul, 2007, s.367.

²¹¹ Kışlalı, A.Tamer , “*Kemalizm ve Çağdaşlaşma*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Der: Ahmet Köklügiller, İstanbul, 2007, s.388

²¹² İktisadi Program, Ali İktisat Meclisi’nin Haziran 1929 tarihindeki toplantısında gündeme gelmiş ve bu iş için İktisat Vekili Şakir Kesebir başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Komisyon üç gruba ayrılarak Türkiye’nin çeşitli yerlerindeki üretim olanaklarını incelemiş ve programa ihtiyaç duyulan mamulleri ülke içinde yetiştirebilme anlayışı kaynaklık etmiştir. Hazırlanan projeler, incelenmesi için 13 Ocak 1930 tarihinde Başvekil İsmet Bey’e verilmiş ve 4 Mart 1930 tarihinde de “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” adıyla yalnızca dokuz adet basılmıştır. (Tekeli, İlhan, Selim İleri, Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009, ss.98-10)

²¹³ Tekeli, a.g.e., s. 98-99, 266,277, 284-285.

hazırlanması ve hammadde işleme amacının gündeme taşınması bu geçişin bir habercisi sayılabilir.

Atatürk'ün devletçilik ilkesine ilk değindiği yer ise, 1930-1931 aralığında gerçekleştirdiği üç aylık yurt gezisi sırasında geldiği İzmir'dir. 21 Ocak 1931 tarihindeki konuşmasında, o zamana kadar ekonomik alanda yeterli başarının gösterilememesini doğal karşılamak gerektiğini ifade ederken, bu durumun partinin yol göstericiliği ve yardımı ile ortadan kalkacağını belirtmekte ve devletçiliği:²¹⁴

“ Fırkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamen demokratik, halkçı bir program olmakla beraber iktisadi noktai nazardan devletçidir... Halkımız tab'an devletçidir ki, her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimizin tabayii ile fırkamızın programında tamamıyla bir mutabakat vardır. Bu istikametten yürüyeceğiz” şeklinde açıklamaktadır.

Atatürk, 20 Nisan 1931 tarihinde yayınladığı beyannamede de ekonomik açıklamalarda bulunmuştur. Beyannamede, devletçiliğin de içinde yer aldığı altı ilkenin partinin değişmeyen nitelikleri olduğu vurgulanmış, partinin 1931 yılı kongresinde hemen hemen aynı şekilde kabul edilen devletçilik ilkesi tanımlanmıştır. Sınıfsal ayrım yerine meslek temsiliyeti ve iş bölümü kavramları öne çıkarılarak, her meslek kesiminin korunması ve sarsılmayan bir hükümet otoritesinin kurulması gerekliliği dile getirilmiş, vergilerin ödeme gücüne göre belirlenme çalışmalarının süreceği belirtilmiş ve bütün devlet işlerinin milli iktisat açısından mutlaka kârlı olması koşulu aktarılmıştır.²¹⁵

1932 yılından itibaren sanayileşme politikasına odaklanan demeçlerde bulunan Atatürk, Celal Bayar'ın İktisat Vekilliğine atanması sebebiyle kendisine gönderdiği telgrafta, herkesin milli iktisat yolunda ve pratik tedbirlerle hareket etmesi gerekliliğine işaret ediyordu.²¹⁶

1937 yılında yaptığı meclis açılış konuşmasında:²¹⁷

“Endüstrileşmek, en büyük milli davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit endüstriyi kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan savunması olmak üzere, ürünlerimizi

²¹⁴ Atatürk, 1997, a.g.e., ss.297-298.

²¹⁵ Atatürk, 1991, a.g.e., s.606-609.

²¹⁶ Kutay, Cemal, “Celal Bayar Cilt:I-IV”, Cilt:I, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939, s.43.

²¹⁷ İnan, 1972, a.g.e., s.121,129.

değerlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşmak için bu zorunluluktur” saptamasını yapıyor, devletin düzenleyici rolünü öne çıkaran:²¹⁸

“Kesin zorunluluk olmadıkça, piyasalara karışılmaz; bununla beraber, hiçbir piyasada boş değildir.” cümlesiyle, daha bir netlik kazandırıyordu.

Atatürk’ün bu açıklamaları, CHP programlarındaki temel ilkelerle uyum gösterirken, bürokrasinin devlet işletmeciliğiyle yakından ilgilendiğini de ortaya koymaktadır.

Atatürk’ün görüşlerini daha net ve ayrıntılı bir biçimde çoğunluğunun kendisin kaleme aldığı ve uzun yıllar ortaokullarda ders kitabı olarak okutulan yurttaşlık bilgilerine ait kitapta da bulmaktayız.²¹⁹ Atatürk, demokrasi’nin temelini oluşturması sebebiyle bireyciliği esas alan Türkiye’nin ekonomide de bunu öne çıkardığını söylemektedir. Ancak bir toplumda devletin yapması gereken işlevler bu sistemin tam anlamıyla uygulanmasını olanaklı kılmadığından, toplumun genel yararı için devlet, bazı ekonomik işlerle ilgilenmek mecburiyetindedir.²²⁰

Görüldüğü gibi Atatürk ilkeleri içinde de yer alan devletçilik ilkesi Komünizmde olduğu gibi ekonominin bütün alanlarında katı bir devletçiliği öngörmemekte, özel sektöründe içinde yer aldığı karma bir ekonomik sistemi içermektedir.

SONUÇ

Siyasi bağımsızlıktan sonra sıra iktisadi bağımsızlığı kazanmaya gelmişti. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra ekonominin alacağı biçim ve yön, Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nde belirlendi. Kongrede belirlenen Misak-ı İktisadi Esasları’nda ekonomide ulusalcılık ön plana çıkmıştır. Yabancı sermayeye de karşı olunmamakla birlikte ülke yasalarına bağlı

²¹⁸ İnan 1972, a.g.e., s.128.

²¹⁹ İnan, Afet, “Medeni Bilgiler ve Atatürk’ün El Yazıları”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.7.

²²⁰ İnan, 1988, a.g.e., s.45-46.

kalınması yönünde önemle durulmuştur. Kongrede özel girişimciliğin canlandırılması ve bunun için, kredi olanaklarının ve eğitim, ulaştırma, haberleşme gibi altyapı ve teknik hizmetlerin hükümetçe sağlanması ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılması öngörülüyordu. Bu maksatla, ekonomi politikasını yönlendirici yeni kurumlar olarak Ticaret ve Sanayi Odaları, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ali İktisat Meclisi ve İktisat Bakanlığı bu maksatla kurulmuştur. Liberal bir politika izlemeyi amaç edinen hükümet özel sektörün kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da Sanayi ve Maadin Bankası ve İş Bankası'nı kurmuş, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu çıkarmıştır. Sanayinin önemli bir kesimini oluşturan Türk köylüsü de unutulmamıştır. Köylünün sırtında ağır bir yük olan aşar vergisinin kaldırılması, sahipsiz toprakların köylülere dağıtılması ve Ziraat Bankası aracılığıyla ucuz kredi verilmesi bu dönemde alınan önemli kararlardır.

Fakat tüm bu alınan tedbirlere rağmen ekonomide istenen sonuçlara ulaşılamamış, ülkenin iktisadi gelişimi tam olarak sağlanamamıştır. Bunda yerli sanayicinin yeterli altyapıya sahip olmaması, kredi imkanlarının yeterli miktarda olmaması, sanayinin yabancıların ve azınlığın elinde olması gibi sebepler ön plana çıkmıştır. Lozan Barış Antlaşması gereği Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış ticarete 1929 yılına kadar 1913 yılında belirlenen gümrük vergilerine tabi olması bu konuda hükümetin elini kolunu bağlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur. İthalattaki düşük vergi oranları doğal sonuç olarak ithalatın artmasına sebebiyet vermiştir. Bu da yerli sanayinin gelişmesini engellemiştir.

1929 yılında Amerika'da başlayan ve başta Avrupa olmak üzere bütün saran Dünya Ekonomik Buhranı, Türk ekonomi tarihi için bir dönüm tarihi olmuştur. Kriz sonrası, ekonomilerin korumak isteyen Avrupa Devletleri ekonomilerini korumak maksadıyla ithalatlarına kota koyma yoluna gitmiştir. Bu durum, Avrupa'ya tahıl ve maden hammadde ihracat eden Türkiye'nin ekonomik göstergelerini alt üst etmiştir. Düşük gümrük vergisi uygulamasıyla birleşen bu durum, dış ticaret dengesine Türkiye aleyhine bozmuş, Türk lirasının Avrupa paraları karşısında değer kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Aynı yıllarda Serbest Cumhuriyet Fırkası ile yaşanan çok partili siyasi yaşama geçiş denemesi ise halkın hükümetin ekonomik politikalarından memnun olmadığını göstermesi açısından önemli bir siyasi gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca 1929 yılında ödenmesine başlanacak Osmanlı borçları, 1929 yılı ile birlikte Türk ekonomisinin sırtına binen diğer bir olumsuz faktör olmuştur.

Ortaya çıkan bu olumsuz tablo, devletin ekonomiyi harekete geçirmesini ve bunun sanayi alanında olmasını zorunlu kılmıştır Atatürk, ekonomik bağımsızlığın kazanılmasının sanayileşmeden geçtiğinin farkındaydı. Ayrıca Avrupa ülkelerinin dış ticaretlerine koyduğu sınırlamalar sebebiyle satılamayan ürünlerin ülke içinde işlenmesi gerekmektedir. Bunun sağlanması ise ancak devletin ekonomide daha etkin rol almasından geçmekteydi.

1929-1938 yılları arası Devletçiliğin çok yoğun olarak hissedildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Kemalizm'in ana ilkeleri arasına konan bu ilke önce parti tüzüğüne girmiş daha sonra Anayasaya da konarak yasalaştırılmıştır.

Devletçi sanayileşme programı büyük ölçüde bütçeden ayrılan kaynaklarla yürütülmüştür. Bu süreçte iç ve dış borç yükü arttırılmadığı gibi, açık finansman yoluna da gidilmemiştir. Finansman kaynağı, büyük ölçüde temel tüketim malları üzerine konan dolaylı vergiler olmuştur.

Bu sanayileşmenin sağlanmasında yurt dışında mali ve teknik destek alındığı da muhakkaktır. Bu ülke ise büyük oranda Sovyetler Birliği olmuştur. Sovyetler Birliği'nin planlı bir ekonomi politikası ile sanayileşme alanında hızlı bir gelişme sağlaması ve daha da önemlisi, ekonomik bunalımla karşılaşmadan bu gelişmesini sürdürmesi, Türkiye tarafından yakından izlenmiş ve ilk beş yıllık sanayi planı Sovyetlerin yardımı ile hazırlanmıştır. Bilhassa dokuma sanayinin kurulması için bu ülkeden mali yardım alınmış ve bu borcun ödemesi mal ile yapılmıştır.

Dönem süresince sanayi üretimi önemli gelişme göstermiştir. Devletçilik uygulamasının somut düzeyde sanayileşmeye yönelmesi bu dönemde ilk meyvelerini vermeye başlamıştır. Temel tüketim mallarının yerli üretim ile sağlanması büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Sanayinin desteklenmesi için Sümerbank ve Sanayi ve Kredi Bankası, madencilik alanında Etibank ve denizcilik alanında destek sağlamak için ise Denizbank kurulmuştur. 3460 sayılı Devlet İşletmeleri Kanunu ile sanayi kuruluşları İktisadi Devlet Teşekkülleri adı altında bir araya toplanmıştır.

Dönem içerisine, sıkı bir şekilde takip edilen devletçilik politikası ile dış ticaret tekrar dengeye oturtularak Türk parasının değeri korunmuştur. Bu dönemde en dikkat çeken hususlardan biri de kesinlikle karşılıksız para basılmamasıdır. Türk parasının değerinin korunması en çok üzerinde durulan konu olmuştur. Merkez Bankası'nın kurulması ile birlikte de ülkenin kendi para politikasını bağımsız olarak oluşturması sağlanmıştır.

1929 yılında, 1913 yılı gümrük vergilerinin uygulanmasının bitmesi ile birlikte ithalatı kısmak maksadı ile gümrük vergileri yükseltilmiş, Bunun yanı sıra halkta yerli malı kullanma bilincinin oluşturulması sağlanarak ithalatın kısılması üzerinde durulmuştur. Bu maksatla, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurularak halk tasarruf yapmaya ve yerli kullanmaya teşvik edilmiştir.

Atatürk, devletin ekonomiye müdahaleleri ile birlikte, kişisel özgürlüklerin korunmasına da büyük önem vermiştir. Ona göre ekonomik faaliyet ferdi teşebbüsü engelleme noktasına gelmemelidir. Onun devletçilik ideolojisinde fertle devlet arasında korunması gereken bir denge vardır. Yani ılımlı bir devletçilik anlayışı vardır. Atatürk , ferdi teşebbüsün korunmasını ve desteklenmesini her zaman demokratik rejimin kaçınılmaz bir koşulu olarak görmüş ve ekonomik kalkınmanın temelinde ferdi teşebbüs ve menfaatin bulunmasını doğal bir olgu olarak kabul etmiştir. Bu anlayış ile, bütün ekonomik vasıtaları ferdin elinden alan ve milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek isteyen komünizmden de farklılık arz eder. Bu dönemde mevcut hükümetin sıkı bir Devletçilik politikası izlenmesi sebebiyle, daha ılımlı bir devletçilik görüşü olan Celal Bayar'a önce İktisat Vekilliği daha sonra da Başbakanlık görevi verilmiştir.

Kriz döneminde uygulamaya konulan Atatürkçü ekonomik düşüncede temel amaç; imtiyazsız ve sınıfsız bir biçimde topyekun olarak bütün halkın refahını yükseltmek olmuştur.

Bütün olumsuz şartlara rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan miras üzerinde oldukça kısa bir sürede ve adeta yoktan var olacak tarzda bir ekonomik mucize yaratılmıştır.

Gerek iktisadi, gerekse sosyal ve siyasi alanlarda uygulamaya konulan yeniliklerin her yönü ile Türkiye ve Türk Milletinin şartlarına en uygun, en gerçekçi görüşler olduğu görülmüş, bu inkılaplarla, Türk Toplumu temelden değiştirilerek, çağdaşlaşma yolunda çok önemli mesafe kat edilmiştir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Acar, Yalçın, "Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen Politikalar", Dora Yayınları, Bursa, 2009,
- Akdoğan Ahmet, "Serbest Fırka Hatıraları", (III. Baskı), Nebioğlu Yayınevi, Ankara, 1994.
- Atatürk, M., Kemal, "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III", Der.,Nimet, Arsan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları",Ankara, 1997,
- _____, "Atatürk'ün Tamim,Telgraf ve Beyannameleri IV", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991.
- Atay, Falih Rifki, "Çankaya", Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004,
- Avcıoğlu, Doğan, " Milli Kurtuluş Tarihi , Dördüncü Kitap", İstanbul, 2000,
- Aydemir, İ. Süreyya, "Tek Adam Cilt:III", Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005,
- Aysan, Mustafa, "Atatürk'ün Ekonomi Politikaları", İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1980,
- Boratav, Korkut, "Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985", Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993,
- Çavdar, Tevfik, "Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)", İmge Kitabevi, Ankara, 1992,
- _____, "Serbest Fırka", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 8, İletişim yay.
- _____, "Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950", İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s.292.
- _____, "Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950", İmge Kitabevi, Ankara, 1995,
- Çeçen, Anıl, A.Suat Doğruel, ve Fatma Doğruel, "Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Kriz", Egemen Yayınları, İstanbul, 1990,
- Çelebican, Güngör, "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumsallaşma Hareketi", A.Ü.S.B.F., Ankara, 1982,

- Derin, Haldun, "Türkiye'de Devletçilik", Çitari Biraderler Basımevi İstanbul,1940,
Dilan, H. Berke, Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1929), İstanbul, 1998.
Etilmez Mahfi, "Küresel Finans Krizi", Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009,
Emrence, Cem, "99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası", İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
Ergin, Feridun, "Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi", Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1977.
Esmer, A. Ökürü, "Türk Diplomasisi (1920-1955)", Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 1959.
Galbraith, John Kenneth, "Büyük Kriz", Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009,
Gotthard Jaeschke, "Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri", (Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara, 1971.
İplik, A., Kadir, Karayılmazlar, Ekrem, Organ, İbrahim, İplik, "Devlet Borçları", Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2005,
İnan, Afet, "İzmir İktisat Kongresi", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989,
_____, "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İlk Türkiye İktisat Kongresindeki İftitahi Nutukları, İzmir İktisat Kongresi", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989,
_____, "Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.
_____, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
_____, "Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998,
_____, "Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
İnce, Macit, "Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)" Seçkin Yayınları, Ankara, 1996.
Karaduman, Fethi, "Çöküş ve Doğuş", Atatürk Devrimi", Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Kazgan, Gülten, "Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)", Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008,
Kepenek, Yakup, "Türkiye Ekonomisi", Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, a.g.e.
Kocatürk, Utkan, "Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri", Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007,
Kumkale, Tamer, "Atatürk'ün Ekonomi Mucizesi", Pegasus Yayınları, İstanbul, 2007,
Kutay, Cemal, "Celal Bayar Cilt:I-IV", Cilt:I, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939.
Nere, Jacques, "1929 Krizi", Kalite Matbaası, İstanbul, 1980,
Okyar, Osman, Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye", Türkiye İİ Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997,
Önder, Mehmet, "Atatürk'ün Yurt Gezileri", Türkiye İİ Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.
Öz, Esat, "Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1950)", Gündoğan Yayınları", Ankara, 1992.
Özertim, Sami, "Atatürk'ün Elkitabı", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.

- Parasız, İlker, "Türkiye Ekonomisi, 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları", Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.
- Parker, Selwyn, "Büyük Çöküş", Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008,
- Renouvin, Pierre, "Birinci Dünya Savaşı Tarihi Cilt I", Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1977,
- Lewis, Bernard, "Modern Türkiye'nin Doğuşu", Türk Tarih Kurumu,, Ankara, 2000,
- Okyar, Osman, "Dış Ticaret ve Ecnebi Sermayesi Meseleleri, Yeni Türkiye", Nebioğulları Yayınları, İstanbul, 1959.
- Sevgi, Cezmi, "Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı", Beta Yayınları, İstanbul, 1994.
- Soral, Erdoğan, "Özel Kesimde Türk Mütenebbüsleri", TÖA Yayını, Ankara, 1974,
- Soyak, Hasan Rıza, "Atatürk'ten Hatıralar", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005
- Tekeli, İlhan İkin, Selim, "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2009,
- Tezel, Yahya, "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi:1923-1950", Yurt Yayınevi, Ankara, 1994,
- Thornburg, M. Weston, "Türkiye Nasıl Yükselir?", Nebioğlu Yayınları, Tercüme eden:S.Yazıcıoğlu, İstanbul, 1950.
- Tokgöz, Erdoğdu, "Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-1997)", Maj Yayınevi, Ankara, 1997,
- Tuna, Serkan, "Türkiye'de Devlet İktisatçılığı ve Sümerbank (1932-1939)", Derlem Yayınları, İstanbul, 2009,
- Tunçay, Mete, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- Uyar, Hakkı, "Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi", Boyut Kitapları, İstanbul, 1999
- Varcan, Nezih, Tufan Çakır, "Maliye Tarihi", Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2000,
- Yaşar, Memduh, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978", Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1980,
- Yavi, Ersal, "Bir Ülke Nasıl Batırılır ?", 4. Baskı, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2001,

Makaleler

- Altıparmak, Aytekin, "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi", Erciyes Üniversitesi, SBE Dergisi, Sayı 13, Kayseri, 2002,
- Coşkun, Ali, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi", Atatürkçü Düşünce Dergisi, Sayı:4, Kasım,
- Giritli, İsmet, "Atatürkçülük Nedir Ne Değildir?", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Der: Ahmet Köklügiller, İstanbul, 2007,
- Gökçen, M. Ahmet, "Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişim", Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:23, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998,
- Güneş, Günver, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:61, Cilt:21, Ankara, Mart 2005,
- Hiç, Mükerrrem, "Atatürk ve Ekonomik Rejim, Devletçilikten Günümüzde Piyasa Ekonomisine", Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:23, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998,

- Kıralı, A.Tamer, "Kemalizm ve Çağdaşlaşma", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Der: Ahmet Köklügiller, İstanbul, 2007,
- Kili, Suna, "Kemalizm ve Çağdaşlaşma", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Der: Ahmet Köklügiller, İstanbul, 2007,
- Koç, Mustafa, "Türk Kamu Maliyesinde Kemalist Devrimler", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 89, Ankara, Haziran 2004,
- Mavioğlu, Ertuğrul, "Türkiye'de Sol Nerede", Radikal, 30 Mart 2004.
- Özen Ahmet, Özpençe Özay (Nisan 2006). "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Borçlanma Politikaları ve Sonuçları", Mevzuat Dergisi, Nisan, 2006, Sayı: 100,
- Öevki,Mehmet, "Sanayi Kuruluşlarında Eleman Meselesi", Kadro Dergisi, Sayı:31, İstanbul, 1934,
- Uzunoglu, Sadi, "1929 Bunalımı, Borsa Çöküşü ve İktisatçılar", Ekonomik Panaroma, www.ekonomikpanaroma.com , 2009.
- Vural, İstiklal Yağar, "Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye Geçiş" Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:28, Kütahya,
- Yalansız, Nedim, "1930'lar Türkiye'sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları", cilt III, sayı 8, yıl 1998,

Resmi Yayınlar

Düştur

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Kavanin Mecbuası

Gazeteler**

Anadolu

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Milliyet

Serbes Cumhuriyet

Vakit

İnternet Siteleri

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, <http://www.atam.gov.tr>

Cumhuriyet Halk Partisi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.chp.org.tr/>

Ekonomik Panaroma İnternet Sitesi, <http://www.ekonomikpanorama.com/>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Resmi İnternet Sitesi, <http://tbmm.gov.tr/>

EK 1: Misak-ı İktisadi Esasları

Afet İnan, “İzmir İktisat Kongresi”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, ss.19-20.

İzmir: 17 Şubat (1339-1923) açıldığı gün, saat:10

Bütün Türkiye’nin Ziraat, Sanayi, Ticaret ve İşçi zümrelerinden müntehab bin yüz otuz beş murahhasın iştirakiyle İzmir’de in’ikad eden ilk (Türkiye İktisat Kongresi) nin müttefikan tespit ve kabul ettiği (Misak-ı İktisadi) esaslarıdır:

Madde-1: Türkiye, milli sınırları dahilinde, lekesiz bir bağımsızlık ile, dünyanın barış ve gelişme unsurlarından biridir.

Madde-2: Türkiye halkı egemenliğini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez; ve milli hakimiyete dayanan meclis ve hükümetine her zaman destek verir.

Madde-3: Türkiye halkı, tahrip etmez; imar eder. Bütün emeği ekonomik yönden ülkeyi yükseltmek amacına yöneliktir.

Madde-4: Türkiye halkı, tükettiği malı olabildiğince kendi yetiştirir. Çok çalışır, zamanda, parada ve ithalatta savurganlıktan kaçır. Milli üretim için yeri geldiğinde geceli gündüzlü çalışır.

Madde-5: Türkiye halkı, servet olarak bir altın hazinesi üzerinde oturduğunun bilincindedir. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapır; yeniden orman yetiştirir. Madenleri kendi ulusal üretimi için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır.

Madde-6: Hırsızlık, yalancılık, ikiyüzlülük ve tembellik en büyük düşmanımız; taassuptan uzak dindarca bir anlayış her yerde ilkemizdir. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı kutsallığına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşmanca propagandalardan nefret eder ve bunlarla mücadeleyi hep bir görev bilir.

Madde-7: Türkler, bilgelik ve yetenek aşığıdır. Türk, her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir; fakat her şeyden önce ülkesinin malıdır. Eğitime verdiği yücelik dolayısıyla (Mevlûdu şerif) Kandil günü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak kutlanır.

Madde-8: Birçok savaşlar ve zorunluluktan dolayı azalan nüfusumuzun artması ile beraber sağlıklarımızın, hayatlarımızın korunması en birinci amacımızdır. Türk; mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ata mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi beden eğitiminin yayılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve özeni göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve sayılarını çoğaltır.

Madde-9: Türk, dinine, ulusuna, toprağına, hayatına ve varlığına düşman olmayan uluslara hep dosttur; yabancı sermayesine karşı değildir. Ancak kendi yurduna, kendi diline ve yasasına uymayan kurum ve kuruluşlarla ilişkide bulunmaz. Türk, bilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun doğrudan doğruya alır ve her türlü ilişkide fazla aracı istemez.

Madde-10: Türk, açık alın ile serbestçe çalışmayı sever; tekel istemez.

Madde-11: Türkler, hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, birbirlerini candan severler. Meslek, zümre itibariyle el ele vererek birlikler, ülkelerini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak

12- Türk kadını ve kocası ve çocuklarını, misak-ı iktisadiye kurallarına göre yetiştirir.

Numarası: 342, Tertip 3, Cilt 5, Ankara, 23 Ağustos 1923, s.180.

V. TİCARET MUKAVELESİ

24 temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir.

Bir taraftan,

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti,

Ve diğer taraftan,

Türkiye,

Münasebatı iktisadiyelerini hukuku düvel esası üzerine ve ticareti teşvik ve mübadelatı teshil edecek en münasip şekillerde tesis arzusile mütehassis olarak,

Bu maksatla bir Mukavelename aktine karar vermişler ve Murahhasları olmak üzere:

Haşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyeti Müttenidesi ve Maverayı ebhar Britanya arazisi ve Hindistan İmparatoru Hazretleri:

İstanbulda Fevkalâde Komiser Asaletlû sir Horace george Montagu Rumbold, Baronet, G.C.M.G.;

Fransa Cumhuriyeti Reisi:

Fransa Sefiri Kebiri, Cumhuriyetin Şarkta Fevkalâde Komiseri, Lejyon donör nişanı millisinin Grandofisiye rütbesini haiz Ferik Ceneral Müsyü Morice Pellé;

Haşmetlû İtalya Kralı Hazretleri:

Ayandan, İtalya Sefiri Kebiri, İstanbulda Fevkalâde Komiser, Senmoris ve Lazar ve Kuron Ditali nişanlarının Grankruva rütbesini haiz asaletlû Marki Camille Garroni;

Atina Fevkalâde Murahhas ve Orta elçisi, Senmoris ve Lazar nişanının Komandör ve Kuron Ditali nişanının Grandofisiye rütbesini haiz Müsyü Jules César Montagna;

Haşmetlû Japonya İmparatoru Hazretleri:

Soley Lövan nişanının birinci rütbesini haiz, Roma Fevkalâde Sefiri Kebir ve Murahhası Müsyü Kentaro Otchiai, Jusammi;

Haşmetlû Yunanlılar Kralı Hazretleri:

Esbak Heyeti Nuzzar Reisi Sovör nişanının Grankruvasini haiz Müsyü Eleftherios K. Véniséelos;

Londra Orta Elçisi, Sovör nişanının Komandör rütbesini haiz Müsyü Démètre Caclamanos;

Haşmetlû Romanya Kralı Hazretleri:

Orta Elçi Müsyü Constantin İ. Diamandy;

Orta Elçi Müsyü Constantin Contzesco;

Haşmetlû Sırp-Hırvatlar-Slovenler Kralı Hazretleri:

Bern de, Fevkalâde Murahhas ve Orta Elçi Doktor Müsyü Miloutine Yovanovitch,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti:

Umuru Hariciye Vekili, Edirne Meb'usu İsmet Paşa;

Umuru Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekili, Sinop meb'usu Doktor Rıza Nur bey;

Sabık Vekil, Trabzon meb'usu Hasan Bey;

Hazaratını tayin etmişlerdir. Müşarileyhim usulüne muvafık ve muteber görülen salâhiyetnamelerini ibrazdan sonra ahkâmı atıyeyi kararlaştırmışlardır:

FASIL I.

MADDE 1

İşbu Mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ını müteakip diğer Düveli âkide arazisinden neşet ve vürut eden mahsulâtı tabiiyeye veya mamuleye, Türkiye'ye hini ithallerinde tatbik olunacak tarifeler 1 eylül 1916 tarihinde mevkii mer'iyete konulan Osmanlı sıklığı eşya tarifeleri olacaktır.

MADDE 2

1 eylül 1916 tarihli Osmanlı tarifesinde murarrer ve Türk evrakı nakdiyesi ile istifa kılınan rüsum, ber veçhi ati tayin edilen şerait dairesinde kambiyo fiatına göre zaman zaman tadil ve tashih olunacak olan emsalî tezyide tâbi tutulacaktır.

İşbu emsal 1 mart 1923 tarihinde mevkii mer'iyette bulunan emsal olacaktır. Ancak merbut 1 numaralı cetveldi tadat edilen mevat «9» misle tâbi olacaktır.

Ber veçhi balâ zikredilen emsal kambiyo fiatına göre atıdaki kavaide tevfikân tanzim ve telif olunacaktır:

Bu emsal İngiliz lirası 745 kuruş kâğıt para kıymetinde olduğu bir zamanda tesbit edilmiş olduğundan eğer işbu Mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ına tekaddüm eden ay zarfında Türk lirasında fii mezkûre nisbetle %30 dan fazla vasatî bir tezayüdü kıymet husule gelirse 12 ve 9 misilleri aynı ayın fii vasatîsi ile mütenasiben tenzil edilmek lâzım gelecek bu suretle tadil ve tashih edilen misil; müteakip üç ay zarfında mabihüttatbik olarak devam edecektir; Bu misil üç ayın hitamında, icap ederse, son ayın vasatî kambiyo fiatına göre yeniden tadil olunacaktır. Aynı veçhile eğer işbu Mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ına tekaddüm eden ay zarfında Türk lirası bir İngiliz lirası için 745 kuruştan ibaret fii iptidaiye nisbetle %30 dan fazla vasatî bir tenezzülü kıymet gösterirse 12 ve 9 misilleri aynı ayın vasatî fiatına göre tezyitolunabileceklerdir; bu suretle tadil ve tashih edilen misil, müteakip üç ay zarfında mabihüttatbik olarak devam edecektir; Bu misil, üç ayın hitamında, icap ederse, son ayın vasatî kambiyo fiatına göre yeniden tadil olunacaktır.

Türk lirasının tenezzülü kıymeti halinde «5» misli, 12 ve 9 misillerinin tâbi oldukları şerait dahilinde tezyit olunabilecek ve fakat Türk lirasının tezayüdü kıymeti halinde misili mezkûr ancak İngiliz lirası evrakı nakdiye olarak beş Türk lirasından dun bir kıymette bulunduğu zamandan itibaren tenzil olunmak icap edecektir.

Meskûkâtın ıslâhı halinde, ber veçhi balâ tesbit olunan muhtelif misiller gümrük rûsumunun miktarına hâlel getirmeyecek surette yeni ve eski sikke arasındaki farka göre tadil olunacaklardır.

MADDE 3

Türkiye, atideki hususat için lüzum görülebilecek olanlardan maada, bilcümle ithalât veya ihracat memnuiyetlerini işbu Mukavelenamenin mevkiî mer'iyete vaz'ını müteakip refetmeği ve işbu Mukavelenamenin devamı müddetince tekrar tesis eylememeği taahhüt eder:

- 1- Hayatı gıdaiyeye elzem olan menabii muhafaza ve milletin faaliyeti iktisadiyesini vikaye etmek,
- 2- Selâmeti Devleti temin eylemek,
- 3- Eşhas ve hayvanat ve nebatatı emrazı sariye ve hayvaniye ve nebatiyeden vikaye etmek,
- 4- Afyon ve sair semmiyatın istimaline mâni olmak;
- 5- Türkiyede istimali memnu bulunan mevaddı küuliyenin ithalini meneylemek;
- 6- Altın sikkenin veya altın madeninin ihracını menetmek;
- 7- Devlet inhisarları tesis veya idame eylemek.

Diğer Düveli akideden her biri tarafından, kendisine mezkûr Devletin ahkâmı kavanini mucibince, muhik bir muamelei mütekabile ifası şartile, Türkiye, memnuatı hiçbir nevi fark gözetmeksizin tatbik etmeği ve eşyayı memnua için istisnalar veya ruhsatlar bahşeylediği halde, hiçbir âkit Devlet ticaretinin zararına olarak diğer bir Devleti âkide veya her hangi bir Devletin ticaretini asla mazharı müsaade etmemeği taahhüt eyler.

MADDE 4

Muamelei mütekabile şartile Türkiyede aksiz veya istihlâk resmi, diğer Düveli âkide memalikinden neşet ve vûrut eden emtiaya, ancak Türkiyede istihsal edilen ayni veya mümasili veya üzerinden istifa olunduğu miktarda olmak üzere tatbik edilecektir.

Bundan maada Türkiye merbut 2 numaralı Cetvelde muharrer mevattan mezkûr Cetvelde gösterilen istihlâk rûsumunu kendi tebaasile diğer Düveli âkide tebaası arasında ayni şeraiti müsavat dairesinde olmak üzere tahsilde devam edebilecektir.

Muamelei mütekabile şartile oktruva rüsumu veya memurini mahalliyece istifa kılınan diğer her resim, eğer Türkiyede istihsal edilen mevat üzerine mevzu ise, Türk mahsulâtı ile diğer Düveli âkide memalikinden neşet ve vürut eden mehsulât arasında bir fark gözetilmeksizin tatbik olunacak ve eğer Türkiyede istihsal edilmeyen mevat üzerine mevzu ise, menşe ve mevritleri neresi olursa olsun aynı veya mümasili bilcümle ecnebi mahsulâtına hiçbir nevi fark gözetmeksizin aynı suretle tatbik edilecektir.

MADDE 5

Diğer Düveli âkideden her biri tarafından kendi kavaninine tevfi kan Türkiyeye muhik bir muamelei mütekabile yapılmak şartile, Türkiyenin, mahsulâtı tabiiye veya mamulâtı her hangi bir madde üzerine vaz'etmiş olacağı veya edebileceği her ihracat resmi, hiçbir vasıta ile diğer Düveli âkideden her hangi birisinin ticareti zararına bir fark ihdas edilemeyerek, bilcümle mürselünileyh memalik için müsavi surette tatbik edilecektir.

MADDE 6

Türkiyenin, tarife hususunda veya alelûmum diğer her gûna ticarî hususatta, bu günkü tarihli Muahdename mucibince Türkiyeden ayrılan araziden her hangi birisine veyahut, hudut ticareti için, hemhudut bir Devlete tatbik edebileceği fevaidi mahsusa müstesna olmak üzere, Türkiye birinciden beşinciye kadar olan Maddelerde mevzu bahs hususatta diğer her hangi bir memlekete tatbik edeceği daha müsait her muameleden diğer Tarafeyni âkideyi istifade ettirecektir.

MADDE 7

Türkiye ve diğer Düveli âkide, ithal edilen eşyanın menşei olan memleketi irae etmek üzere iş bu eşyanın mezkûr memleket istihsalât ve imalâtı milliyesinden olduğunu veyahut mezkûr memlekette uğradığı tahavvûlât dolayısıyla o surette telâkki edilmek lâzımgeldiğini müsbıt resmi bir şehadetname ibrazını ithalâtta bulunan eşhastan mütekabilen talep edebileceklerdir.

İşbu Faslâ merbut 3 numaralı nûmuneye tevfi kan tertip olunacak menşe şehadetnameleri, gerek Ticaret veya Ziraat Nezareti, gerek mürsılın mensup olduğu Ticaret Odası gerekse mürselünileyh memleketin kabul edeceği diğer her teşkilât veya heyet tarafından ita edilecektir. Mezkûr şehadetnameler mürselünileyh memleketin bir mümessili siyasî veya şehbendarisi tarafından tasdik olunacaktır.

Posta paketleri, mürselünileyh memleket bunların bir mahiyeti ticariyeyi haiz ırsalâtı olmadiğini anladığı takdirde menşe şehadetnamesinden vareste tutulacaklardır.

MADDE 8

Maahaza işbu Fasil ahkâmından istifade keyfiyeti, diğer her hangi bir ecnebi memlekete bahşettiği muamele kadar müsait bir muameleyi, Mukavelenamenin bütün müddeti devamınca, Türkiyeye temin etmeyecek olan Düveli âkideden hiçbir tarafından talep edilemeyecektir.

MERBUT I.
9 MİSLE TÂBİ MEVADIN LİSTESİ

Tarife numarası	
65	Patates
69	Portakal
121	Şekerli Müstahzarat
130	Maden Suları
178	Parlak Deriler
180	Domuz derileri
185-187-188	Ayak kapları
192	Eldivenler
200-201	İşlenmiş veya işlenmemiş kürkler
217-218	Mobilya
273-274-275	El işlemleri(brodörü), dantelalar ve pamuk Şeritler
302	Kaba ipek kırpıntısı
305	Gaze ilââh,
306	İpek tül ilââh,
308	İpekli mensucat,
311-312	İpek tuhafiyeler (çamaşırlar)
314	İpekli kumaş ve elbise harçları (Pasmantöri)
324	Yün kuşak ve şallar
339	Elbise
348	Yazlık, kışlık şemsiyeler ilââh

MERBUT II.
İSTİHLÂK RÜSUMU

		Kuruş	Kilosu
Çay	40	"	"
Kahve	20	"	"
Petrol	6	"	"
Pirinç	10	"	"
Margarin ve oleomargarin ve diğer şuhumu hayvaniye	80	"	"
Stearin mumları	30	"	"
Adi sabun	5	"	"
Yeni ve müstamel torba ve çuval	5	"	"
Baharat	30	"	"
Kibrit	2	"	60 kibritlik her kutusu
Mum kibrit	1	"	60 " " "
Sigara kâğıdı	1	"	50 yaprağı
Çakmak	25	"	Tanesi
Şeker	15	"	Kilosu
Bisküvi			
Çikolata			
Süt hulâsası			
Şekerleme ve glikoz			
Meşrubatı gayri küliye			
Gazoz, limonata diğer bütün şerekli müstahzarat			
Tömbeki	40		Muhtevi oldukları yüzde miktarında şekere nazaran bir istihlâk resmine tâbidirler.
		kuruş kilosu	

MERBUT III.
MENŞE ŞEHADETNAMESİ NÜMUNESİ

..... de mukim

Müstehsil veya fabrikator

[1] de mukim.....Efendinin
vekili tüccardan

..... Efendinin

Kendi mes'uliyeti altında olarak atide muharrer emtianın mürsil tarafından bize ibraz edilen vesaiki mutebereye istinaden [2] (Türk yahut....)menşe veya mamulâtından olduğunu huzurumuzda beyan eylediğini tasdik eyleriz.

(Şehadetnameyi ita eden daire) (3)

Bu emtia.....ye ait olarak.....de tacir veya fabrikatör
Efendi namına(.....vapuru veya kara tariki) ile gönderilmiştir.

Denklerin adedi ve nev'i	Markalar Numara	Vezni safi ve gayri safi (kilogram hesabı ile) yahut hacmi istiap ve kıymet	CİNSİ EMTİA

Mes'uliyetim tahtında olarak bu suretle tarafımdan teyit kılındı.

Tarih:

Sene:

(Beyannameyi verenin imzası)

Keyfiyet tarafımızdan (Şehadetnameyi ita eden daire) bittasdik balâda muharrer emtianın muamelei bey'iyesinin filhakika bu memlekette ifa edildiğini de ayrıca teyit eyleriz.

(Tarih ve şehadetnameyi ita eden dairenin imzası)

..... Şehbenderhanesince görölerek işbu imza tasdik olunmuştur.

(Tarih, imza ve şehbenderhane

mühürü).

[1] Lüzumsuz meşruhat tayyedilecektir.

[2] Şehadetname müstahsil veya fabrikator veyahut vekili tarafından alındığı zaman «Mürsil tarafından bize ibraz edilen vesaiki mutebereye istinaden» Kelimeleri hasfedilecektir.

[3] Şehadetnameler gerek Ticaret veya Ziraat Nezaretleri, gerek mürsilin mensup olduğu ticaret odası ve gerek mürselünileyh memleketin muvafık göreceği diğer her nevi teşkilât veya cemiyet tarafından ita edilecektir.

FASIL 2.

MADDE 9

Türkiye, aynı hususta kendisine muamelei mütekabilede bulunulmak şartile, milli sefaine tatbik atmekte olduğu muameleye müsavi bir muameleyi veya diğer her hangi bir Devlete tatbik etmekte olduğu veya edebileceği daha müsait bir muameleyi diğer Düveli âkide sefainine tatbik etmeği taahhüt eyler.

Türkiye, diğer Düveli âkideden her birisine karşı ve Düveli mezkûreden herbiri Türkiyeye karşı saydı mahiyi, bahrî kabotajı, yani ülkesinin bir limanından alınan emtia ve yolcuların aynı ülkenin diğer bir limanına bahren naklini ve limanlar hidematını yani cer ve kılavuzluk ve her hangi mahiyette olursa olsun bilcümle hidematı dahiliyeyi kendi sancağına hasretmek hakkını muhafaza eder.

MADDE 10

Saydı mahî bahrî kabotaj ve liman hidematı hakkında Maddei anifede zikrolunan istisnaat mahfuz kalmak şartile, memlekete vürut edecek veya memleketten çıkacak her nevi emtianın ithal veya ihracı veya yolcuların nakli hukukuna ve sefainin liman, dok, rıhtım ve mersalarda tevakkuf, tahmil ve tahliyelerine müteallik bilcümle teshilâttan istifadelerine ait hususatta bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan Düveli âkidei sairenin her biri, millî sefaine tatbik ettikleri muameleye müsavi bir muameleye mütekabilen yekdiğerine tatbik edeceklerdir.

Kezalik, aynı muamelei mütekabile şartile, Hükûmet, memurin, eşhası hususiye, cemiyat veya her nevî müessesat nam veya menfaatine olarak tahsil olunan rüsumu sıhhiye, liman, rıhtım, demirleme, kılavuzluk, karantina, fener rüsum ve rusumu mümasilei saire gibi, sefainin mükellef olduğu her nevi rüsum, tekâlif ve tediyat hususunda da müsavatı mutlaka cari olacaktır.

İthal veya ihraç edilen emtia üzerine mevzu rüsum ve tekâlif, ancak emtia mezkûrenin menşe ve mevrit veya mahreçlerine göre tayin edildiği ve birinci Faslın ahkâmına tevfiakan diğer bilcümle Düveli âkideye sureti mütesaviyede mabihüttattbik bulunduğu cihetle Türkiye, muamelei mütekabileye mazhar olmak şartile, ithal veya ihraç edilen emtiayı, ithalât veya ihracata tevassut eden sefinenin sancağı, muvasalat veya azimet limanları, geminin seyrüseferi ve iskelelerde tevakkufu üzerine müesses hiçbir resmi mütefavit, resmi munzam veya her hangi mahiyette veya ne nam altında olursa olsun bir gûna tezyidi rüsumata tâbi tutmamağı kezalik taahhüt eyler.

MADDE 11

Sefine ve gemilere ve bunların hamulelerine ve yolcularına müteallik olup harpten evel Türkiye tarafından müteber tanınmış veya başlıca Düveli bahriye tarafından atıyen muteber tanılabilir olan her nevî vesaik veya şehadetnameler Türkiye tarafından diğer Düveli âkide tabiiyetinde bulunan sefain hakkında muteber ve Türkiye sefine ve gemilerine ita edilen mütekabil şehadetnamelere muadil addedilecektir.

Bu ahkâm, Türkiye tarafından Türk sefine ve gemilerine, başlıca bahrî Devletler tarafından tatbik edilen usule muadil şerait dairesinde olmak üzere, ita edilen vesaik ve şehadetnameler ancak Düveli âkidece bizzat kendileri tarafından verilen vesaik ve şahadetnameye muadil addedildiği takdirde muteber olacaktır.

FASIL 3.

MADDE 12

Türkiye, muamelei mütekabile şartile, diğer Düveli âkideden her hangi birisinin memleketinden neşet eden muhsulâtı, tabiiye veya mamuleyi muamelâtı ticariyede her türlü gayri kanunî rekabete karşı temin etmek üzere bilcümle tedabiri teşriiye veya idariyeyi ittihaz ve ikamei davaya müsaade etmeği taahhüt eyler.

Türkiye, kezalik muamelei mütekabile şartile, üzerlerinde veya asıl ilk zarflarında yahut haricî zarflarında menşe, cins, mahiyet veya evsafı muhsusaları hakkında doğrudun doğruya veya bilvasıta sahte tarifâtı havi marka, isim, işaret veya her türlü alâmatı taşıyan bilcümle muhsulât veya emtianın ithal veya ihracı ile dahilde imalini, tedavülünü, bey'ini ve meydanı furuhta vaz'ını, mücazâtı mahsusa ile men ve terhip etmeği taahhüt eyler.

MADDE 13

Türkiye, aynı hususta kendisine muamelei mütekabilede bulunulmak şartile, evsafı muhsusalarını toprak veya iklimden alan muhsulâtın bir unvanı mahallî taşıması hakkını veya unvanı mahallî istimalinin caiz olabileceği şeraitini tayin veya tanzim edip diğer âkit bir memlekette mevki mer'iyette bulunan ve salâhiyattar memurini tarafından Türkiyeye sureti muntazamada tebliğ olunan kavanine ve kavanini mezkûre mucibince müttahaz idarî veya adlî mukarrerata tevfiği hareket etmeği taahhüt eyler. Kavanin veya mukarreratı mezkûre hilâfına olarak unvanı mahallî taşıyan muhsulât veya emtianın ithal ve ihracı ile imal, tedavül, beyi veya mevkii furuhta vaz'ı Türkiye tarafından menedecek ve 12 inci Maddede zikrolunan tedabir ile cezalandırılacaktır.

MADDE 14

Türkiye işbu Mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren on iki ay müddetin inkizasından evel:

1- Mülkiyeti sinaiyenin himayesine dair olup, 2 haziran 1911 tarihinde Vaşingtonda tadil edilen 20 Mart 1883 tarihli beynelmilel Paris Mukavelenamesine, muamelât ve usulü mahsusasına tevfiқан, iştirak etmeği,

2- Kezalik edebiyata ve sanayii nefiseye ait asarın himayesine müteallik olarak 13 Teşrinisani 1908 tarihinde Berlinde tekrar tadil edilen 9 eylül 1886 tarihli beynelmilel Bern Mukavelenamesi ile edebiyata ve sanayii nefiseye ait asarın himayesine dair 20 mart 1914 tarihli Bern munzam Protokoluna iştirak eylemeği taahhüt eder.

Balâda mezkûr Mukavelenamelerle Protokolun Türkçe lisanına tercüme hakkına dair ahkâmına müteallik olarak Türkiye tarafından dermeyan edilen kaydı ihtiraziye bu Mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ını takip eden sene zarfında mezkûr Mukavelenamelerle Protokolü müştereken imza etmiş bulunan diğer Devletler tarafından hiç itiraz vuku bulmadığı takdirde işbu Mukavelenameye vazîlimza bulunan Düveli saire de salifüzzikir kaydı ihtiraziye işbu Mukavelenamenin müddeti devamınca itiraz eylemeyeceklerdir.

İşbu Mukavelenameye vaziülümza bulunan Devletler Türkiyenin hakkı tercüme müteallik kaydı ihtirazisine iştirakte devam edemedikleri takdirde Türkiye anıfüzzikir Mukavelenamelerle Protokola iştirakle devam mecbur tutulamayacaktır.

3- Türkiye, aynı müddetin inkızasından evel, mezkûr Mukavelenameler esasatına tevfiikan, Düveli sairei âkide tebaasının sinaate, asari edebiyeye ve sanayii nefiseye ait mülkiyetini kavanini müessire ile tasdik ve himaye etmeği taahhüt eyler.

MADDE 15

Mülkiyeti sinaiye, edebiye veya sanayii nefise mülkiyeti umuruna müteallik evrak, defatir ve plânlara ve bunların Türkiye devairinden, lehlerine Türkiyeden arazi tefrik olunan Devletler devairine, muhtemel olan devir veya tebliğine dair bilcümle mesail alâkadar memleketler arasında mahsus Mukavelenameler ile tanzim edilecektir.

Ahkâmı umumiye

MADDE 16

Düveli âkide, işbu Mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı anında, kendi hakimiyet veya idarelerine tâbi bulunan bir Hükûmeti muhtareye malik Dominyonların, Müstemlekelerinin, memaliki mahmiyelerinin veya Maverayı Ebharda kâin memalik veya arazilerinin kâffesinde veya bazılarında Mukavelenamei mezkûr ahkâmının tatbik edilmeyeceğini beyan etmek hakkını muhafaza etmekte olup bu takdirde Türkiye, mezkûr Dominyonlar, Müstemlekeler, memaliki mahmiye, memalik veya araziye karşı işbu Mukavelenameden mütevellit taahhüdatından azade kalacaktır.

Şukadar ki Düveli mezkûre, işbu Mukavelename mucibince yapacakları beyanat ile Mukaveleden ihraç edebilecekleri Hükûmeti muhtareye malik her Dominyon, Müstemleke, memleketi mahmiye, memleket veya arazi namına işbu Mukavelename ahkâmına muahharen iştirak edebileceklerdir.

MADDE 17

Trablusgarptan neşet eden veya oraya giden emtia ve mahsulât Türkiyede İtalyan emtia ve mahsulâtının tâbi olduğu usulün aynına tâbi tutulacaktır.

Türkiyeden neşet eden veya Türkiyeye giden emtia ve mahsulât Trablusgarpte diğer her ecnebi memlekete yapılan en müsait muameleden müstefit olacaktır.

MADDE 18

İşbu Mukavelename beş sene müddet için aktolunmuştur.

Birinci Fasla müteallik olarak bir taraftan Türkiye diğer taraftan Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti daha kısa bir müddet zarfında mübadelâti ticariyeleri için yeni bir nizam tesisine tevessül lüzumunu gördüklerinden, işbu Mukavelenameyi, otuz aydan ibaret olan ilk bir devrenin inkızasından sonra, her zaman feshetmek hakkını, fesihten altı ay sonra salıfüzzevir Mukavelenamenin tesiri nihayet bulmak üzere, yekdiğerine karşı tanımakta mutabık kalmışlardır.

Bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan Düvelit âkidei saireden her biri, Mukavelenamenin tatbiki hakkında berveçhi balâ tespiti edilen müddetler zarfında her zaman ve kendilerinden bu hususta talep vaki olur olmaz yeni ticaret muahedeleri akti zımnında mezkûr müddetlerin inkızasından evel ikmalini temin için kemali faaliyetle takip edecekleri müzakerata girişmeği taahhüt ederler.

Eğer mebhüsünan müzakerat salıfûlbeyan müddetlerin inkızasından evel netice pezir olmamış bulunursa Tarafeyni Âliyeyni âkideynden herbiri serbestii hareketini tekrar iktisap edebilecektir.

MADDE 19

İşbu Mukavelename tasdik edilecektir.

Tasdiknameler sürati mümkün ile Pariste tevdi olunacaktır.

İşbu Mukavelename bugünkü tarihli Sulh Muahedenamesi ile aynı şerait dahilinde mevkii mer'iyete girecektir.

Tasdikanlılmakal, balâda zikrolunan Murahhaslar işbu Mukavelenameyi imza etmişlerdir.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde yalnız bir nüsha olarak tanzim edilmiş olup bu nüsha Fransa Hükûmeti Cumhuriyesi hazinei evrakına tevdi olunacak ve Hükûmeti mezkûre vaziülizma Devletlerin herbirine birer musaddak nüshasını ita edecektir.

Horace Rumbold.
Pellé
Garroni
G.C. Montagna
K. Otchiai
E.K. Vénisélos
D. Caclamanos
Constantin Diamandy
Constantin Contezesco

M.İsmet
Dr.Rıza Nur
Hasan

BÖLÜM III

MALI HÜKÜMLER

KESİM I

OSMANLI DEVLET BORCU

MADDE 46

İşbu Kesime ekli çizelgede belirtildiği üzere, Osmanlı Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye-i], Türkiye, 1921-1913 Balkan Savaşları sonucu olarak kendilerine Osmanlı İmparatorluğundan topraklar katılmış Devletler, İşbu Antlaşmanın 12 nci ve 15 nci Maddelerinde belirtilen adalarla, bu Maddenin son fıkrasında belirtilen toprak parçası kendilerine bırakılmış olan Devletler ve, son olarak, İşbu Andlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış Asya toprakları üzerinde yeni kurulan Devletler arasında, İşbu Kesimde belirtilen şartlar içinde, bölüştürülecektir. Bundan başka, yukarıda belirtilen bütün bu Devletler, 53 ncü Maddede gösterilen tarihlerden başlayarak, Osmanlı Devlet Borcu hizmetlerinin ödenmesine ilişkin yıllık yükümlere [taksitlere] de, İşbu kesimde belirtilen şartlar içinde, katılacaklardır.

Türkiye, 53 ncü Maddede belirtilen tarihlerden başlayarak, öteki Devletlere yükletilmiş katılma paylarından artık hiç bir biçimde sorumlu tutulmayacaktır.

1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı egemenliği altında olup, Türkiye'nin, İşbu Andlaşmanın 2 nci Maddesinde saptanan sınırları dışında bulunan Trakya arazi, Osmanlı Devlet Borcunun bölüştürülmesi konusunda, İşbu Andlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış gibi sayılacaktır.

MADDE 47

Osmanlı Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye] Meclisi, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak üç aylık bir süre içinde İşbu Kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde yazılı borçlanmalara ilişkin olan ve ilgili Devletlerden her birine düşen yıllık taksitlerin tutarını, 50 nci ve 51 nci Maddelerde kabul edilmiş esaslara dayanarak saptayacak ve bu tutarı sözü geçen Devletlere bildirecektir.

Bu Devletler, Osmanlı Borcu Meclisinin bu konudaki çalışmalarını izlemek üzere, İstanbul'a temsilciler gönderebileceklerdir.

Osmanlı Devlet Borcu Meclisi, Bulgaristan ile yapılmış 27 Kasım 1919 tarihli Antlaşmanın 134 ncü Maddesinde öngörülen görevleri de yerine getirecektir.

İşbu bu Maddede yazılı ilkelerin uygulanması konusunda, ilgili taraflar arasında doğabilecek her türlü anlaşmazlıklar, 1 nci fıkrada belirtilen bildirinin yapılması tarihinden başlayarak en çok bir ay içinde, Milletler Cemiyeti Meclisinden atanması rica edilecek bir hakeme sunulacak ve bu hakem, en çok üç aylık bir süre içinde kararını verecektir. Hakemin kararları kesin olacaktır. Anlaşmazlığın sözü geçen hakeme sunulmuş olması, yıllık taksitlerin ödenmesini geciktirmeyecektir.

MADDE 48

İşbu Kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde gösterilen Osmanlı Devlet Borcunun aralarında bölüştürüleceği, Türkiye'den baska Devletler, 47 nci Maddede öngörülen aylık taksitlerden her birine düşen pay konusunda, 47 nci Madde uyarınca kendilerine yapılacak bildiri gününden başlayarak üç aylık bir süre içinde, Osmanlı Devlet Borcu Meclisine, kendi paylarının güvence altına alınması için yeterli sağlancalar [karşılıklar, rehinler] vereceklerdir. Bu sağlancalar yukarıda belirtilen süre içinde gösterilmemiş olursa, ya da bu sağlancaların uygun olup olmadığı konusunda anlaşmazlık çıkarsa, İşbu Andlaşmanın İmzacısı Devletlerden herhangi birince, Milletler Cemiyeti Meclisine başvurulabilecektir.

Milletler Cemiyeti Meclisi, sağlanca olarak ayrılan gelirlerin toplanmasını, aralarında Borcun bölüştürülmüş olduğu, Türkiye dışındaki Devletlerde bulunan uluslararası maliye örgütlerine emanet edebilecektir. Milletler Cemiyeti Meclisinin kararları kesin olacaktır.

MADDE 49

İlgili Devletlerden her birine düşecek yıllık taksitler tutarının 47 nci Madde hükümleri uyarınca kesin olarak saptanmasına girişileceği günden başlayarak bir aylık bir süre içinde, İşbu Kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde gösterilen Osmanlı Devlet Borcunun nominal anaparasının bölüştürölme yol ve yöntemlerini saptamak üzere, Paris'te bir komisyon toplanacaktır. Bu bölüştürme, yıllık taksitlerin bölüştürölmesi için kabul edilen oranlara göre, borçlanma sözleşmeleriyle İşbu Kesimin hükümleri göz önünde tutularak, yapılacaktır.

1 nci fıkrada öngörülen Komisyon, Türk Hükümetinin bir temsilcisiyle, Osmanlı Devlet Borcu Meclisinin temsilcilerinden, Birleştirilmiş Borç ve İkramiyeli Türk

Tahvilleri [Düyun-u Muvahhide ve İkramiyeli Türk Tahvilatı, la Detta unifiYe et les Lots turc] dışında kalan Osmanlı Devlet Borcunun bir temsilcisinden ve ilgili Devletlerden her birinin atayabileceği birer temsilciden kurulacaktır. Komisyonunda görüş birliğine varılamayacak bütün sorunlar, 47 nci Maddenin 4 ncü fıkrasında öngörülen hakeme sunulacaktır.

Türkiye, kendi payını temsil etmek üzere yeni borç senetleri çıkarmağa karar verirse, Borç anaparasının bölüştürülmesi, önce, Türkiye bakımından, Türk Hükümetinin temsilcisinden, Osmanlı Devlet Borcu temsilcisinden ve Birleştirilmiş Borç ve İkramiyeli Türk Tahvilleri dışındaki borcun temsilcilerinden kurulu bir Komitece yapılacaktır. Yeni çıkartılmış borç senetleri Komisyona teslim edilecektir; Komisyon da, bunların, bir yandan Türkiye'nin aklanmış [ibra edilmiş] olduğunu, öte yandan da borç senetlerini ellerinde bulunduranların, Osmanlı Devlet Borcundan kendilerine bir pay düşen öteki Devletlere karşı haklarını göz önünde tutarak, borç senetlerini ellerinde bulunduranlara verilmesini sağlayacaktır. Osmanlı Devlet Borcundan her Devlete düşecek payı temsil etmek üzere çıkartılacak senetler, Bağlıklı Yüksek Tarafların ülkelerinde, her türlü damga resimlerinden ya da bu senetlerin çıkartılmasının yol açabileceği her çeşit vergilerden bağışık tutulacaktır.

İlgili Devletlerden her birine düşecek yıllık taksitlerin ödenmesi, İşbu Maddenin, nominal anaparanın bölüştürülmesine ilişkin hükümleri yüzünden, ertelenmeyecektir.

MADDE 50

Yıllık taksitlerin 47 nci Maddede öngörülen bölüştürülmesi ile, Osmanlı Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye] nominal anaparanın 49 ncü Maddede sözü edilen bölüştürülmesi, aşağıdaki gibi yapılacaktır:

(1) 17 Ekim 1912 tarihinden önce borçlanmalar ve onlara ilişkin yükümler, 1912-1913 Balkan Savaşlarından sonraki durumda Osmanlı İmparatorluğu ile, Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı İmparatorluğundan toprak almış Balkan Devletleri ve İşbu Andlaşmanın 12 nci Maddesinde belirtilen adalar kendilerine verilmiş olan Devletler arasında bölüştürülecektir; bu savaşlara son veren Andlaşmaların ya da

sonradan yapılan Andlaşmaların yürürlüğe girişlerinden bu yana meydana gelen ülke değişiklikleri de göz önünde tutulacaktır.

(2) Bu ilk bölüştürmeden sonra, Osmanlı İmparatorluğunun üzerinde kalmış borçlanmaların ve onlara ilişkin yıllık taksitlerin, 17 Ekim 1912 ile 1 Kasım 1914 tarihi arasında, Osmanlı İmparatorluğunun yapmış olduğu borçlanmaların ve bunlara ilişkin taksitlerin ertelenmesiyle artmış olan geri kalan parçası [bakiyesi], Türkiye ile, bu Andlaşma uyarınca kendilerine Osmanlı İmparatorluğundan toprak katılmış Asya'da yeni kurulmuş Devletler ve bu Antlaşmanın 46 nci Maddesinde belirtilen toprağın kendisine verilmiş bulunduğu Devlet arasında bölüştürülecektir.

Anaparanın bölüştürülmesi, İşbu Antlaşmanın yürürlüğe girişi tarihinde her borçlanmanın anaparasının tutarı üzerinden yapılacaktır.

MADDE 51

50 nci Maddede öngörülen bölüştürme sonucu olarak, Osmanlı Devlet Borcu'nun [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'nin] yıllık borçlarından, ilgili her Devlete düşen pay şöyle saptanacaktır:

(1) 50 nci Maddenin lik fıkrasında öngörülen bölüştürme için, önce, 12 nci ve 15 nci Maddelerde belirtilen adalar ile, Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış toprakların tümüne düşen payın saptanmasına girişilecektir. Bu payın 50 nci Maddenin 1 nci paragrafı hükümleri uyarınca bölüştürülmesi gereken yıllık taksitler toplam tutarına göre tutarı, yukarıda sözü geçen adalarla toprakların, birlikte hesaplanan ortalama genel gelirinin, Osmanlı İmparatorluğunun 1910-1911 ve 1911-1912 mali yılları içindeki -1907 yılında konulmuş ek gümrük vergisi gelirini de kapsamak üzere- ortalama genel gelirine olan oranına eşit oranda olacaktır.

Böylece saptanan tutar, daha sonra, bir önceki fıkrada öngörülen topraklar kendilerine verilmiş bulunan Devletler arasında bölüştürülecektir; bu işlem üzerine, sözü geçen Devletlerin her birine düşen payın, aralarında bölüşülen toplam tutara göre oranı, Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış bütün topraklar ile 12 nci ve 15 nci Maddelerde belirtilen adaların -1910-1911 ve 1911-1912 mali yılları içindeki- genel ortalama geliri oranıyla aynı oranda olacaktır. Bu fıkrada öngörülen gelirlerin hesaplanmasında, gümrük vergi gelirleri dikkate alınmayacaktır.

(2) 46 nci Maddenin son fıkrasında belirtilen toprağı da kapsamak üzere, İşbu Andlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan topraklara gelince, ilgili

Devletlerden her birine düşen payın, 50 nci Maddenin 2 nci fıkrası hükümleri uyarınca bölüştürülecek yıllık taksitlerin toplam tutarına göre tutarı, ayrılan toprakların ortalama gelirinin 1910-1911 ve 1911-1912 mali yılları içindeki -1907 yılında konulmuş ek gümrük vergisi gelirini de kapsamak üzere- Osmanlı İmparatorluğunun, 1 nci paragrafta belirtilen topraklarla adaların payının düşülmesinden sonraki ortalama toplam gelirine olan oranına eşit oranda olacaktır.

MADDE 52

İşbu Kesime bağlı çizelgenin (B) Bölümünde öngörülen öndelikler [avanslar], Türkiye ile 46 nci Maddede belirtilen öteki Devletler arasında, aşağıdaki şartlar içinde bölüştürülecektir:

(1) Çizelgede gösterilen ve 17 Ekim 1912 tarihinde var olan öndeliklerin, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe konulması tarihinde ödenmemiş bulunan anaparası varsa, İşbu anapara ile, bunun, 53 ncü Maddenin birinci fıkrasında belirtilen tarihlerden bu yana birikmiş faizleri ve bu tarihlerden sonra yapılmış bulunan ödemeler, 50 nci maddenin birinci paragrafı ile 51 nci maddenin birinci paragrafı hükümleri uyarınca bölüştürülmeyecektir.

(2) Bu ilk bölüştürmeden sonra, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde kalan borçlara ve bu İmparatorlukça 17 Ekim 1912 ve 1 Kasım 1914 tarihleri arasında alınmış ve çizelgede gösterilen öndeliklere gelince, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinde ödenmemiş anapara varsa, bu anapara ile, bunun, 1 Mart 1920 tarihine kadar birikmiş faizleri ve bu tarihten sonra yapılmış ödemeler, 50 nci Maddenin 2 nci paragrafı ile 51 nci Maddenin 2 nci paragrafı hükümleri uyarınca bölüştürülecektir.

Osmanlı Devlet Borcu Meclisi, söz konusu öndeliklerden [avanslardan] ilgili Devletlerden her birine düşen payın tutarını, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak üç aylık bir süre içinde saptayacak ve bu tutarı söz konusu Devletlere bildirecektir.

Türkiye'den başka Devletlerin borçlu tutuldukları paralar, bu Devletlerce, Osmanlı Devlet Borcu Meclisine ödenecek, ya da Türkiye'nin bu Devletler hesabına gerek faiz gerekse borcun karşılığı olarak ödemiş bulunduğu para tutarına eşit bir tutarı buluncaya kadar, Türk Hükümeti hesabına gelir yazılacaktır.

Bir önceki fıkrada öngörülen ödemeler, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak yıllık beş eşit taksitle yapılacaktır. Söz konusu ödemelerin Osmanlı

İmparatorluğunun alacaklılarına yapılacak parçası, öndeki sözleşmelerinde şart koşulan faizleri de kapsayacak ve Türk Hükümetine düşen parçası ise faizsiz ödenecektir.

MADDE 53

Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan toprakları kendilerine katmış olan Devletlerce ödenmesi gereken, İşbu Kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde belirtilmiş bulunan Osmanlı Devlet Borcu borçlanmalarının yıllık taksitleri, bu toprakların sözü geçen Devletlere katılmasını sağlamış bulunan Andlaşmaların yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, ödenmesi gerekli duruma gelecektir. 12 nci Maddede belirtilen adalara ilişkin yıllık taksit 1/14 Kasım 1914 den başlayarak ve 15 nci Maddede belirtilen adalara ilişkin yıllık taksit de 17 Ekim 1912 den başlayarak ödenmesi gerekli duruma gelecektir.

İşbu Andlaşma uyarınca, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan Asya'daki topraklar üzerinde yeni kurulmuş Devletlerin ve 46 nci Maddenin son fıkrasında belirtilen toprağı kendisine katan Devletin borçlu oldukları yıllık taksitler, 1 Mart 1920 tarihinden başlayarak ödenmesi gerekli duruma gelecektir.

MADDE 54

İşbu Kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde sayılan 1911-1912 ve 1913 yılları Hazine Tahvilleri (Bons de TrYsor), sözleşmelerinde öngörülen ödeme tarihlerinden başlayarak on yıl içinde, kararlaştırılmış faizleriyle birlikte ödeneceklerdir.

MADDE 55

Aralarında Türkiye de bulunmak üzere 46 nci Maddede belirtilen Devletler, İşbu Kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde gösterildiğı üzere Osmanlı Devlet Borcundan kendilerinde düşen ve 53 ncü Maddede belirtilen tarihlerden başlayarak ödenmesi gerekirken ödenmemiş bulunan yıllık taksitlerin tutarını Osmanlı Devlet Borcu Meclisine ödeyeceklerdir. Bu ödeme, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, eşit yirmi taksitle, faizsiz yapılacaktır.

Türkiye'den başka Devletlerin Osmanlı Devlet Borcu Meclisine ödedikleri yıllık taksitler, Borç Meclisince, söz konusu Devletler hesabına Türkiye'nin ödemiş olduğu para tutarını buluncaya kadar, Türkiye'nin borçlu kalabileceğı gecikmiş taksitler hesabından düşülecektir.

MADDE 56

Bundan böyle, Osmanlı Devlet Borcu Yönetim Meclisinde, ellerinde borç senetleri bulunduran Almanların, Avusturyalıların ve Macarların temsilcileri [vekilleri] bulunmayacaktır.

MADDE 57

Osmanlı Devlet Borcu borçlanmalarıyla faizlerine ve karşılığı Mısır vergisi ile sağlanmış olan 1855, 1891 ve 1894 borçlanmalarına ilişkin faizsiz kuponların sunulmasına ilişkin süreler ile, sözü geçen borçlanmalardan adçekme vurmuş olan borç senetlerinin ödenmek üzere sunulma süreleri, Yüksek Bağıtlı Taraflar ülkesinde 29 Ekim 1914 tarihinden başlayarak İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişini izleyecek üç ayın sona ermesine kadar ertelenmiş sayılacaktır.

KESİM II

ÇESİTLİ HÜKÜMLER

MADDE 58

Bir yandan Türkiye ve öte yandan (Yunanistan dışında) öteki Bağıtlı Devletler, bu Devletlerle (tüzem kişileri de kapsamak üzere) uyruklarının, 1 Ağustos 1914 tarihiyle İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi arasındaki süre boyunca uğramış oldukları, gerek savaş eylemleri, gerekse zoralm, haciz, dilediği gibi kullanma ve el koyma tedbirlerinden doğan kayıp ve zararlardan dolayı her türlü parasal istemde bulunma hakkında karşılıklı olarak vazgeçerler.

Bununla birlikte, yukarıdaki hüküm, İşbu Andlaşmanın II nci Bölümünde (Ekonomik hükümleri) öngören hükümlere hâlel getirmeyecektir.

Türkiye, Almanya ile yapılmış 28 Haziran 1919 tarihli Barış Andlaşmasının 259 ncu Maddesinin birinci fıkrası ve Avusturya ile yapılmış 10 Eylül 1919 tarihli Barış Andlaşması 210 ncu Maddesinin birinci fıkrası uyarınca, Almanya ile Avusturya'nın geçirmiş [transfer etmiş] oldukları altın paralar üzerindeki her türlü haktan, (Yunanistan dışında) öteki Bağıtlı Devletler yararına vazgeçer.

Sürüme [tedavüle] çıkarılan birinci tertip Türk kağıt paralarına ilişkin olarak, gerek 20 Haziran 1331 (3 Temmuz 1915) tarihli sözleşme, gerekse söz konusu kağıt paraların arkasında yazılı metin uyarınca, Osmanlı Devlet Borcu Meclisine yükletilmiş bütün ödeme yükümleri geçersiz sayılmıştır.

Bunun gibi, Türkiye, Osmanlı Hükümetince İngiltere'ye ısmarlanmış ve İngiliz Hükümetince 1914 de el konmuş olan savaş gemileri için ödenmiş bulunan paranın geri verilmesini İngiliz Hükümetinden ya da İngiliz uyruklarından istememeği kabul eder ve bu yüzden her türlü istemde bulunmaktan vazgeçer.

MADDE 59

Yunanistan, Anadolu'da, savaş yasalarına aykırı olarak, Yunan ordusu ya da Yunan yönetiminin eylemleriyle islenmiş zararları onarma yükümünü kabul eder.

Öte yandan, Türkiye, Yunanistan'ın, savaşın uzamasından ve savaş sonuçlarından doğan mali durumunu dikkate alarak, onarımlar karşılığı olarak, Yunan Hükümetine karşı yöneltebileceği her türlü zarar-giderim isteminde kesinlikle vazgeçer.

MADDE 60

Gerek Balkan Savaşları sonucu olarak gerekse İşbu Antlaşma ile, kendilerine Osmanlı İmparatorluğundan bir toprak parçası ayrılmış ya da ayrılan Devletler, Osmanlı İmparatorluğunun bu toprak parçasında bulunan her türlü taşınır ve taşınmaz malları, herhangi bir karşılık ödemeksizin, edinmiş olacaklardır.

Şurası kararlaştırılmıştır ki, 26 Ağustos 1324 (8 Eylül 1908) ve 20 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909) tarihli İradelerde, Hazine-i Hassa'dan (Liste civile) Devlete geçirilmesi buyrulmuş olan taşınır ve taşınmaz mallarla, 30 Ekim 1918'de, bir kamu hizmeti yararına Hazine-i Hassa'ca yönetilen mallar, sözü geçen Devletler Osmanlı İmparatorluğunun yerini almış olduklarından ve bu mallar üzerinde kurulmuş bulunan Vakıfların geçerli tanınması şartıyla, bir önceki fıkrada belirtilen taşınır ve taşınmaz malların kapsamı içinde bulunmaktadır.

Gerek Balkan Savaşları sonucu olarak, gerek daha sonra Yunanistan'a geçmiş eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunan ve Hazine-i Hassa'dan Devlete geçmiş taşınır ve taşınmaz mallar konusunda, Türk Hükümeti ile Yunan Hükümeti arasında çıkan anlaşmazlık, 1/14 Kasım 1913 tarihli Atina Andlaşmasına ekli özel bir protokol uyarınca yapılacak bir hakemlik sözleşmesine göre, La Haye'de bir hakemlik mahkemesine götürülecektir.

İşbu Maddenin hükümleri, Hazine-i Hassa adına yazıtlı bulunan ya da Hazine-i Hassa'ca yönetilen ve bu Maddenin 2 nci ve 3 ncü fıkralarında öngörülmemiş taşınır ve taşınmaz malların hukuksal niteliğini değiştirmeyecektir.

MADDE 61

Türk sivil ya da askeri emeklilik maaşından yararlananlardan, İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den başka bir Devletin uyrukluğuna geçmiş bulunanlar, emeklilik maaşlarına ilişkin olarak Türk Hükümetine karşı herhangi bir istemde bulunamayacaklardır.

MADDE 62

Türkiye, Almanya ile Versailles'de 28 Haziran 1919 tarihinde yapılmış Barış Andlaşmasının 261 nci Maddesi, ve Avusturya ile 10 Eylül 1919 da, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919 da ve Macaristan ile 4 Haziran 1920 de yapılmış Barış Andlaşmalarının bu konuyla ilgili maddeleri uyarınca, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'ın, Türkiye'den olan bütün alacaklarının [Bağıtlı Devletlere] geçirilmesini [transferini] kabul eder.

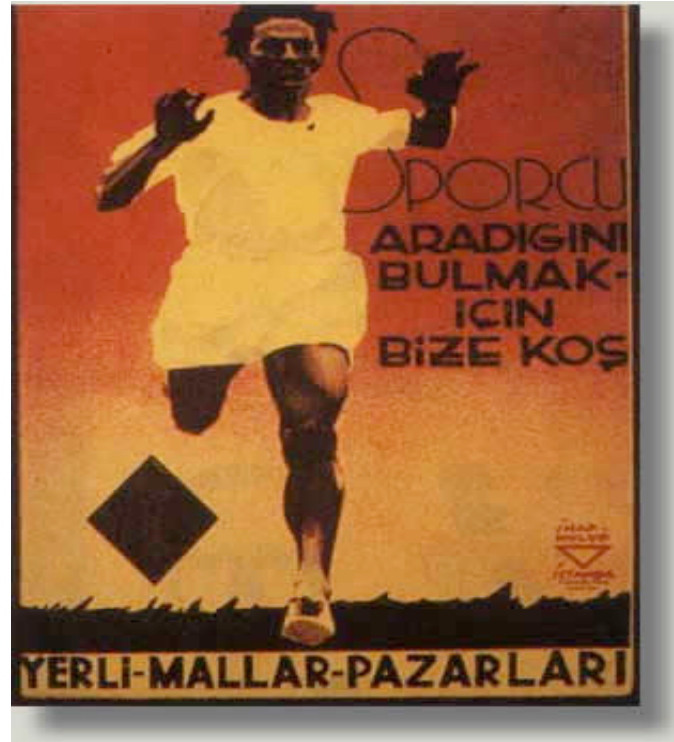
Bağıtlı öteki Devletler, bu yüzden Türkiye'ye düşen borçlardan Türkiye'yi aklanmış [ibra edilmiş] saymayı razı olurlar.

Türkiye'nin, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'dan olan alacakları da sözü geçen Bağıtlı Devletlere geçirilmiştir.

MADDE 63

Türk Hükümeti, öteki Bağıtlı Devletlerle görüş birliği içinde, savaştan sonra Almanya'dan Türkiye'ye gönderilecek malların tutarına karşılık olarak, Alman Hükümetince sürüme çıkartılmış kağıt paraları belli bir kambiyo değeri üzerinden kabul edeceği konusunda girmiş olduğu yükümlerden Alman Hükümetini aklanmış [kurtulmuş, ibra edilmiş] saydığını bildirir.

EK 4: Yerli malı kullanmayı teşvik etmek için hazırlanan afişlerden bazıları

EK 6: İktisat Ve Tasarruf Dergisinde Keriman Halis'in Rol Aldığı Yerli Malı Kullanmayı Teşvik Edici Reklam.

Birinci Teşrin - 1932

İKTİSAT— VE TASARRUF

5 Kuruş.
No. 11.

Çıkaran: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti — Ankara.
Neşriyat Müdürü: Dr. VEDAT NEDİM.

Türk güzeli
niçin
Cihan Güzeli
oldu?
Çünkü,
Türk güzeli;
Türk üzümü,
Türk fındığı
Türk inciri,
ile
beslendi!

Keriman Halis Ecenin vatandaşlarına tavsiyesi:

“Sağlam ve güzel olmak istiyorsanız,
siz de, benim gibi,

Türk üzümü, Türk inciri, Türk fındığı yiyiniz!”

EK 7: Dokuz Umde.

Umde 1- Hakimiyet bilakaydı şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil tedvir etmesi esasına müstenittir. Milletın hakiki ve yegane mümessili (Türkiye Büyük Millet Meclisi)dir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin haricinde hiç bir fert, hiç bir kuvvet ve hiç bir makam mukadderatı milliyeye hakim olamaz. Binaenaleyh bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilatta, idarenin alelumum teferruatında,

terbiyei umumiye ve iktisat hususâtında hakimiyeti milliye esasatı dahilinde hareket olunacaktır. İcra vekillerinin vazife ve mesuliyeti kanunu, vilayatın mahalli umurda manevi şahsiyetlerini ve muhtariyetlerini istimal edebilmelerini kafil olan Şurular kanunu, vilayetlerin iktisadi ve içtimai münasebetleri itibarile birleştirilerek Müfettişi umumilik teşkili kanunu, nevahi kanunu süratle intaç ve tatbik olunacaktır.

Umde 2- Saltanatın ilgasına bve hukuku hakimiyet ve hükümrânının gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin müttefikan verdiği karar layettegayyer düsturdur. İstinatgahı Türkiye Millet Meclisi olan makamı Hilafet, beynelislam bir makamı mualladır.

Umde 3- Memlekette emniyet ve asayişin katiyetle muhafazası en mühim bir vazifedir. Bu gaye milletin arzu ve ihtiyacına mutabık olarak temin edilecektir. Bundan başka külliyyatı kanuniyemiz ihtiyacı milliyeye ve ilmi hukukun telakkiyatına göre yeni baştan ıslah ve ikmal olunacaktır.

Umde 5-

1. Aşar usulünde halkın şikayet ve mağduriyetini mucip olan nıkat esaslı bir surette ıslah edilecektir.

2. Tütün zıraat ve ticaretini milletin azami nefine göre temin edici tedbir alınacaktır.

3. Müessesatı maliye çiftçilere , sanayi ve ticaret erbabına vesair bilcümle erbabı mesaiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslah ve teksir olunacaktır.

4. Zıraat Bankasının sermayesi tezyt olunacak , çiftçilere daha kolay ve vasi yardım edilmesi temin edilecektir.

6. Memleketimiz çiftçiliğine ziraat makineleri ve vasi mikyasta idhal olunacak ve çiftçilerimizin alat ve edevatı ziraiyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.

7. Mevaddı iptidaiyesi memleketimizde bulunan mamulat ve masnuatı memleket dahilinde vücuda getirmek için himaye ve teşvikat icrası ve mükafat itası suretleriyle azami tedabir alınacaktır.

8. Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için heman teşebbüsat ve fiiliyata başlanılacaktır.

9. Tahsili iptidaide tedrisatın tevhidı ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asrı esasata tevfiği ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve iktidarı temin edilecektir. Vesaiti münasebe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır.

ÖZGEÇMİŞ

10. Sıhhati umumiye ve sayı amel erbabını himaye edici kanunlar yapılacaktır.

11. Ormanlarımızdan terakkiyatı fenniye muvafık surette istifadeyi meadinimizin en nafi tarzda işletilmesini ve hayvanatımızın ıslah ve teksirini temin edecek esaslar vazolunacaktır.

Umde 6- Hizmeti fiiliye askeriye müddeti tenkis olunacaktır. Bundan başka okuyup yazma bilenlerin ve orduda okuyup yazmak öğretenlerin müddeti hizmeti bir derece daha azaltılacaktır. Ordu mensubininin temini refahı bilhassa mültezemdir.

Umde 7- İhtiyat zabitanın hayat ve istikballerini kendilerine ve memlekete en nafi bir surette temin etmek esaslı bir hedefimizdir. Müdafaaı memleket ve istiklali millet uğrunda malul kalan mensubini askeriye ve efradi millet ile alelumum mütekaiddin ve itam eramilin zaruret ve sefaletlerine meydan bırakmayacak tedabir ittihaz olunacaktır.

Umde 8- Halk umurunun azami süratle intacı faal, muktedir , müstakim bir silsilei memurinin kemali intizamla ve usul ve kanun dairesinde is görmesine mütevakkıf olduğundan sınıfı memurin bu noktai nazardan ikmal edilecek ve bütün şubası devlet daimi teftiş ve murakabeye tabi tutulacaktır. Diğer taraftan memurinin nasp, azıl, terfih, masuniyet, mesuliyet , tekaüt ve taltifleri tesbit edilecektir. Münevvaranı memleketten ve mesaliki muhtelif erbabı ihtisasından şubası umuru devlette en nafi bir surette istifade edilmek mukarrerdir.

Umde 9- Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihtiyası zımmında devletçe ittihaz olunacak tedabirden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdi teşebbüsleri himayeye medar olacak ahkam vazolunacaktır. Sulh hakkındaki noktai nazarımız: mali, iktisadi , idari istiklalimizi behemehal temin etmek şartile sulhün iadesine çalışmaktır. Bu şeraiti temin etmeyen sulh muahedesı kabul olunamaz.”

Lise	1980	1984	Kuleli Askeri Lisesi
:			
Lisans	1984	1988	Kara Harp Okulu
:			
Yüksek Lisans	2003	2005	Girne Amerikan Üniversitesi
:			
Doktora	-	-	-
:			
Medeni Durum	Evli		
:			

Bildiği Yabancı Diller ve İngilizce, Türkçe Seviyede Düzeyi:

Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama Tarihleri	ve	Ayrılma	Çalışılan Kurumun Adı
Muharebe Konsept 2010	Devam		Eğitim Daire ve Okullar	
Geliştirme ve Doktrin			Komutanlığı/Ankara	
Yayın Komutanlığı				
Yurtdışı Görevleri			-	
:				
Kullandığı Burslar			-	
:				
Aldığı Ödüller				
:				
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar			-	
:				
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri				
:				
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler			-	
:				
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:			-	
Yayımlanan Çalışmalar			-	
:				
Diğer			-	
:				

Cüneyt DEMİRTAŞ